



ІВАН ЯЦКАНИН

УСЕ

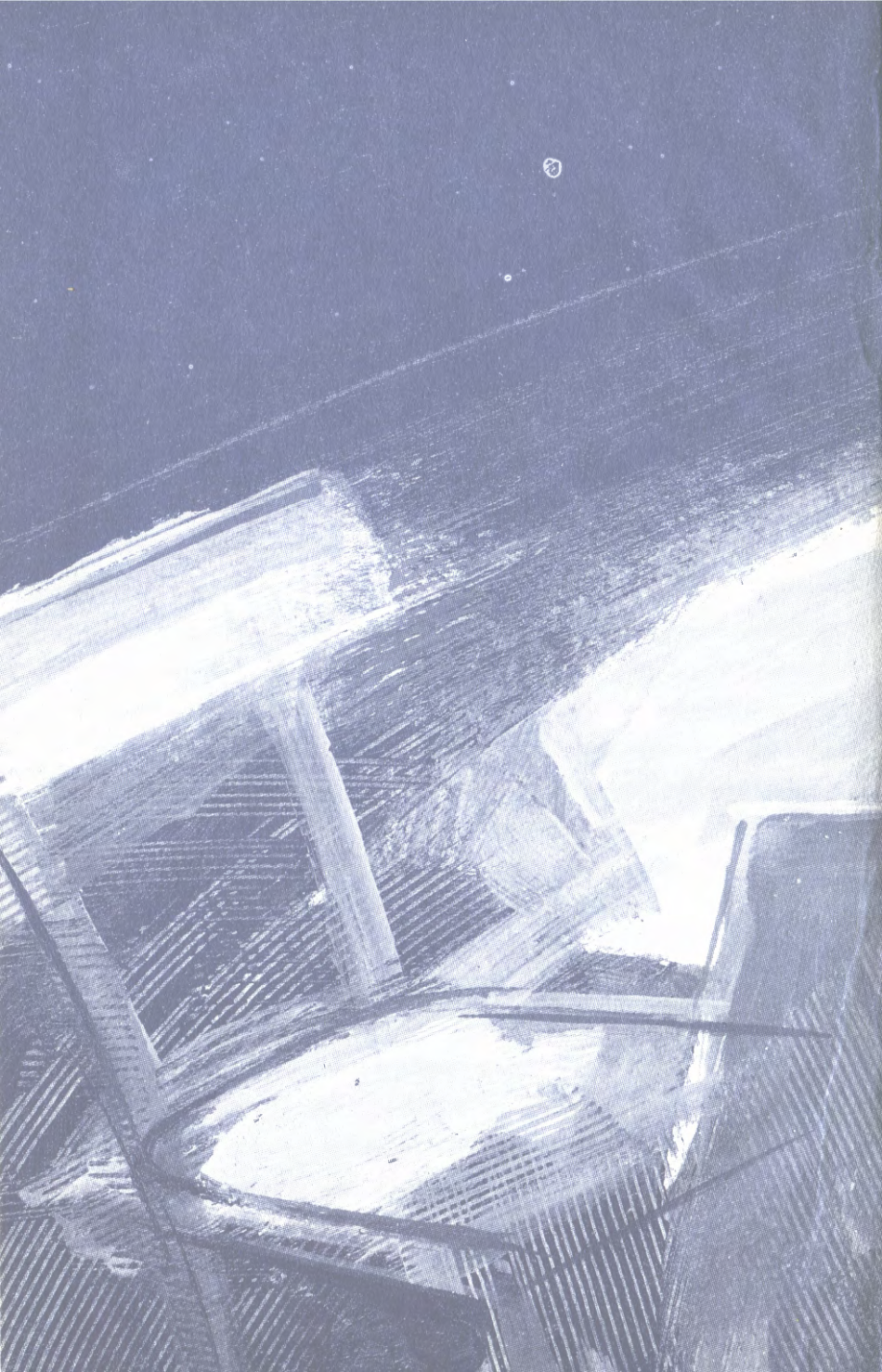
ЗАЛИШИШ

SLOVENSKÉ
PEDAGOGICKÉ
NAKLADATELSTVO





Іван Яцканин народився 28 серпня 1950 в селі Ряшів Бардіївського округу. Закінчив Педфакультет у Пряшеві. Працював редактором Чсл. радіо в Пряшеві, вчителював, був редактором окружної газети в Бардієві, зараз працює редактором СПВ, відділу української літератури в Пряшеві. Прозаїк. Автор книг «Місце проживання» (1987), «Наталка вже не плаче» (1988). Займається також художнім перекладом.





ІВАН ЯЦКАНИН

УСЕ ЗАЛИШИШ

Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі
Відділ української літератури
в Пряшеві
1990

© Іван Яцканин

Рецензенти: доц. д-р Федір Ковач, к. н.

доц. д-р Ілля Галайда, к. н.

Ілюстрації © Іван Хапчак

Видання перше

ISBN 80—08—00659—5

То вітер задув

— Уже го бог скарвав! — зітхнув старий Куртий, коли наполудне вдарив грім у Ганчову хату. Куртий сказав це так, ніби йому від того полегшало. При цьому він більше мірив на людей, ніж на бога. Втішався із блискавиці, що зненацька вдарила, коли на полях, як вояки, стояли мішки з картоплею. Ганчова дерев'яна хата згоріла вщент, вогонь перескочив на сусідове обійстя і не пожалів його, — мов факля зайнялась Чандова хата.

— Холем тихше, ний вас ніхто не чує, — втихомирював Куртого син.

— Мушу кричати, лаяти, бо ня розторгне. Тут, у грудях ня іде розторгнути. Кому ся поскаржиш? Та і хто про то дбає? Тьф-у! — плюнув старий, та в горло постійно якась гіркота суне. — Шкода тих других. Іщі і його небіжчик отець лем нещастя по селі розносив, — Куртий не міг втамувати свою злість.

— Нянню, лем ний вас сам не чує, ний вас ніхто не чує, — повторював син, але це ніяк не допомагало.

— І на нього біда прийшла, заслужив собі, — злість не давала спокою старому. Від люті увесь почервонів, аж руки тряслись. — Він їх тут привів, по селі водив, пальцем на людей указував. Людського ся йому забажало. Маєш, што єсь хотів. Заробив єсь собі!

Син тягав батька у хату, щоб справді хтось не чув, бо так і до біди недалеко. Син був довгий і тонкий, як патик, лише ногавиці на ньому літали. Довга шия нагадувала коня, який силою хоче якнайбільше потягти. Що ж, робота і його не шанує.

Ціле село ще довго смерділо після пожежі. Коли вітер задув від Бучків, то сморід тягнувся долиною, де припишкли сільські хати. Люди щільно зачиняли двері і вікна. І похмурі якісь були, бо ж ніхто не любить, коли чужа біда у



двері лізе. Баба Мачугова навіть по всіх кутках горіхового листя поклала, щоб його запах перебив усе.

Пізнє літо пахло людським потом і кінською піною, яка білими смугами лежала на їх хребтах. Смагляві обличчя, від сонця вицвілі очі робили людей то страшними, то загадковими. Вони мовби зменшувались, здавалось, висохнуть, мов колоски у спеку. Сонце зупинилось і стояло як наглядач над людьми, ще більше пригинаючи їх спітнілі спини до землі.

Щодня старий Куртий міряв шлях з пеца на подвір'я, а ще точніше — до старого букового пня, що лежав біля сипанця. Тут кожного дня Куртий рубав дрова. Здавалось, що Куртий і пень — то одне ціле, що пень — частина його буття. То ж не дерево зрізали, то ж його зрізали і лишили тут на подвір'ї, щоб бачив, каюся, щоб сумно і печально було. З пня бачив цілий світ, з пня його й розумів. І яким великим і складним той би не був, це старому ніяк не заважало розглядати усе навколо із свого пня.

Люди картоплю вибирають. Куртий вигнав у поле молодих, а сам подвір'ям ходить і місця собі не може знайти. Ходить, стовпи у плоті обмацує, чи не згнилі, чи ще держаться. Потім до дров підійде, візьме у руки якогось сухаря і рубає. Від пня все видно — хто селом йде, хто куди і як заглядає. А зараз стільки чужих людей селом бродить . . . «Ні, ні, до мого не придирайтесь», — мимрив собі попід ніс, коли ще раз перевіряв, чи все гаразд на обійсті. Біля кожного стояв довго і з усієї сили пробував зворухнути, а коли той не піддавався, то щасливо поплескував його, мов давнього знайомого, з котрим роки не бачився.

На подвір'я захекано влетіли онуки. Він спочатку мовчки зиркнув на них, потім залишив пеньок пеньком і розлючено засичав, підходячи все ближче й ближче.

— Санова біч? Де вас чорти носять? Тато і мама на полі мучаться, а вони селом бігають. Чужі корови вже, напевно, по Миклячі пасуться, а їхні у стайні. Не будуть з вас газдове! — старий аж задихався. Хотів щось додати, але старший з онуків перебив:

— Чорбові пивницю закрили.

— Хто?

— Но хто? А я знаю, як їх там звати? Прийшли, запечатали і пішли.

— Гм-гм . . . Газда він не хтозна-який, але хлоп не поганий. Хто таке чув, пивниці закривати? І яке там багатство у нього? — Куртий вже говорив сам із собою, перелякано дивився на хату, а очі як навмисне прилипли до дверей пивниці. Він швидко одвернув голову набік, щоб не прикликати нещастя. Подивився на дорогу, плюнув у ту сторону і знову взявся рубати дрова. Міцно стискаючи сокиру, з усієї сили затинав до дерева, відчуваючи, що в запасі ще лишилось трохи сили. Зупинився, поглянув на свою руку, на порисько, яке ніби приросло до правиці. Куртий і не помітив, коли хлопці вигнали худобу.

— Кон-ти-ген-ти! Видумали біду на нашу голову, — забурчав, і сокира зупинилась на пні.

* * *

Корів хлопці виганяли разом. Кожен пастух і без годинника знав, що вже пора. Направили їх за село, а вже там вони задерли свої хвости і гайда у поле, лише курява услід і галасливі пастушки. Потім хлопці передумали і спокійно брели порохом, що лягав на кущі і траву, і все поблизу стало сіро-сірим. Та й нема чого поспішати. В гущавині над Орбанивкою всю череду знайдуть. Перепочивши трохи, знову побігли підтюпцем. Зараз і за білого дня їм чогось страшно. Погорільці вивозять до яруг згарище, і полем повзе сморід обвуглених трамів.

Над Вазами корови заспокоїлись, пішли попаски. Пастухи посідали на високу межу, палицями риють землю і вже й забули, як кілька хвилин тому обіцяли почастувати чотириногих кийками.

Не до того їм зараз. Обоє бачили, як плакали Чорбові діти, а Чорбаня на засипці аж на коліна стала і проклинала. Старший пригадав бабусю, якій постійно погані сни

сняться. Вона їх розкажує сусідці, та охкає, хреститься і весь час мимрить: «Боже, боже, што дем з нами буде?» А бабуса своє веде: «Знаєш, Ганьо, пряду, пряду, а воно аж на куділь вийшло, таке сниться». Старшого аж стрясло. Він хотів якнайскоріше загнати ці думки і кликав дальших вилізти на берізку, погойдатись. Але ніхто не мав охоти, всі якось заворожено сиділи, збилися у купу, мов вівці перед грозою.

Над Грабівцями небо почорніло. Повіяв холодний вітерець. Гроза ще далеко, але на чорному небі ящіркою мигтить блискавка. Задудонить у хмарах, і відгомін колишеться лісами. Пастухи тривожно дивляться один на одного і поспіхом ховаються до ліщин.

— Тут буде колиба, — сказав найстарший з них, і ніхто не заперечував, і не запитував, що йому робити.

Буря вже перенеслась понад Долини і Дівнички на Мигальову гору. Блискавки все частіше щерблять небо. Споза Клена насувається чорнява.

— А верх прикрийте галузками, на яких найбільше листя, — заохочував старший, бо вже падали перші краплі. Корівки спокійно, навіть якось сонно скубли траву, такий дощ їм не первина. Над Ястраб'їм небо прорізала блискавка, а в діброві щось страшенно затріщало. Туди вони й не позирали — страшно було. На перелогах щось замаячило, хтось ішов. Аж на голову накинув плащ, пригнувся, аби дощ не шмагав в обличчя, та й прямо до колиби.

Першим впізнав найменший:

— Тату, тату, — вибіг з колиби і помчав назустріч, хоч дощ уже стояв стіною.

— А ви що, не чуєте? Дзвони дзвонять. З усіх сторін чорнява. Додому, бо ще не така буря прийде. — батько взяв їх за руки, а сам роздивлявся, де худоба. Корови покірно стояли при ліщині — Додому! — кричав батько, і хлопці швидко збили худобу до купи і давай гнати.

Над Орбанивкою знову блисконуло і підтяло стару сос-

ну, яку здалеку було видно, а тепер замість неї вгору тягнувся синій димок.

Попід Миклячню вода вибиває яруги і колотить жовто-чорну глину. Корови ковзаються. Від ратиць по коліна на них глиняні чоботи. Батько саме хотів перескочити калюжу, коли блискавка розчеснула небо, і він тут поклякнув.

— Тату! — заверещав менший.

— Вставайте, тату! — з плачем підбіг старший.

Батько вхопився за руку старшого сина, підвівся на ноги, глянув на переляканих хлопців і пошепки сказав:

— То лем вітер задув . . . То нічого, хлопці мої, то вітер задув, — повторив, дивлячись на вистрашених синів.

Біля Містка стояли калюжі, приходилось обминати їх через чужі луки. Гроза гуркотіла по дібровах, і до людей мов збайдужіла. Дзвін притих, було чути лише хлюпіт коров'ячих ніг, до котрого приєднувалось чавкання чобіт.

На Передніх луках горою лежить картопля. Виблискує від дощу, краплі стікають з картоплини на картоплину і внизу зливаються в калюжу. У тій горі не розбереш, котра картопля чия. До неї ведуть лиш розмиті колії, що залишилися від возів, такі самі — від неї.

— Тату, — обізвався молодший, коли завернули на дорogu, обабіч якої росли акації, — а що то було там, на Миклячі, га?

— То нічого, — заспокоював його батько. — Вітер раз так дує, потім інакше, а з нами вже якось буде.

Батько вимучив на обличчі усмішку, і хлопець не випитував далі. Та й не було коли, бо біля опущеної Фортунової хати стояв Гашко, який до кожного чіплявся, мов терен. Корови вже рогами доторкаються села. А їм трьом дивно, чого старий, худющий та ще й пелехатий Гашко отам стоїть і усміхається.

— Повічте мі, пастушкове, што сте виділи, — проспівав Гашко і дивиться на хлопців. А пастухам страшно від нього: патлате волосся, зарослий, волосся стирчить аж з вух, одяг на ньому ледве держиться, а він ще й до людей при-

дирається, розум би роздавав, а сам собі порадити не може. Придирався він до кожного, нікого не жалів. Але на те ніхто не зважав, бо газда він нікудишній, не дбав про себе, не дбав і про поле. У селі навіть говорили, що той, хто живе на Чукаловому березі, інакшим і не може бути, там усі такі. Гашко теслярством зайнявся, але приганку для кожного знайде. Сіє хтось на полі, а він своє заведе: «Чого ся мучиш, ніколи тут нічого не вродить». Тягне хтось кіньми дрова з лісу, а він за ним: «Ти своїм здохлякам сірники поприв'язуй, то, може, потягнуть». Зараз до Куртого придерся:

— Женеш, женеш? В стайні ті їх ліпше порахують.

Але ніхто йому не відповідав, лише найменший так довго дивився на нього, що аж ступив у калюжу.

— Тату, чому він такий? — запитав хлопець і все ще озирався на Гашка.

— Такий, то й такий, — батькові не хотілось пояснювати. — Може, і таких треба. Хосен з них ніякий, але хоч є кого виляяти.

Корови завернуть біля Щипакової стодоли, збіжать бережком і стануть на місце у стайні, дожидаючи господаря, щоб пройшов рукою по хребті, приласкав і прив'язав до ясел.

За хатою, під сливами двоє чоловіків у довгих шкіряних плащах, скроплених дощем. Таких тут не носять. Вони коротко щось кинули батькові, взяли його між себе і попрямували до хвіртки. Хлопці мовчки стоять біля стайні, з тих плащів дихає на них страх. На подвір'ї стояв пень, на якому виблискувала дощем обмита сокира, але старого Куртого тут не було.

— То нічого, хлопці мої, то лем вітер задув, — встигає ще сказати батько.

Хлопці вже нічого не бачать, теплий дощ стікає по їхніх щоках, а все навколо заглушує гуркіт мотора.

Старшого обдало морозом, вкрило гусячою шкірою.

Вітер знову задув.

Мандри у совість

Телеграма була короткою: «Приїдь! Тато.» Коротка і строга, як і його батько. А він, доцент філології, у місті шанована особа, повинен лишити усі свої книги, лекції і рушати до якоїсь там Волі.

Та ні, отакі колючі думки він припускав лише тоді, коли держав у руках телеграму, розглядаючи дату її подання. Потім все йшло по-старому. Брав ту саму сумку, кидав її на те саме місце у машині, ще раз перевірів чи замкнута двері, автомашина повільно рушила, ніби й сама знала, куди треба добиратись.

Нічого його не дивувало, коли наближався до рідного села. Він навіть боявся тієї сірості, яка запала в голову, коли видряпався на верх, і видно було усе село, та ще й далі — поля, ліси і вже добре знайомий обрій. Злився на себе, що не приходив ніякий наплив радості, якогось полегшення. Навпаки, у голові стало зразу порожньо.

Батько вже чекав на порозі. Він був нижчий за сина і весь час нервово то знімав, то знову насував на голову капелюха. Син залишив включений мотор, підійшов до хвіртки. То для батька був знак, що вже пора. Він боязко взяв у руки паличку, яку ще торік купив у місті. Не буде ж синові ганьбу робити! Вона цілком пасувала до його коричневого капелюха. Син потис батькову руку, і обоє неквапливо підійшли до автомашини. Тут син ще раз глянув на подвір'я.

— А той стілець що там робить? — показав рукою.

— Сиджу на ньому, коли в хаті дихати тяжко, — виправдовувався батько так, ніби й справді за велику провину.

Обоє дивились на жовтувато-коричневий дерев'яний стілець. Навіть і батько не пригадує, коли ж він у їхній хаті появився. Чи то ще його батько змайстрував, чи дід? Хто його знає! Не одному поколінню довелося на ньому сидіти.

Синові, доценту, лише одне запам'яталось. Недільний ранок. Сонце вже знайшло і їхнє подвір'я. Батько виносив на двір стілець. Ставив його так, щоб держався рівно. Обійшов довкола, потім покликав сина. Синочок уже знав усі ці церемонії. Сяде на стілець, а стілець і не колихнеться. Батько так поставив.

— Підстрижу тя, бо виглядаєш, як той з календаря, — завжди так починав, коли з-під ножиць падало м'якеньке дитяче волосся . . .

Коли машина вибралася над село, у зворотному дзеркалі син побачив обрій. «Но, но, но, лиш сльозу не пусти», — прошепотіло щось у ньому. Натиснув на газ, і все зникло. Старий неспокійно ворухнувся.

— Як? — змігся син.

— Вийшов єм за село. Дивлюся, бережок, за ним другий, третій. Думаю, попробую перейти. Очі аж перескакують ці вершки, а ноги не слухають, дихати не так уже легко. А колись, о-го-го . . .

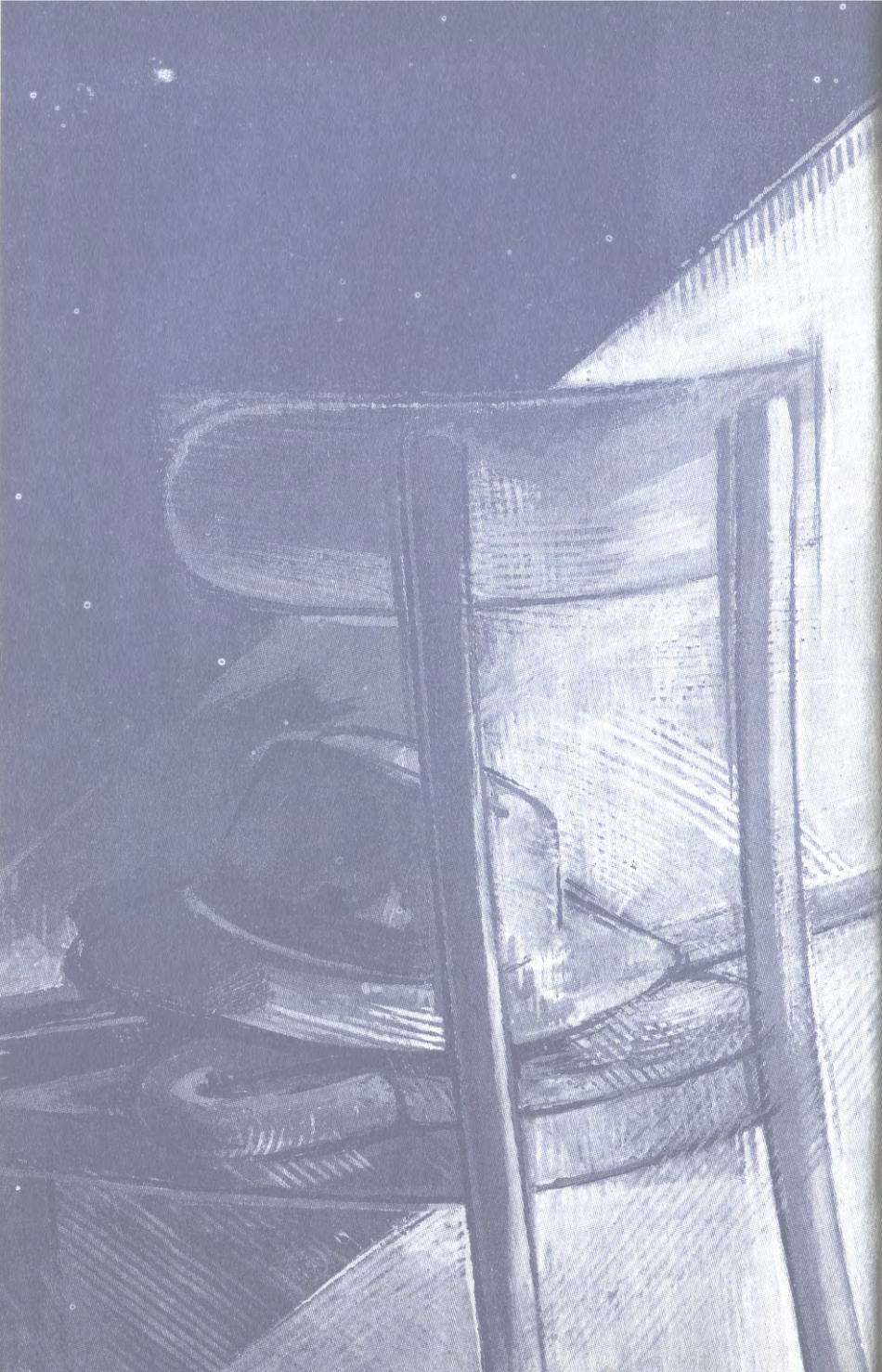
— Сануйте ся, — синові стало жаль батька.

— З усіма ся радь, але свій розум май, — замудрував старий, а син не знав, на що мірить.

— Ви про що? — запитав батька і хотів запалити сигарету, але швидко поклав пачку у кишеню. Батька ж мучить сильна задуха.

В коридорі міської лікарні аж виблискують довгі білі лавки, на них і так вже бліді пацієнти стають ще блідшими. Вони мовчки чекають, коли їх покличуть. А поки що сидять, мов рибалки над вудочками, при своїх палицях. «Дивна риболовля», — подумав син і присів до батька, який те саме зробив із своєю паличкою. Батько оглядався то вліво, то вправо, чи не побачить тут когось знайомого. Ні, не бачив нікого, з ким би перекинути словечко про хворобу. Це вже і не привичка, а дальша хвороба — розпитувати про всі ознаки своєї недуги.

Син дивився на кинуті палички, які час від часу «старі» притягували до себе. Потім подразнено поглядав на годинник, хоч поспішати йому було нікуди. Він міг би постукати



у двері ординації, адже за ними його знали. Та він залишився сидіти і чекати — прийде черга, і покличуть. Спочатку було трохи смішно з цієї власної пози, але згодом йому почала подобатись ця роль «найсправедливішого».

Двері відчинились, в коридор вийшов головний лікар. Він за професіональною звичкою кинув оком по довгому коридору, очі злетіли по насторожених обличчях пацієнтів. Його швидкі рухи свідчили, що це людина енергійна. Струнка постать і оцей незвичайний ритм, який володів ним, робили його молодим. Лише сивасте волосся на голові вже ніяк не хотіло поступитись чорному. Але й тут він вигравав. Усе це надавало йому ще більшої елегантності. Доцент філології вже відчув, що лікар його бачить і впізнав. Що робити, коли на тебе дивиться стільки людей. Все вийшло якнайліпше. Недарма кажуть, що хто вміє, той вміє, а хто не вміє, вчиться. Лікар легесенько доторкнувся до плеча доцента.

— Чого змушуєш мене грати цю комедію? Не можеш подзвонити, що прийдеш, що у тебе проблеми? — висипав лікар, коли опинились в ординації. — Сестра! Каву для пана доцента. Так, няню, што вас болить? — лікар говорив швидко; і виходило у нього якось акуратно.

— Тяжко ся мі дихать. Як дакусь походжу, то ня аж до землі гне. Зайду в хижу, то мушу втікати, бо ня задусити іде, — батько скаржився і все якось боязко поглядав на лікаря, який про щось перешептувався із медсестрою.

— Знаєте, — старий перебив лікареву зосередженість, — про мене вже все добре і так . . . Привик до того. Як пішла від мене, то мені . . . — розкашлявся, що важко було зупинити, потім широко відкрив уста, набирав повітря, як качка у спраглу пору, закінчив розпочате. — Я вже лем ся на Миколая покладам.

— Маєте доброго сина, — лікар морщив чоло, щоб надати словам більшої ваги. — А що там у вас нове, на газдівстві? — лікар хотів внести ще більшої відвертості у їхню розмову і присів ближче до старого.

Старий на мить знімає окуляри, озирнувся на сина, але той спокійно сьорбав каву.

— В нас, у селі, так говорять: Спитайся у людей, што у вас дома нове. А ти, хлопче, звідки будеш?

Лікар ніяк не чекав такого повороту у розмові, не відповів, зайнявся лікарськими справами. При цьому весь час щось бурмотів попід ніс, кликав до себе медсестру, дивився у записи, знову підійшов до старого, рукою повільно почухав підборіддя, підійшов до сина і потиху щось промимрив. Старий хотів вловити хоч словечко. Але нічого не вийшло. Медсестра весь час шурхотіла паперами, то знову пильно придивлялась до лікаря, щоб вловити кожну його думку, кожен, і той найменший, порив. Вона все життя прожила і постаріла у цій ординації. Напевно, її тут ніхто і ніщо не може здивувати. Чимось вона нагадувала отих дбайливих сільських жінок, котрі ніяк, і на хвилиночку, не зупиняються — все щось витирають, ретельно ставлять на своє місце, вертаються, крутяться, і при цьому лишаються непомітними. Зараз вона чекає, що скаже лікар, готує потрібні папери.

І справді лікар ще кілька разів глянув на старого, перейшов по якійсь грубезній книжці, швидко сів за стіл і квапливо почав писати. Відірвав три рецепти, мовчки подав сину.

— Треба про себе більше дбати, — у куточку лікарських вуст заграла ледь помітна усмішка. Він був задоволений діагнозом, до якого прийшов і який визначив у рецепті.

«З чужой кишені легко платити», — хотів було відповісти старий, але передумав, бо й син уже встав із-за столу, поручкався із лікарем, вклонився медсестрі. Старий вперше його бачив таким ввічливим. Бо й правда, разом вони завжди говорили так, ніби сварились. Що вдієш, обоє одинакові. Така вже натура.

У коридорі на них дивились гостро, з-під лоба, бо й справді винуваті: пішли скоріше, ніж їх покликали. На мить старому було й приємно, що не довго чекав. Коли

довгий білий коридор кінчався, він смикнув сина за рукав:

— Миколай, чому ви такі чудні?

— Які? — Микола зупинився, дивиться на батька.

Виглядало так, ніби обоє щось забули. Зупинились, щоб роздумати, де цю річ лишили.

— Які? Які? Комедію граєте. Чи за те у світ вибралися, щоб отакими усякими словечками перекидатися? У світі ся треба розуму набрати, а не спекуляції.

— Но, но, но, під ноги гляньте, а то ще впадете, — Микола не знав, що йому відповісти, то краще звернув увагу на стрімкі сходи. Сходи були не лише стрімкі, але й слизькі, на білому мармурі посковзнутись не така важка справа. Старий держався рукою поруччя, другою підтягував ногоавиці. Вони, правда, не падали, але така вже звичка у старого.

Вийшовши з лікарні, Микола не хотів ні з ким зустрічатись, хоч у місті було досить знайомих, та й усе село такої пори у місті. Вибралися вже знайомими вуличками до кам'яних стовпів, які символічно підперли будинок музею. Батько не встигав за сином. Мимрив щось попід ніс, напевно, лаявся. Саме йшли вулицею, де ще держалися вкупі старі міські будинки, яких у місті інде вже не знайдеш.

— Пригадуєш? — батько хоч так намагався зупинити сина. — Перед тим усе місто такими будинками було посіяне. А тепер . . . — старий задихався, — тепер усе відходить. Деколи думаю, на чорта тя було у місто давати, у школу, за пана . . . Не додумав я цілком. Жили би ми разом, газдували. А так, сам, як палець . . . — старого виснажував той довгий монолог, а синові вже увірвався терпець:

— Газдували, — насміхався Микола, — а на чому? Землю за олівець поміняли. Ганьба!

— Кажеш, ганьба? Так я твоя ганьба?! Коли я твоя ганьба, та потім . . . ти моя совість . . . — старий розлютився, але притих, бо недалечко вже була аптека, з якої треба взяти ліки, та й людей тут більше. Батько знав ста-

рих продавців, сини яких зайняли їхнє місце, зараз вони були так схожі на своїх батьків, що старий хотів здоровкатись, але потім зрозумів, що все уже минуло.

По дорозі від аптеки Микола весь час пояснював, як і які ліки брати. Старий дивився на нього, але не слухав, що він говорить, бо там, на ліках, все написано. Старий дивився на сина і пригадував, як разом ходили по цих вулицях. Тоді він тішився, що син почне вчитись, і все буде інакше. Було, лише не так, як він думав.

Над Калварією небо почорніло, повітря загусло, на тротуарах ліниво походили голуби. Над Мокрими луками загуло. Старий підвів голову і зашепотів: «З цього нічого не буде». Син поспішно звернув у найближчу вуличку, де стояв невеличкий ресторанчик. Колись то була така собі проста корчма, де можна було нашвидко поїсти і випити, витерти уста і йти далі. Зараз її трошечки підремонтували, і вже ресторанчиком стала. Усе було, як і раніше, лише помальовано, більше столів поставили і чистими білими скатертинами накрили. Над усім пишалася чорна таблиця, яка повідомляла, що курити заборонено. Старий покивав головою, бо ж курити лишив, може, років п'ятнадцять тому. Кинув і все, через роботу і забув, що колись щоденно і цілу пачку висмоктав. Син Микола курил, але і йому вдарив у вічі великий напис.

Сіли вони обіч широкої вулички, яка з'єднувала два приміщення ресторану. Старий поклав на один стілець капелюх, на другий сумку з ліками — так ніхто не присяде, не буде підслуховувати.

Людей було небагато, тому й дуже скоро до них підійшла офіціантка. Звідки він її знав? Чорнява, круглого обличчя, коротке волосся вже не дуже підходило до її років. На кого вона похожа? Син замовив каву, попросив міцнішої. Довго думав, що замовити для батька. Потім зійшло на думку, що старі люди люблять час від часу і горілки випити. Але замовив двісті грамів білого вина.

Чорнява офіціантка обережно поставила на стіл каву і склянку вина. Старий придивився пильніше.

— Що? Може, знаєте її? — запитав Микола, коли офіціантка відійшла.

— У Шамбори жила така жінка. Но, жила, служила там. Чия вона, ніхто не знав. Силую пам'ять, як її звали. Не можу пригадати . . . А то буде їй дівка. Што ся з нею стало? — батько потягнув з вина і роздивлявся навколо. Проти них стояли ще два столи, але й там ніхто зараз не сидів.

— Чого ви про неї завели розмову? — запитав Микола і недовірливо поглядав на стіну, де висіла вже здавна знайома картина — різнокольорові човни у пристані, а за ними широка синява. Зосереджено дивився на цю картину, аж човни перед очима почали колихатись.

— Што видиш на другім, чекай і на собі, — відповів батько. Він ставав у розмові дедалі гострішим, ніби завжди вишукував якусь причину, щоб зачепити. — Але ти собі над тим не ламай голову. Я іщі хлоп! . . — він виструнчився на стільці.

В ресторанчику посутеніло, хоч на міській ратуші години били полудень.

— Як там моє газдівство? — старався батько.

— Яке там газдівство? — з неприхованою іронією запитав син.

— Може, тепер і ні, але було . . . — останні слова старий вимовив голосніше, що аж ті із-за сусіднього столу, які щойно прийшли пообідати, оглянулись. Микола не зупиняв і не починав повчати батька. Він знав, що усе це марно, та ще більший гріх може бути.

— Тату! Нічого уже не є. Було і нема, — почав Микола спокійно, і знову дивився на ту картину з човнами. Дивиться зосереджено, примушує їх колихатись на воді. — Земля не ваша, школу із села взяли, а хто винуватий? — Микола і не дивиться на батька, бо знає, як з ним рвоне. І справді, старий аж закашлявся. Микола швидко озирнувся, чи хтось не запалив сигарету. Ні, ніхто, всі покірно дотримували наказ, який чорними очима дивився на них із спітнілої стіни.

— Ти би ся не був виучив, коли би єм землю не дав, — старий старанно клав слово до слова.

Микола зніяковів, почав швидко барабанити ложечкою по спорожнілій чашці.

— А за школу . . . — продовжував батько. — Ну, а ви де були? Ви розумніші за нас . . . Поховалися по містах, і звідти голову натягують . . . Хто до болота лізе, того іще там і попхнуть. Так і з нами було. Але я уже старий на те . . . Ви порядок зробіте . . . — старий рішучо підвівся зі стільця. — Так виходить, якби ми двоє не мали про што інше говорити. Ей, дала би нам мати, коли би нас так чула . . .

Вперше за довгий час згадали матір. «Тоненька і крегка, як бадилля, але завзятість у неї була така, що коли би усьому селу роздала, і так її не перевершиш у роботі. І для кого вона усе те? Для нього? Так, для сина. Він у них один. Щоб доцентом став? Та вона і не знала, що воно таке. За пана вона хотіла. Тут його маєш . . .» — подумав старий, коли спіткнувся на порозі, виходячи з ресторанчика. Микола помалу брів за батьком. На ринку під липами сварились цигани. Сварка була гостра. Він прислухався, чи не вловить якесь слово. З усього гамору розпізнав лише одне — «гроші». Потім вже посипалась лише гідка лайка. Молодий череватий циган аж почервонів від люті. Гудзики аж тріщали на його розкиснутому пелеху. Микола подивився по ринку і тоді ще раз пригадав маму. Матір і страх. Була середа. Ринок стогнав під важкими возами. Змішувався запах кінського поту і солодкуватого димку з міських будинків. На дверях крамниць дзвонили дзвіночки. Одні на привітання, інші ласкаво прощались. Мати зайшла в крамницю. Тут же зчинилась бійка між циганами. Спалахнула так неочікувано, що він розгубився і замість того, щоб зайти у крамницю і схопитись маминої сукні, взяв і бігом вниз по ринку. Коли зупинився, навколо були чужі люди. Нікого не знав. І тоді так страшно стало . . . що маму вже не знайде . . .

— Слухай, довго так будемо стояти? — обізвався до Миколи батько.

— Я вас відвезу, — сказав спокійно Микола і все ще дивився вниз по міському ринку.

— Не треба мене возити. В селі іщі подумають: «Миколая додому тягне».

Микола почервонів. Не за батькові слова, але тому, що батько його на сентименті вловив.

— Я і автобусом доберусь, — батько вже намагався говорити без будь-якого натяку іронії.

— Тату! — Микола обізвався. — Тату! — повторив ще.

— Ну? — насторожився батько.

— Чому ми такі, що на нас можна і дрова рубати?

— Іщі і подякуємо, коли хтось затне, — додавив у відповідь старий.

— Але чому? Хто нас так привчив?

— Лём на родичів на звалюй.

— Та я ні, але . . . хотів виправдатись Микола.

— В книжках ся про то не пише? — з усмішкою запитав батько і на прощання простягнув синові руку. — Я даяк дійду, — сказав батько, намагаючись якнайшвидше загнути за будинок, але ноги вже так не слухали.

Микола стояв і думав, чи вибратись за батьком і переконувати його, що машиною скоріше і ліпше добратись додому. Однак він знав, що зараз вже його не зупиниш.

Йому треба перейти біля міського цвинтаря, щоб добратись до машини. Тут на маленьких стільчиках сиділи жінки, перед ними у відрах стояли хризантеми різних кольорів. Вони спокійно дивились то на прохожих, то на квіти, то на олов'яне небо. Микола біля них сповільнив крок. Ота, у якої краще йшов заробок, сказала:

— Небо держиться на ниточках, кожную хвилину може впасти, — весь час дивилась на Миколу, чи не попросить квітів.

Саме у ту хвилину Микола не дивився ні на квіти, ні на

небо. Швидко оглянувся, побачивши збентежені обличчя жінок і подався за батьком.

На автобусній зупинці вже не було нікого. В голові в нього аж гуло. Думка вбивала думку і на їх місце приходила третя — ще неприємніша. Він сів на лавочку біля автобусної зупинки. Сидів, хоч ніякий автобус не збирався їхати, та й він не думав . . «Хто чия совість, а хто чия ганьба?» — думав Микола. Підвівся з лавочки і цими ж самими вуличками добрався до автомашини. «Совість то совість — там якось ясніше, з ганьбою то трохи інакше», — морочив собі голову, і навіть гуркіт машини не міг зупинити хід думок. До них приєднувалось ще й батькове насмішливе: «Кожний прийде до розуму, хто зразу, а хто пізніше». Хотів було посваритись з цим твердженням. Але не було з ким . . .

То мій страх . . .

«Мне горько, мама, грустно, мама,
Я — пленник глупой суеты.»
(Расул Гамзатов «Матери»)

Із села Осифа Рачкового ніхто не вигнав і не виганяв, а все ж таки приходив сюди рідко. Будучи молодим, не заходив сюди як рік довгий, хоч тоді ще було до кого. Є на світі щось таке, що зупинить людину, не дозволить ступити туди, де б хотілось побувати. Бувають різні бар'єри, через які не можна пройти, перелізти, навіть проковзнути тайкома, але найгірше, коли за плечима хтось стоїть і ніби кошавою рукою стукає по плечі, приговорюючи: «Туди не смієш . . .» Оглянешся, а там немає нікого. Більше не має й охоти дивитись назад, бо за плечима вже сидить страх і постійно шепоче: «Туди не смієш . . .» Перестає шепотіти, дереться в голову, замовкає на хвилину, потім у голові снує, мов нитку ту саму думку. Якщо довше так ходиш, то ота думка з голови вилізе і вже не сідає на плечі, але ніби висить в повітрі і так за тобою носить. Оглянешся, не бачиш нічого і нікого, але він там. І дотоді там так собі висить, колишется у повітрі, аж поки до нього не привикнеш, не при звичайшся. А привикнеш так, що коли б зник, то властиво, зникла б і частина тебе.

Щось таке ходило і за Осифом Рачковим. Але ж Осиф свій страх ніколи від себе не відганяв. Боявся того, бо може бути гірше, хоч, навряд, чи у нього могло бути щось ще гірше, але то вже лише він знає . . .

І так возився, ходив, міркував, скаржився і лаявся із своїм страхом. Нікому його не позичав, нікому й не сував під ніс. Ні близьких, ні далеких не лякав страхом. Думаєте, що зовсім привик і не боявся? Та де там, бувало так перелякається, що аж подих хапає мов качка у спраглу



літню пору. Задихався, на чоло виступав піт, руки неприємно потіли, ставали слизькими, мов огоблювані дрючки, коли їх олизує дощ.

Кажуть, що страх має великі очі. Його страх мав очі мов смужечки, вузькі-вузькі, але гострі, як голки.

Тепер Осиф Рачків стояв на дорозі рідного села в новенькому костюмі, у біленькій кошулі із синіми смужками. Стояв на дорозі і дивився на все довкола. Дивився, правда, не дивувався. Може, й було чому. Але Осиф не з тих, якого лише так здивуєш чимось новим. Він також не з одного пеца хліб їв.

Вправо за водою і берегом тяглися поля, за дикою грушею, з якої видно було тільки вершочок, дорога гостро завертає у Кочанівський березняк, в якому завжди було так свіжо, так приємно. Люди вирізували його, обрізали молоді гілки, зимовими вечорами в'язали мітли, бо ж якось треба жити. Березовий молодняк ніби розумів їх і ще з більшою силою виганяв нові і нові гілки. Здавалось, що він здалеку бачить село, малечу, яка гасає по вигоні, крутячи над головами довгими березовими прутами, які щойно тишком-нишком украли дідові з-під ніг. Осиф Рачків зробив кілька кроків, щоб підійти до води. Річка, що крутилась під стрімким берегом, ніби зразу вщухла, ще більше втягнулась у себе, зменшилась. «Чого вона боїться?» — подумав Осиф. І справді, чого їй боятись, адже та вода вже не вернеться, що тоді кипіла, охкала, йойкала разом з людьми. Трохи далі берег заріс ожиною, не було вже й знати ті місця, де були бункери.

Осиф знову повернувся на дорогу. Вийшов трошечки вище, тут вже село кінчалось. У забутому саду, куди ніхто не заглядав, ніхто його не обходив, де і яблуні вже здичавіли, поскручувались, заросли і нагадували ліс, стояли розвалини хати. Усе тут знав, і ту хату, і її газду. Одні повмирили, інші залишили все і пішли собі, також ніби вмерли, не повертались на старі місця. Він піднявся ще вище, де село й справді кінчалось і починала дощами вимита дорога. Жовтувата глина манила його ступити в неї, як колись,

коли ще був хлопчаком, коли збігались після дощу біля найбільшої калюжі, ногами розхлюпували, і залишилось лише болото, яке вимішували так довго, аж воно ставало м'якеньким і приємно холодило ноги. І ніхто тоді на них не кричав, ні мати, ні люди, що проходили мимо. Без цієї дощової забави тут ніхто не обходився. Іде густий серпневий дощ, аж бульбашки у калюжах підскакують. А хлопчаки німо стоять, витягли руки до дощових ниток, які уміло змивали оце болотяне «масло».

Осиф вирішив оглянутись. Усе навколо почервоніло, ні не все, лише той бік, де перед тим боявся заглядати, бо густий яблуневий сад так і зелено чорнів, на гілках яблунь наросли дивні кулі, які нагадували чиїсь щільно стиснуті кулаки. Вони ніби на когось чекали і так скам'яніли.

Осиф знову оглянувся у той бік, де боявся й бодай оком зиркнути. І знову все навколо почервоніло, і луки, і хати, і старий горіх біля студні, навіть і синій сипанець. Осиф помаленьки заплющував очі, щоб потім ще повільніше їх відкрити, але знову усе горить. Але то вже був не той самий страх, то вже була гра. Неприємна, але він вже не так боявся, як тоді, коли входив до села. Йому навіть інтересно — погратися трошечки із своїм страхом, хоч знає, що він зможе його так налякати, що нікуди не втечеш. Від страху важко втекти, коли він за плечима.

Був четвер. День вдався такий, що нагадував скоріш неділю. В обідню пору в селі було тихо, ні пси не брехали, ні дзвін не давав жоден знак, що сонце стоїть якраз над Ванчиковою грушею.

Село ніби вимерло. На нижньому кінці догоряли три хати, горіти там вже не було чому, лише вітер з часу на час задув трохи сильніше і піднімав синьо-сіру куряву над згарищем. На вишньому кінці тліли залишки Верецького хати. Він її залишив ще десь два дні тому. Стояла пуста, лише через дошками забиті вікна дивилась на світ і не могла зрозуміти, чого її лишують, чи образила когось, не притулила в непогоду, не приголубила під стріхою? Та ні, залишили її, а вона і не довго дивилась за ними. Загуло в

повітрі, кулі падали насамперед на подвір'я, потім в оборіг тріснуло, одна попала в хату біля коміна, солом'яна стріха палала, вікна вже ніде не дивились, не заглядали, густий сірий дим щипав шибки.

Люди відходили із села. Ні, не бігли, навіть і не поспішали, тяглися змучені, як мухи у літню спеку. Довго дивились на село, на палаючі хати, стайні, скирди торішньої соломи . . . Оглядались довго, збиваючись з ніг.

Рачкова хата стояла в гушині дерев. То ще дід посадив навколо хати сливи. Виросли густі, і кожної осені хата ніби їм хотілася подобатися, — синіла, синіла, ставала дедалі чорнішою, ніби спіла слива. Дивишся здалеку, то її не видно, сховалась чи притулилась до дерев. Вони вже тут довго, що не лише привикли одне до одного, а в непогоду туляться до себе, що небіжка баба лише шепотіла: «Як діти, як діти . . .» Зараз не те що туляться до хати, бояться, що з ними буде.

Хлопець порався під грушею. Мати казала виносити потрібні речі в дорогу, будуть збиратися. Лише їм не рівнятися до тих, що возами полетіли бережком, за яким вже й порох на дорозі усівся. А їм прийдеться на плечах нести. Батька ж хвороба давно взяла. Був це хлоп слабенький, як сигаретний папірець, міцніше скрутиш — і увірветься. Більше на себе брав, як міг занести. Такий уже вдався — рівнятися з іншими хотів. Та всі тут такі. Все життя ніби взаємно собі доказують, які вони розумні, хитрі, що вони нічим не гірші від інших. А при цьому усе те воно нікому не потрібне. Що вдієш, така вже у них вдача.

Навколо тихо, аж страшно від цієї тиші. Хлопець так захопився роботою, що й не помічає отой святий спокій. З часу на час подивиться на хатні двері, але ті не відчиняються. Мати, напевно, збирає все потрібне в дорогу.

Вітер пролетів грушею, зашелестіло листя. Над грушею стояло якесь дивне гудіння. Хлопець подивився вгору, але там нічого не побачив, лише, як листя б'є об листя, і ше-

лест перескакує з гілки на гілку, звідти на сливи, і вже шумлять всі дерева, аж у вухах застряв цей шум, цей гул, якого поки ще не видно.

Блискавка. Ні, це не блискавка. Із стріхи вирвало цілі жмути соломи. Вже тріщить вогонь, хоче все з'їсти, ненажерливо поїдає стріху.

Хлопець притулювся до груші, виглядає з-поза неї. В очах стоїть жах. «А де мама?» В ту мить через вікно летять якісь клунки, а за ними вирвалось полум'я, воно мовби хотіло ще в повітрі зловити їх і з'їсти. На землю падає щось чорне, обгоріле. Хлопець хоче крикнути: «Мамо! Ма-мо!» Страх сковує уста. Відчиняються двері. На порозі стоїть мати, вона махає руками як птах. який хоче злетіти, а не може, бо крила обгорілі. Вона падає обличчям до землі. Язики ненажерливого вогню поїдають двері. Дим побілів, то мати відлітала в небо . . . Хлопець кричить, полум'я поїдає і його крик, лише страх з'їсти не може, той біжить за ним. Хлопець біжить селом і нема кому дивитись на його шалений біг, слухати вже не крик а хрипіння. За ним якомось спокійно тягнеться сморід згарища.

На другий день його знайшов старий Кропач, який останній прощався із селом. Інші утікали коротким шляхом, вбік від села, а він чогось пройшов селом і подався навколо води. На самому нижньому кінці села побачив, як щось дрижить біля сипання і міцно тулиться до дверей. Сипанець ніхто не чіпав — ні кулі, ні люди. Двері були замкнені, хоч нічого було замикати. Нічого і ні перед ким . . .

Перед Осифом знову все почервоніло, затрясло ним, він пробував йти геть звідси, а не може — ноги не слухають. Страх приковує його до землі. Опам'ятався, коли відчув, що хтось поклав на його плече руку.

— Прийшов єсь? — чує Осиф, і в пам'яті хоче пригадати, чий же це може бути голос. Ні, не вгадає, не впізнає, довго тут не був. Забув. Все ще чує на своєму плечі ніжну старечу руку і то м'яке «Прийшов єсь?»

— Як живете? — запитує Осиф, постійно ще силую

пам'ять. Біля нього стоїть високий худорлявий дід, його очі то дивляться на Осифа, то знову перескакують на ті місця, де гість не хоче заглядати.

— Як уже ми можемо, — відповів дід. Він одягнений так легко, як парубок, без шапки чи капелюха. Легеньке, як клоччя, волосся то в один, то в другий бік заганяв легесенький вітерець. — Сам єсь прийшов? — ще раз запитав дід, хоч бачив, що біля Осифа нікого нема.

— Сам, — відповів, потім ще раз повторів, хотів ще додати, що давно тут не був, але передумав, бо чого йому виправдовуватись і перед ким. Він же нічого поганого не зробив.

— Було треба дітей взяти, ний видять, — слова старого звучали як докір.

Осиф налякався, по тілі полізло якесь дивне хвилювання. Чує, що все на ньому трясеться.

— Не треба, бо то мій страх . . . То мій страх . . . Не треба, не треба . . . Мій страх . . . — шепоче і ніби у сні, залишає здивованого діда, який розвів руками і мимрить попід ніс: — То не лем твій, Осифку, не лем твій . . .

На нижньому кінці села він оглянувся, чи хтось за ним не йде. Нікого не було видно, та і той за плечима вже не стояв, зник, як дим.

Серце з горла вискочить

Чого в складній і важкій ситуації пригадуються дрібниці, аж навіть деталі цих дрібниць?

Юркові Пустому пригадалась колиска. А потім вже лише залізні іржаві гаки на трамах стелі, які провокативно стирчали і здавалось, що то лише вони й держать горище, дах, усю хату. А, може, це справді й якась паралель — колиска і труна. В першій тебе колишуть, радуйся, що прийшов на світ, а в другій, щоб ти спочивав навіки, несуть тебе достойно, щоб не розбудити, бо вже й так досить всякої всячини бачив на білому світі.

У хаті вмирала сестра його дружини. Виблідлими очима зосереджено дивилась саме на ці гаки. Дивилась довго, аж в очах іржавіло. У хаті панував спокій. Звідси повиносили все, що би їй заважало. Вона так довго дивилась на оті іржаві закорюки, що вони в її тремтячих очах почали колихатись, разом з ними і почорнілі трами. І вона чує скрип цієї коліски, якої там вже давно немає. Але все в очах зникає, перетворюється в якусь суміш, каламуть. Вона вже не чує скрипу коліски, але плач дитини. То ж плаче її Андрійко. Хвора нервово відводить очі від стелі, дивиться на двері, болісно охкає. Але ніхто не чує. Двері зачинені. На подвір'ї гримає чимось сестра, у порядок усе приводить.

Юрко Пустий подався аж там, де кінчається оте запущене господарство. Тут валялось і заважало якесь каміння, суха, непокошена трава залишала пилуюні сліди на його черевиках. Чіплялось їх висипане насіння, врешті-решт падало на висушену землю. Повалений пліт ніби на колінах благав, просив, щоб його на місце поставили. Юрко вже й зігнувся, що рукою підтягне і кілком підіпре. Але ні, в ту мить пригадався Миколай, котрого люди до Прокопа звали. Де тут таке ім'я взялося, ніхто не знає, та й через роботу ніхто тим не інтересувався. Живи собі, а як тебе кли-

чуть, то не важливе, лиш би дочекались твоєї відповіді. Так думали і не чіпали нікого. А до Миколая й не могли дуже придиратись, бо він яке позичив, таке й вертав. Довжником ніколи не був: словом вертати знав. Як підсолить, то цілий день ходиш, ніби тебе хтось кип'ятком облив. А самому Миколаю щастило в той час. Не раз і Юрко Пустий мовчки крутив головою, як легко йому все вдається. Але насправді не все так легко приходило. Миколай їх усіх добре знав, тому й не втішав їх, не заспокоював, але вічно дразнив отим своїм: «Не треба шпорити, треба лем більше зарабляти».

А Юрка Пустого це найбільше дратувало, бо інші вже привикли до Миколая, до його блачок. Саме й тому Юрко сюди часто не навідувався, навіть і у великі свята бував рідко.

— Ти чом так ходиш? Руки за себе застав, як пан, — відрізала йому дружина, котра біля сипанця вимивала у великому жовтому тазу посуд. Вона знала, що так не годиться, але в сінях не хотіла, щоб не тривожити сестру.

— Газдівство марніє, — відповів Юрко і підійшов до дружини, потім відступив кілька кроків, щоб не оббризкала його.

— Тобі її жаль? — запитала Марія.

— Но, но, в такий час мені у совість вступати? — Пустий не любив, коли йому навмисно або й ненароком пригадували щось давнє, неприємне, про що й сам хотів забути. — А, до речі, поки жив, не мав мене за родину, добре слово не сказав, — додавив Юрко і пішов трав'яною стежкою до хвіртки і вийшов на вулицю.

— Од нічого не втечеш, — закричала за ним дружина, але він на цей докір лише зморщив чоло і з-під лоба подивився на неї.

Марія повільно складала тарілки на довгу дерев'яну лавку. Сонце спокійно облизувало їх і на мить забавляло, розважало їх легкою веселкою. Краплі води стікали по дерев'яній лавці і тихо, м'якко падали і зникали на стеблах трави.



«Де і коли усе це почалося? Ця зневіра, неповага між Миколаєм і Юрком?» — думала Марія, коли входила у хатні двері. У сinyaх пахло посіченою кропивою. Тут було темно, і вона навпомацки знайшла клямку дверей, які вели у кімнату, де лежала сестра.

Миколай був тесля, знаний на всю околицю. Широка сокира ніби приросла до його рук, то й пахнуть вони деревом, живицею. Здавалось, що не з дерева виходить цей запах, але з його мозолистих рук. Мозолі вже не блищать, збилися у купу і чекають дальшої роботи . . . І дочікувались . . . Він акуратно викресує дерево, горбиться над ним, мовби кланявся, і воно легше піддавалось йому . . . Та ще як піддавалось . . . Аж люди заздрили, і Юрко заздрив. Заздрив і гнівався. Може, й не хотів, але воно само приходило. Все перевернулось в якусь приховану злість, яку Юрко хоч і не давав знати, все ж таки жевріла в ньому. Не навідувались, бо оце тління могло перерости в іскру, а до того Миколай задирав Юрка. Той хмурився, злість стискала горло, ледь-ледь не задушить його. Легше ставало, коли довго не зустрічались, а зустрічатись не було охоти. Зараз би Юрко і не згадав, коли вони разом зустрічались. На його подвір'я ступив, коли з ним люди прощались. Юрко тоді весь аж дрижав, бо Миколай так страшно пішов з цього світу — грім його забив. Такого ще в селі не було. Після його смерті Юрко довго-довго не заглядав у їхню хату, кожен жив, як то кажуть, своїм богом.

Зараз Юрко Пустий знову стояв перед хвірткою. Тихо її відчинив, зробивши кілька кроків, зупинився біля трьох слив, які майже на половину подвір'я кидали свої химерні тіні. Йому спало на думку, що якимось по-дурному все виходить. Але кому це зараз скажеш . . .

Сестра схилялась над сестрою. Вони давно не зустрічались. Марія, прийшовши у село, так і не вбралась у старе, ходила й робила, як прийшла. Напевно, їй видніше було, бо ж у місті живе. Марія стоїть над сестрою, мне руки, потім мимовільно витирає їх у фартух. Сестра не спить. Вона чує, що хтось над нею стоїть, а очі так важко роз-

плющити. Тихенько заворушила віями. Над нею чиєсь розмазане, сіре, невиразне обличчя, яке то виринає, то знову зникає. Постать знову наблизилася до неї, то сестра нахилилась, щоб підбити подушку. Тепер її впізнала. Попробувала підняти голову, але нічого не вийшло. Сиве волосся ніби прилипло до подушки.

— Юрко што робить? — запитала, а сестрі було дивно, чому саме його згадала. — З моїм він не дуже . . . — не закінчила, бо тягар не дозволяє.

— Там на дворі ходить, — відповіла сестра і поспіхом почала поправляти ліжко.

Юрко міряв подвір'я. То постояв біля синенького сипанця, то підходив до дверей літньої кухні. Не брався за роботу. «Што уже наробиш на чужому дворі», — подумав Юрко, і тут же в голові добавилось таке — він тут зайвий, його тут ніяк не треба. Він зовсім забув про хвору, гарчковоито дивився по газдівстві, вирішив, що не може так прогаяти час. Затиснув губи, аж на лиці вискочила ямка і стара язва зарожевіла.

Вдарив дзвін. Обідня пора, яка ніяк не відрізнялась від того, чим жило село. Воно ще більш розтягнулось у своїй дрімоті. Берегом, на якому ростуть високі берести, спускається поштар, на ньому дзвонить торба. Високий поштар зразу ж дратує Юрка. «Такий міцний, а торба на ньому бринькає, — подумав Юрко, і йому здавалось, що він має право таке подумати, бо вже за шістдесят перекотилося. Він помалу пішов за хату, де пліт обвився бур'яном. Здавалось, він поїдає патики, і через те вони стають сіро-зеленими, коряться його владі.

Заскрипіла хвіртка. Поштар трохи постояв, почекав, зробив кілька кроків. Оцей кремезний чоловік похитувався з кожним кроком, ніби торба тиснула його до землі. Він повільно підходив ближче до хати і весь час покашлював.

— Дома сте? — закричав і ступив на поріг.

Аж тепер з-поза клуні вискочив чорнявий песик, тоненько загавкав і задзеленчав ланцюгом, бив на сполох. З-за

хати вийшов Юрко, набравши поважного вигляду, підійшов до поштаря.

— Газдиня дома? — запитав ще раз поштар і почав обома руками нишпорити у засмальцьованій торбі.

— Хвора, — строго відсік Юрко. — Моя біля неї, — додав і почав уважно дивитись на поштареві черевики, хотів з них вичитати, що несуть, чим заклопотані.

— Ага-а, — здогадувався поштар і, витягнувши руку з торби, подав Юркові листа.

День розгубився. У верхів'ї дерев засів вітер. У кронах дерев зашуміло, і зразу все поменшало — і подвір'я, і хата, і пліт біля дороги. Лише дерева шуміли і росли. Своїм колиханням розбуджували трави. Вони спочатку лише ніжно ворушилились, пізніше змовницьки перешіптувались, і пішов шелест подвір'ям, бережком добрався у сад, а звідси вже його не наздоженеш.

— Підє дощ, — сказав Юрко, коли увійшов у хату. Дружина на нього гостро глянула, перевела зір на хвору і аж після того очима запитала, що сталося. Юрко покійно подав їй листа. На конверті підскакували букви, рядки то падали, то знову тяглися вгору.

— Від Андрія? — почули з ліжка.

Сестра підійшла до хворої.

— Від нього, від нього, — шепотіла сестра і пробувала заспокоїти хвору.

— Прочитай, — важко вимовила хвора, голос в неї задирався, то захарчить, то шепотом вимовить. Вона попробувала піднятись, щоб ліпше чути.

Сестра довго дивилась на конверт, розглядала то з одного, то з другого боку. Потім гарячковито відкрила, щоб якомога скоріше перечитати і потім лиш переказати, про що пише Андрій з тюрми.

Після смерті батька Андрій виростав, як куш. Задиристий був, як терен. Місця собі не міг знайти. Та й ніхто не дивувався, що все так скінчилось . . .

Все прийшло так несподівано — і вістка про нього, і ганьба, яка за нею тяглася.

День був тоді виблідлий. Стояла спека, сонце витягувало синюватий колір неба. Жінки поклали граблі біля терня, а самі посідали на високій межі. Із сумок або скоріш хустини, зв'язаної у вузлик, повитягували доброти, щоб відпочити і набрати сили. Старій Кудер'явій розмокнув язик, не заговкала ні на хвилину. Жінки смачно закусували, одним оком зиркнули, що смачне принесла сусідка. Кудер'явиха ходила навколо них, нарешті зупинилася біля неї і дорікнула:

— Твій Андрій уже сидить. Спекулянт, ганьба, хто би сказав на нього, — Кудер'явиха відступила від неї і кисло-вато усміхнулася. Жінки притихли, перестали їсти.

— Знав ся хто обізвати, — змоглася на відповідь, встала, підійшла до терня, знайшла свої граблі і більше її на полі ніхто не бачив. До людей її не тягло, все в ній поламалося . . .

Сестра нарешті відкрила листа, мигнула очима по папері, німо ворушила вустами. Відвела очі з паперу, глянула на сестру. «Не обдуриш мене», — прочитала з її погляду.

— Лем спокійно, спокійно, — втішала хвору. — Андрій пише, — знову глянула на листа і аж потім продовжувала: — Не погано ся має. Здоровий. Скоро вже прийде, — але в останніх словах не було ні знака радості.

— З гарешту пише. Як прийде додому, ний ся візьме за порядну роботу. У сипанці Миколайова сокира, — від виснаження голова упала на подушку.

Юрко Пустий стояв біля відра з водою, набрав горнятком води і не напився, вода падала на підлогу, брязкотіла об відро. А на дворі ішов дощ. Дереву колисали весняний день. Юрко втупив зір у стелю, де стирчали гаки, на яких колись висіла колиска. Він ніяк не міг пригадати, чи колисав він колись малого Андрійка. Не згадав, бо щось душить його, серце хоче з горла вискочити.

Мороз ліпше вміє . . .

Немає нічого, чим можна було б зміряти людське горе: і добре, що нема. Слізьми його не виміряєш. Бо є такі, що заплачуть, а інші й бровою не поведуть. Ось тобі й розумно зроблено: нема чим горе зміряти. Чому ж розумно? Може, справедливо.

Життя в Андрія Псоти стікало, мов краплі води по брушній чарці. Чому по вибрушеній чарці? Бо ніхто в селі не оволодів цим мистецтвом так, як він. Ніхто, правда, і не брався за скло, щоб гладити його руками і гострим каменем. Ніхто не брався за ту роботу, бо в їхніх руках скло тріщало, не хотіло призвичаїтись до їх мозолів.

Не завжди так вийде, як би хотілось. А до того, Андрій і не міг нічого вже зробити, бо все було вирішено скоріше і без нього. І справді, хто там такого смаркача на селі буде запитувати, як буде жити. Тут маєш поле, ліс, хату, старяся. Було в нього це, і не було.

В ту паскудну осінь ота з косою стинала. За Стодолами, отак звалась місцевість, де жив Псотів дід, старий Чвирко, дід Мирзяк, який тої осені упав з драбини. Упав і не піднявся. Так його знайшов поштар, що приніс пенсію. Своїх у нього вже не було. А дід Андріїв, казали, від осіннього туману помер. Туман валився з поля, дерева і дерся до людей. Тепер туман вже не був такий молочний, як звичайно, але погустішав, став сірим і ліпився на людське обійстя, як болото до воза. Першою туман лизав Псотову хату. Вона стояла найближче до поля. Ковзне туман по стерні і вже біля порога. Вповзає в хату. І дверима, і на горіще видряпається, залізе в сіни. Дід Псота стоїть біля столу, рукою спирається на ріг і кашляє. Кашляє довго і сильно, що аж трами трясуться. Навколо нього мовчки ходить баба, хоче допомогти, але ніяк не може.



— Ліки брав? — постійно снує навколо стола і не зводить з діда очей.

Дід не відповідає, кашляючи, киває головою.

— Поражений час, — лається баба, і тут же хреститься.

Виходить на подвір'я, щоб не чути бухикання. Безрадно ходить сюди-туди. Зайде аж ген за сипанець, до високої груші, походить поміж сливи, щоб заспокоїтись. На старість таке випало: і вона не хтозна-яка міцна, а як він відійде, то залишиться лише з донькою і хлопцем. «Бабським бережком будуть нас називати. А може, хтось ще й на маєток зласиться», — думає і потрохи вірить, що все наладиться.

І дивно часом виходить. В когось життя пливе, мов спокійна річка, і лише вдає, скільки у нього турбот. В іншого, як не старається, так і не виходить, як би хотілось. Люди про таких говорять, що їх і не чути, і не видно. А хтось ще й завидує. Сивизну, довгий вік, лише в болячу душу не загляне.

Осінні тумани взяли зі світу діда Псоту. Він, як би й був знав, що саме цієї осені попливе разом з туманом, покликав до себе сусіда. Андрій Орчиків був лише трошечки ліпший газда за старого. Бодай би й не був, коли в хаті доростало четверо синів. Сусіди вони були не погані — спільний двір у них, з одної студні воду беруть. Покликав Орчикова Андрія, а сам на порозі стоїть, не впускає в хату. Вийшов на засипку, одною рукою держиться стіни.

— Слухай Андрію, чую, що оті баби в моїй хижі зістануть самі.

— Де ся зберате?

— Не викручай, ледве дишу.

— Тепер, коли вже трохи легше жити?

— Мені і тепер не легко, і перед тим важко було. Ти мою біду знаєш.

— Што треба? — запитав Орчик гостріше, бо Псота затягував розмову.

— Боюся їх самих залишити. Не дають собі ради. Люди

забудуть, що пішов я від них, ображати їх будуть. Хоча б ти з ними на одну дорогу вийшов.

Старий Псота ще хотів сказати щось дотепне, але потім на півслові обірвав розмову, думав, так ліпше буде. Орчиків Андрій не сказав нічого, злетів з бережка і зник у своїй хаті, що стояла ближче до сільської дороги. «Добре я йому сказав», — думав старий Псота і німо ворухив устами, — «добре, а було треба ще ліпше. Більше налякати я його мав.»

Три дні після цієї зустрічі старий Псота помер. А може, і налякав, бо Орчик ходив якось обережно навколо обох жінок. Лише осінній туман не боявся. Туман перевалювався через засипку і поріг, входячи у двері, обходив мертвого і цими ж дверима вертався надвір, де бігали діти. Серед них і внук мертвого, Андрій. Діти гучно ввійшли у хату, постояли біля мертвого, швидко переступили поріг і зникали в осінньому тумані. Ще довго їх не було чути, пізніше знову задзвеніли голоси на сільському шляху.

— Мамо, чого пускаєте дітей у хату? — не розуміла Андрієва мати.

Бабуся несе із сипанця в одній руці пляшку горілки, а в другій сало, бо ж люди зайдуть.

— Наяй видять смерть, може, і жити будуть знати, як треба, — перецідила лише так, ніби й нічого особливого не сталося.

«Не маєш хлопа — не маєш віри.» Оту правду в селі добре знали. Одні про неї чули, іншим, яких вона торкалась, аж у голові паморочилось від неї. Дві жінки і хлопчисько. Яке вже з того зійде газдування? Поглянеш на цих трьох і подумаєш, де ж тут узявся цей хлопець. Чи хіба ішов селом, та й завернув на те подвір'я. Все було інакше. Митра Сенькового був. А того вже три роки, як під смереки понесли. Електрика його вбила. Правда, великої радості і любові з нього не було. З Марією видержав десь два місяці, потім його понесло . . . Хлопця і не знав, та й хлопець його обходив, ганьбився. Але очей не сховаєш. Ан-

дрієві очі такі ж самі, як у Митра, і волосся також. Через ті очі й чуприну стару Псотиху аж чорти беруть. Але чи хлопець винуватий? Перед сільськими дітьми нічого не приховаєш. Вони про все знають, все чули. Вуха в них тонкі, як павутинка пізнього літа. Лише до Андрія діти якось не приставали. Значить, був батько і нема.

Стара Псотиха помалу на очах танула. Говорять, що як хтось близький чи рідний зі світу піде, то той другий халіє, щезає, аж відійде. І так стара Псотиха вже нагадувала суху галузку, здавалось, задує вітерець, поламає її надрібно. Лежить на постелі і лише руки простягає, коли внук чи дочка у хату зайдуть. Відійшла стара у найгарячішу пору літа. Долю бережком задріботіла чорна хмарка. То село прощалось із старою Псотихою, а вона з хатою, студнею, стодолою біля дороги, внуком Андрієм, який перелякано дивився на матір, бо з голови не сходить кошмарний сон: чорна кицька скинула з пеца великий чорний дзбан. Андрій боявся чорних котів, а тут ще й чорний дзбан. Не любив чорних дзбанів, наллеш туди води і не бачиш, чи налив. Може, усе це приносили безсонні ночі. Хоч мати й говорила, що це нісенітниця, але він боявся.

Вийдеш над село, то обов'язково око заверне туди, де стоїть хата старого Псоти. Гм, стоїть. Вже давно упала знеможена, висилена. Лише коли виходить сонце, то в її віконці над пивницею, ще раз зажевріють вуглики, ніби спомин про давнє . . . Заріс травною бережок, зараз він був схожий на могилу, до якої не навідувались ані рідні, ані чужі.

Коли хата впала на коліна, Марія із сином перебралися в місто. Важко було, але що вдієш, дальше від рідного, може, і не жаль так. Надумав Орчик своє обгородити, та укусив із Псотового стільки, що аж ганьба. Що мала робити, по судах волочитися? «Не маєш хлопа — не маєш правди», — не раз їй пригадалось. Але на нове знайомство було вже пізно. Походить містом, зайде до тих, хто із села вже тут довше живе. Зустріне когось із села, поплаче, і так

день дня поганяє. Син і не дуже радий таким мандрам матері, гнівається, але нічого не каже. Та що й казати, як тільки й радості залишилось.

З того часу, як відійшли із села, майже кожної п'ятниці приходив у село. Ходив навколо хати, робив порядки, пробував підняти стіну, що падала, але нічого не виходило. Одне підпреш, а інше впаде. Коли відходив, кілька разів перевіряв, чи двері замкнені, вікна зачинені. Бувало вже йде, зупиниться біля студні, і давай назад, ще раз перевірити, чи все гаразд.

Андрій Псотів неабияк знався на склі. У міській склярні ліпшого не мали. Ще бабуся, коли роздивлялася його руки, казала:

— Твої руки до панської роботи.

Андрій уміє із склом. Старі майстри його не раз питали, звідки такого навчився. Він лише таємно усміхається і жартома додає, що отакі візерунки на вікнах їхньої хати мороз вигадував. І далі обертає кришталь над наждаком, ще й постійно щось попід ніс шепоче, ніби для краси чарівні слова треба.

Скінчиться зміна, Андрій швидко відкладає начиння, не слухає балачок заводського сторожа, не чує його закидів:

— Хто на тебе чекає, куди біжиш? Та я б на твоєму місці . . .

На автобусній станції не знайшов нікого із однолітків, що залишились у селі. А йому якраз їх треба. Для нього завжди цікаво сюди зайти. Ага, там старий Щепар, певно у лікаря був, ревматизм спокою не дає. Високий Дорош з роботи вертається. Справді, скільки йому років? Андрій його лише таким пам'ятає. Для кого він ще корунки згрібає? Старій Дорошисі на той світ не треба, а дітей у них не було. Ой, і натура! Знає він їх, і вони його знають. Замість звітання мовчки кивають головами.

Покинувши станцію, Андрій вибрався вузькими вуличками міста, щоб скоріше добратись до корчми. Тут їх знайде. З одного боку старі порожні міські будинки, які терпеливо чекають свого кінця, з другого — довга стіна поросла

травною, під якою валяються різні пам'ятки на колишніх сусідів. «Цю вулицю знімуть, — думає Андрій, — бульдозер вирівняє ями по колишніх будинках, і все піде далі. А де ті люди? Вже не зйдуться на своїй старій вулиці. Коли б їм так запропонували зійтися на своїй вулиці після двадцяти років. Прийшли б?»

— Гей, старче! — вирвав Андрія хтось із думок. — Чого стоїш і дивишся на оті руїни? Філософом став, держися свого ремесла.

То Фецьо Млинарів, який хоч і був з їхнього села, та Андрій з ним не дуже дружив. У нього все було, і все в житті таланило.

— Фецю, тобі справді нічого не хибує? — Це Андрієве запитання так вразило співрозмовника, що той з переляку швидко насунув шапку на голову і почав міряти довгі кроки.

Андрієві прийшлося йти самому. Вже було чути гамір близької корчми. На східцях стояло двоє циганів, в руках бокали з пивом, сварилися за гроші. Односельчани сиділи хто-де, не за одним столом. Корчма кисло пахла пивом. Вибрав Млинаревого Феця.

— Чому разом не сидите? — запитав Андрій, беручи від сусіднього стола міцніший стілець.

— Ми маємо досить одне одного, то ще й тут?

— Не гнівайся за те, що я тобі на дорозі сказав.

— Слухай, — Фецьо притяг стілець ближче до столу. — Іди візьми пиво, бо тут не носять.

Андрій відійшов. Фецьо біля столу весь час вовтузився, всідаючись якнайзручніше.

— Я б усім купив, але ви порозкидувані по цілій корчмі, — Андрій поставив на стіл пиво, притягуючи ногою стілець, щоб сісти.

— Ти кажеш, що мені нічого не хибує, — Фецьо ніби продовжував ще на вулиці розпочату розмову. — А що ми один про одного знаємо? Хто знає, що мене мучить? Чи, може, ходити цілий час смутному, щоб люди бачили?

Такого Андрій не чекав. Фецьо говорив, говорив і злість

змішувалась із жалем. Андрій не збирався відповідати, знизав плечима, очі втупив у пиво. Хотів було встати, щоб принести горілки, але хтось його притис до стільця. Фецьо Млинарів дивиться, не знає того чоловіка.

— Ого! Це ти? — Андрій скинув із себе чужі руки, глянувши вгору, побачив Осифа Морохового, з яким разом у склярні робив. Ніхто не був радий цій зустрічі.

— З таким майстром, як ти, Андрію, я радо посиджу, — меле Осиф і вже сідає до столу. — Знаєте, він вам такі вази, чарочки вибрусить, що аж. У нас на заводі так ніхто не знає.

— Мороз на вікнах ліпше знає, — перебив його Андрій, глянув на нього і спокійно просить: — Осифе, то мій земляк, залиши нас.

— Фі-га? Який гордовитий став. Гордий і скупий, — Осиф ще встиг вилаятися, потім тріснув стільцем і відійшов.

— Може, б нам і не заважав, — зауважив Фецьо.

— Мені заважав, — відповів Андрій і моргнув корчмарці, щоб націдила ще два пива. — А як там наша хижа? — Андрій аж нагнувся, щоб не кричати, аби хтось не підслухав.

Ніхто не підслуховував. У кожного свої турботи. Тут і не місце, щоб їх тривожити, тут приходять, щоб їх на хвилину забути, або загнати від себе.

— Живеш у місті, то й живи, — почав заспокоювати його Млинарів Фецьо. — Як би'м ті сказав? Пам'ятаєш, як ви на корівках горі бережком тягли повний віз сіна. Корівки тягли, аж на коліна падали. Так воно тепер і з вашою хатою. Пішов ти з неї, і добре зробив.

— Чому?

— Упала б на тебе.

— Ти знаєш, що це значить — мати своє, свою хату?

— А чому ти не будувався? — Фецьо запитав, але швидко додав: — Я знаю, не було за що. Не бануй, всі у місто тягнуться. Мало того, просто горнутья.

— Хто знає, чи добре роблять?

— Спокійніше живуть, без турбот.

— Не думай, вони лише спокій вдають. Які ми дивні, і на власному похороні нам весело.

— Про що ти?

— Село вмирає, а нам весело.

— Смутно лише тим, яких там вже нема.

— А за ними нікому не смутно?

— Над ким тепер плачеш, над селом, або над собою?

— Як відійдеш, все зрозумієш.

— Правду маєш, і на селі.

— Ти постійно лем своє.

— Як з дому відійдеш, багато чого і в голову зійде, і зрозумієш.

— Думаєш, ми на селі дурні?

— Ні, не ображайся. Тепер я вас більше поважаю, ніж тоді, коли з вами разом жив. Але ти про себе нічого не кажеш.

Корчма спорожніла. Якийсь миршавий чоловічок прикладав дрова до пеца, потім підкинув вугілля аж іскри вискочили. Андрій із своїм співбесідником дивились на ці іскорки, які вискакували і гасли під стелею. Через поріг повільно входив вечір. Він хитав поживклим світлом лампи, заглядав у чарки і разом із сигаретним димом ховався у куток.

— Про себе нічого не кажеш, — повторив Андрій, щоб порушити мовчанку і подивився Фецьові прямо в очі.

— Што хочеш знати? А, може, і знаєш, бо погане швидко летить. Жінка від мене відійшла. І дівча із собою взяла. Іншого знайшла. А у мене їй нічого не хибувало. І хата нова стоїть. Порожня, — Фецьо Млинарів висказав це одним дихом. Буде розтягувати слова, то весь жаль у голову вб'ється. Не то, що розплачеться, але горло дуже стисне, задушить, бо ще не переболіло . . .

Коли вийшли надвір, вечір був уже такий густий, що краще не йти вузькими вуличками, але податися в центр міста. Але вони ні, прощались саме тут, у цій пільмі, ніби то ганьба була. Прощались довго, говорили про життя і

примхи долі. Ой, хлопці, хлопці, чого ви так скоро постаріли? Прощались довго, ніби відчували, що більше їм не зустрітись . . .

* * *

Два дні перед різдвом з комина Псотової хати скрадалась смужка диму.

Ніхто не знав, коли Андрій повернувся у село. А сусіда, стара Орчиканя, знала. Бачила, як смужечка диму сховалась на близьких сливах.

Кожне село має свою пам'ять і не треба йому для того ні назв вулиць, закутків. Кожна хата знає свого господаря. Відчуває і впізнає, хто увійшов. Кожна хата знає, як смакує смуток, знає його гіркість. На те сподівався і Андрій, коли переступив поріг рідної хати.

Стара Орчиканя постоїть трішечки, відпочине і знову високо підіймає ноги, залишаючи в снігу глибокі сліди. На засипці постояла, дивиться через вікно, нічого не видно. Повернулась до дверей, легенько доторкнулась їх. Двері голосно з плачем зарипіли. У сінях пахло мишами і прілим сіном. З горища через діру вітер намів снігу. Через горище він сіявся, немов мука, падаючи, виблискував, сріблився. Двері у хату примерзли до порога. Силою відірвала їх. Холод і великий порожній простір зупинили її. Під вікном за столом на лавці хтось лежав. Від дверей бачила лише ноги. Приходить аж до столу. Вже бачить, що то Андрій Псотів. Пробує розбудити його, торкнула за рукав, рука звисає, і здається, що ще мить і він упаде на землю.

— Андрій, Андрію, — промовила пошепки, щоб розбудити його і не налякати. — Люди, він мертвий! — крикнула вона і не знала, як опинилась на засипці. — Люди, мертвий! — кричить не своїм голосом. Голос летить аж на Гуреїв берег, звідси повертається назад.

Із стайні з вилами в руках вискочив старий Орчик.

— Чому у чуже лізеш? — запитує, ніби те, що кричить

його стара не таке і важливе. Стара Орчиканя аж захрипла від того крику.

Збіглися сусіди. Чоловіки увійшли в хату, через їхні плечі заглядають жінки. «Де ся пташок влягне, там го тягне», — шепоче стара Гурейка замість отченашу.

А мороз розмальовує вікна. Так ніхто не вміє . . .

Будуй хату, Іване!

Це було отієї пори, яку Іван Сивий, редактор окружної газети, страшенно любив. Чи ота любов лише так прийшла, чи услід за ним до малого містечка з недалекого сільця, — над цим Іван ніколи не задумувався. Та й над чим, як осінь приходить і відходить. Тут, у місті, її відхід вимірювався номерами газет. Коли на полях дозрівав ячмінь, то в редакції готували 28 номер, а при 40 номері на полях уже блищали скиби, через які пробивалась погано приорана стерня, і полем перейти ставало дедалі важче. Ідеш, вгрузаєш у землю, залишаючи за собою сліди в масній глині, а потім і на непокошеній луці, яка вже роки не знає, що таке отава.

Не нам судити, чи той самий редактор з майже дванадцятирічним стажем був так трохи романтиком, чи належав до тих сентиментальних людей, які під час бабиного літа самі хотіли б стати павутинкою і летіти, летіти. Ну, просто, любив цю пору. Хоч у понеділок ніколи йому було до такого солодкого маріння.

У той понеділковий ранок, не поспішаючи, йшов знайомими місцями на роботу. Купив газету, застромив у кишеню і подався далі. Пройшов побіля ресторану, де на терасі дожидали перші гості, щоб випити своє обов'язкове ранкове пиво. Біля фонтану, звідки у редакцію і каменем докинеш, розболілася голова. «Починається», — подумав, натискаючи на клямку редакційних дверей. Пані Марія саме відчиняла вікна, провітрювала після суботи і неділі.

— А ви здогадлива, бо тут і справді задихнутися можна, — сказав замість привітання.

— Гм, вас ті смішки дуже скоро перейдуть, — звично відповіла пані Марія. — Може для початку «Здрастуйте?»

Пані Марія — жива хроніка редакції. Відходили редактори, головні редактори, а вона старіла разом з машин-

кою. Хотіли нову їй купити, а вона ні, привикла до «Зети» — їй самій здавалось, що вже нічого в житті її не може здивувати. Після того, як призначили дальшого головного редактора, швидко відкинула цю думку. Навіть почала рахувати свої секретарсько-друкарські роки до пенсії. Так воно якось виходить, що з роками приходить і страх, і людина стає іншою. Інші слова підбирає. Що вдієш, про пенсію треба думати, а відкриєш рот, і ніби гроші виплюнув. А мовчиш, то, може, скоріш крона прикотиться. Може, і не так, та у неї свій досвід. Чи того, нового, зараз цікавлять скирти паперу, які прийшлося пописати? Чого тільки в них не було! І правда, і обман, і гріх, і людське горе. Пиши, пиши скоріше, бо сонце встало, і газети слід вийти. Згадаєш усе — тобі навіть і сумно, і не смішно, а якось порожньо. Але що ж тим молодим скажеш. Смаркачами їх назвеш — ганьба. У них же діти і свій розум. Слухай і підраховуй, як день дня поганяє.

Через відчинені двері почувся голос головного редактора.

— Нарада! — строге і ясне слово вдарило об столи, перескочило машинки, відбилось від стіни і кулачком штурхнуло пані Марію з місця. Не дало спокою й Сивому, залазило за комір . . .

— Вже почалось, — промимрив Сивий, довго нишпорив у столі, шукаючи блокнот з невідкладними завданнями. Потім лише кинув рукою і напорожньо подався до шефових дверей.

— Оля ще не прийшла, — зауважила пані Марія і зразу прикусила язика. На дідька їй було? Кожен хай за себе відповідає. Сховала під пахву папку з паперами, задивилась на витоптану доріжку, що вирізнялась на килимі: від порога до шефа.

— Прийде, — впевнено заявив начальників голос.

Пані Марія роздивлялась, де б їй краще сісти, щоб не бути на очах.

«Все одно, де сидеш, тут тобі не ресторан», — зійшло на



думку Сивому, на якого коричневі меблі навіювали похмурий настрій.

Головний редактор і не підвів голову від паперів. Пані Марія та Сивий покірно чекали його порад. Редактор Сивий за той час встиг поглядом обвести увесь кабінет. Зі стіни тріщили на нього очі-печатки різні дипломи, які були вручені редакції — то за допомогу при збиранні врожаю, то від пожежників, хоч вони жодної пожежі, крім редакційної, ніколи не гасили.

— Гм. У-гм,— озвалось із-за столу. Сивий і Марія перевели погляд в той бік і приготувались нотувати. — Нарада буде коротка. Мене викликає у невідкладній справі секретар, — шеф дав на місце вузол краватки і продовжував: — Насамперед для тебе, Іване, — глянув на Сивого так, ніби йому і насправді його було жаль. — Певно, чули, у суботу помер голова міста? Похорон сьогодні, ми виходимо у четвер, треба, щоб у газеті вже був некролог.

Сивий хотів щось сказати, але гострий погляд його зупинив.

— Я ще не закінчив. Завдань буде більше, — шеф підкреслив слово «завдань», хмурился і ще більше втупив очі у свої папери. — У середу перший секретар зустрінеться із завідуючим відділом з краю, де буде зроблено оцінку сільськогосподарських робіт. Візьмеш фотоапарат і докинеш рядків сорок тексту. Я думаю, все ясно. Завтра підеш у друкарню, там ломка газети, думаю, «дзеркало» у тебе є. Гранки принесеш у редакцію і залишиш їх на моєму столі.

Шеф почував себе самовпевнено. А Сивий вже більше не слухав. Понеділки би зовсім викреслив з календаря. Чому тиждень не починати п'ятницею? Завжди, коли треба йти у друкарню, приходить у голову таке. Він вже хронічно хворий на слова «ломка» і «дзеркало». Почує перше, то уявить собі кульгавого, який дивним способом одужав і тепер на очах у всіх ламає палицю, на яку спирався. А оте «дзеркало» нагадає маленьке дзеркальце, яке сільські парубки носили із собою, йдучи до дівчат.

Головний редактор кінчав нараду кількома організаційними справами, без яких би хід редакції міг зупинитись. Але не зупиниться: шеф дав інструкції. Було чути, як відчинились двері, то прийшла на роботу Оля. Шеф глипнув на годинник, на пані Марію і врешті сказав дуже лаконічно:

— Ти ще почекай хвилинку, — шеф дарував погляд Сивому.

Зарипів стілець у кабінеті головного редкатора, то загніздився Сивий. Шеф гортав папери, потім поспішно відклав усе це на столик, на якому дрімав телефон.

— Знаєш, — шеф почав протяжно, — той некролог щоб виглядав достойно. Мене вже попереджали.

— Я не зустрічався з ним . . . Крім того всякі історії про нього розказували . . . — Сивий пробував відбитись від некролога.

— Він уже мертвий, зрозумів? Про мертвих лише по доброму, — чому шеф усміхався, Сивий ніяк не зрозумів. — Достойний некролог . . .

— Але . . . — Сивий хотів ще протестувати, швидко передумав, забурчав щось і замовк.

— Але що торкається зустрічі з товаришем із краю . . . Перший про тебе невисокої думки, а ти покажи, що все інакше. Розумієш?

— А хто мене питав, якої думки я про нього? — злість залила обличчя Сивого. Він швидко встав, опам'ятавшись помаленьку, сів на стілець. — Десь два чи три тижні тому я був у селі. Пройшов хотар, старими місцями, де наше поле було, згадував. Іду через Дроздів, а там тракторист невижатий овес приорує. Зупиняю. «Що робиш?» — кричу на нього, а він: «Панове казали, най на очах не світить». Обійшов я весь хотар, думав, що лють мене задусить. Приходжу у корчму, а біля дверей старий Виравець сидить. «Про нас коли напишеш, хлопче?», запитує, а голос в нього такий, що чує ціла корчма, навіть і ті, що пішли за кущі, бо для дальшого пива місця не було. «Не є порядного газду, хлопче. Пригнали до нас таких, што поле

лем з мотора видять». Старий Виравець кричить і все поглядає на мене, що скажу. «А ми з тої землі вирости, — продовжує, а коли я мовчу, — нас ніхто і ради не просить». Ти скажи, що я мав йому відповісти?

— Тому вівсу однаково . . .

— А тобі?

— Сказано: писати, — пиши!

— А якщо ні?

— Наш округ всі хвалять. Кожен дивується: «На такій пісній землі, а глянь який урожай». А ти вівсом мені голову морочиш. Наївний ти ще . . .

— Слухай, а чи велика відстань між генієм і дурнем?

— У нас роботи по зав'язку, а ти філософію розводиш . . . І справді, що було між першим секретарем і твоїм батьком?

— Я тобі лиш одне питання поставив.

— Ага, про генія і дурня?

Сивий пригадав батька. Що він пам'ятав?

. . . День був сірий-сірий, падав густий дощ, випроводжаючи його матір останню дорогу. Люди німо стояли на подвір'ї, дощ не вщухав. Священик розжаленим голосом прощався і прощався в її імені. Всі плакали. Аж вуйко Михал, мамин брат, крикнув на попа дрижачим голосом: «Та перестань вже!» На мить все замовкло, лише дрібний дощ монотонно дріботів по стрісі. А де батько? Не пригадує. Але ж був там. Силує розум, нічого не виходить. Не пригадує. Ще довго потім у селі про це говорили, одні хвалили вуйка, інші дорікали. Але він не дав ні на одних, ні на других, взяв хлопця на кілька тижнів до себе, бо батько вибрався на заробітки. Троє їх залишилось, а кожне хотіло, як і інші, жити.

— Я піду, — сказав Сивий і незграбно переступив поріг. З рук випали папери, і, як безкрилі птахи, попадали на землю. Редактор швидко збирав їх, ніби боявся, що паперові птахи відлетять у вирій, і з собою понесуть усі невідкладні справи, завдання. Маленький папірець залетів

аж до Ольжиного столу. Вона його бачила, але де там; хай прийде, зігнеться, тоді вона словом ущипне.

— Погляньте, аж до моїх ніг кланяється, — сміялась Ольга і по-змовницькому жмуркала на пані Марію. Сивий підвів очі, хотів було всміхнутись, але вийшло кислувато. Усмішка замерзла в кутках вуст.

Оця загадково-вродлива суміш угорської і слов'янської крові — то була Оля. «Чого таких зразу ж у рекламу не беруть, редакційні діри ними латають?» — не раз думав Сивий. Відійшов колега. Точніше, його «відійшли», не витримав. Саме в той час Ольжиного чоловіка призначили директором, неважливо чого. Ну, давай і їй роботу шукати. Знайшли: і тепло, і затишно, і люди не кусають.

Сивий завжди дивився на неї якось збоку, як на кожную зустрічну. Гарні ноги, доладна фігура — оце і все. На думку спало високе багаття, яке розкладають пастухи у сіру осінь; прохожий зупиниться, зігріє над полум'ям руки, хто подякує, хто ні і піде своєю дорогою. І йому байдуже, хто той вогонь розклав, лиш би погрітись.

— Ви гляньте, який Дон-Жуан! — Оля розсміялась так голосно, що аж пані Марія зніяковіла.

— Іване, вас кличуть. Якась жінка.

— Ого-го! — протягнула Оля. — Напевно з приємним голосом.

— Слухаю, Сивий . . . Ага, то ти, Аничко . . . Ой, давно, давно . . . У суботу? Думаю, що зможу. Кажеш, всі будуть? Автобусом приїду. Андрій задумав? Приїду, у суботу, першим автобусом. Я знаю. Ти не дуже переживай. Я прийду. Ну, до суботи.

Сивий спокійно поклав трубку. У канцелярії було тихо. На порозі стояв шеф, чекав, коли редактор скінчить розмову.

— Зайди до мене, — шеф сказав це так лагідно, ніби йому стало жаль Івана.

Сивий важко стає зі стільця. Бере у руки блокнот і слухняно ступає до порога.

— Така справа, — шеф почав обережно, готувався ска-

зати щось дуже важливе. — Я слухаю когось, і ти повинен слухати, бо скарги є. Про щось треба поговорити, про щось, може, інакше сказати. Ти сам це добре знаєш. При цьому простака із себе вдаєш. Я тебе застерігаю: зараз не той час, щоб губу копиріти . . .

— А я не дівка, що женихів перебирає . . . — Сивий хотів встати і вернутись на своє місце, але шеф його зупинив:

— Дівка — не дівка, а бараном не будь! Все.

Після цієї розмови стало так порожньо у голові, ні й ні взятися за роботу. Коли б скоріше вже субота, дружина з дітьми піде до матері, а він вибереться у сусіднє окружне містечко, де Андрій, з яким разом у школу ходив, надумав хату збудувати.

Сьогодні ще раз довелось Івану зустрітись із шефом. Вже стояв на тротуарі і міркував, у якому напрямі вибратися. Тут його хтось ляснув по плечі.

— Ідемо додому, — слова шефа звучали нормально, не було в них ні нотки офіційності, наказу.

Місто вилюднювалось. За довгим рядом будинків при-нишкла тьма. Тепер повільно повзла поміж деревами в старому парку, виходила на дорогу і обвивала усе навколо. Обое пройшли мимо корчми, з якої долинало щось схоже на пісню. П'яний голос то втихав, то знову вибивався через відчинені двері і зникав у близькому парку.

Шеф покашлював, зупинившись почав: — Ти оточив себе непевними людьми. І вони — твоя грибниця, точніше, твоїх поглядів.

— Кожен з чогось виростає. Твій батько . . .

— А він що? До чого тут батько? — шефа дратувало, коли йому батькову функцію під ніс підсували.

— Та ти не гнівайся. Хоч би то і неправда була, хто тобі повірить, коли вже так у нас склалось?

— Все набагато складніше, — стояв на своєму шеф.

— Можливо . . . — у голосі Сивого не було ні натяку на суперечки, бо він знав, що з цього і так нічого не вийде. Ще кілька кроків і вони розійдуться. Сивому вже лише до-

рогу перейти, і він дома. На прощання лиш кивнули головами. Сивий зразу ж не думав про те, що говорили, чи варто було. Хотілось думати про щось приємніше.

* * *

Прокинувся раннім ранком. Глянув у вікно. Попід вікно промчала машина з цистерною. То у місто везли молоко. «Свій дальший репортаж про поставки молока почну саме цим привітом села місту». Захопився думкою і, властиво, забув, чому тиняється по квартирі, ще малечу розбудить. Кинув у сітку старе лахміття, старе взуття і потиху вийшов надвір. На автобусну станцію достався пішки, щоб трохи зосередитися, бо відчував у собі певний неспокій. Був це неспокій, який запанує перед кожним чеканням. Скільки їх не бачив? Десять років. Які вони? Гм, постаріли, бо і він не помолодшав, але це не головне. Цього найменше боявся.

Автобус дихав ранковою прохолодою. Людей було мало, навіть вікна не заросились від людського подиху. Сивий трохи розгубився, сам не знав, де йому краще сісти. Переходив з одного боку на другий, аж самому стало смішно з цього, адже не вперше їде цією дорогою. Обминали села, виходили на бережок і котилися у долину, щоб легше вибратись на дальший і дальший бережок. Очі зупинились на кущах, хотіли зайти далі, у ліс, перескочити яруги, вийти на поляну і з високої смереки роздивитись навколо. З-поза вікон автобуса Сивий намагався пригадати щось знайоме із свого села. Гортав сторінки пам'яті, але нічого не виходило. Намагався зосередитись, але нічого . . .

На автобусному вокзалику симпатичного містечка Сивий не знав нікого. Саме те йому поліпшило настрій. Не треба нікому пояснювати, що, де, чому. Любив оце місто, не мале і не велике, без широких тротуарів. Валяв кроки, ніби хтось доганяв. А в голові за професійною звичкою, починав репортаж, ні, не репортаж, скажім, нарис про це місто. Починає відганяти цю думку, але вона вертається.

Сивий на мить зупинився. Кожне місто інакше пахне. Може, з цього почати? Вдихав ранкову свіжість міста. А що, коли так почну: «Місто пахло потом осінньої ночі, коли після . . . Ні, ні, ні, бо висміють». Сполохало його шурхотіння паперу, то прохожий гортав сторінки газети. Сивий перейшов на другий бік вулиці, хотів ще раз пригадати телефонну розмову, щоб якнайшвидше добратись на місце.

Загадав, перейде близько нової лікарні, але не загне в першу вулицю, але в дальшу вліво, а потім . . . На цьому зупинився. Яка ж то була вулиця? Кутузова чи Суворова. Чому не запам'ятав, адже цих полководців ніколи не плутав. Загнув управо, перед ним виднівся берег з білими будинками. Сивий зупинився і прислухався, чи десь не чути гамір, чи не чути звук бетономішалки. У ранковому різноголоссі не міг розібратись. Вибрався вище, потім знову завернув вправо. Перед ним — нова вулиця, а на її кінці було видно високу гору піску, біля якого стояв хтось, розганявся лопатою. Сивий і не глянув на назву тої вулиці, вибрався туди. Ішов рівно, не заглядав у людські подвір'я. Вп'яв очі у того, хто стояв біля мішалки. Був це той самий Душан, який вчителює на селі й ні та ні добратись у місто.

Іван Сивий зупинився, дивиться на метушню, яка панує на кінці тієї вулиці, хоче усіх бачити і вгадати. Ага, той, що цегли везе, — Йосип. Гм, посивів. А он там, біля вапна — Мирон. Не годиться він до такої роботи. Йому б краще щось велике дали. Ну, хай би скелю ламав. Низький, із широкими плечима, якраз годиться на таку роботу. ще й небіжчик, його батько, не раз дорікав: «Чи то в пана такі руки?».

Першим його помітив Душан. Сміється і хриплим голосом кличе його:

— Що, передумав? Лопата — не перо!

Віталися довго, галасливо. Так вміли лише вони. Підійшла до них і Аня, у фартушок витирала руки, коли вже всі притихли, сказала якось соромливо:

— Я і ЙОГО кликала.

Іван не зрозумів. Глянув на неї і замість того, щоб дізнатись про кого мова, головою пролетіло — «Аню, Аню, ти справді тут на тому світі, щоб дітей родити і нянчити їх.»

— Про кого ти? — запитав Сивий.

— І Михайло пообіцяв, — сказала пошепки, ніби боялась, що почує. — Але досі не прийшов.

— Може, замість себе секретарку пішле, — озвався Андрій, який нечутно підійшов до них. — Бачиш, надумав я хату збудувати, але і за те, щоб міг вас усіх разом скликати. Михайло не прийшов, певно, невідкладні справи, як у всіх начальників.

Андрій любив перебільшувати, повчати, адже на рік старший за них.

— Мальту! — було чути з риштування.

Сивий пішов у буду, збиту з дощок, перевдягтись.

Робили мовчки. Так воно й прийнято. Прийдеш допомогти, то роби, для розмов ще буде часу.

— Мальту! — прозвучало з риштування. — Поменше берте, а то не видержите, — почув Іван над собою.

Над Сивим на риштуванні стояв муляр, акуратно клав кельнею мальту на мур. Це був один з тих мулярів «старої школи», які насправді шанують свою роботу. Муляра в білому комбінезоні він ще не бачив. А той випараджений, як на весілля. «Оцей, напевно, з минулого століття, або з майбутнього», — філософував у думках Сивий, і все не випускав ручки «фурика».

Сивий хотів з тим мулярем поговорити. Щось притягало його до розмови з ним. Напевно, ця розважність, з якою робив і говорив.

— У нас колись був муляр, Юриста звався, — Сивий викладав мальту і далі вів своє. — То був пан муляр. Іде мурувати, то ще й мальту покуштує, на язик візьме.

— Ого-го. Знаю я ці фокуси, — сміється з риштування, і як кине кельнею, то мальта аж у Сивого волосся залетіла.

— Чи фокуси, чи ні, але майстер був акуратний. А коли

майстер, то й вигадував. Зварить мені те і те, оце не можу, завтра і цеглу не покладу.

— Сміявся з вас.

— Знаю, насміхався. Тоді саме мій вуйко будувався, мури вже над вікна тягнув. І тут як закричить Юриста: «Мальту!» Я її готував та ще один з нашого села. Винесли ми повні відра аж до нього, а він глянув на неї і каже: «Пісна». Злізли ми вниз, але ані пальцем не гнули. Оці самі відра винесли назад, а він лише бровами мигнув і каже: «О, таку треба».

— А що це ви тут дебатний клуб завели? — до Сивого і муляра підійшов Йосип. — Іване, тут не треба таких, щоб розуми роздавали, міцних тут треба.

Сивий знімав, підхопив порожню тачку і подався до мішалки.

Андрій почав обходити усіх з пляшкою горілки, частував і дякував. Зупинився і біля Івана. «Як усе змінилось, — подумав Іван, дивлячись на Андрієві руки, — у школі ми себе братами називали, а зараз кожен за своїм богом живе.»

— Уже досить довго дивлюся на тебе. Хмури з чола тобі не сходять. Проблеми? — запитує Андрій так щиро, як лише він вміє, і простягає руку із чарчиною.

— Та ні. То я вже такий. Михайло так і не прийшов?

— Знаєш, я на нього і не дуже сподівався, але думав, прийде, будемо всі разом. Запанів. Ти через те не будь смутний, випий, — Андрієва щира усмішка робила дива, деколи й задумувався, чи то щирість або наївність. Зараз відкинув це співставлення. Андрій належав до тих, які вміють тішитись з дрібниць.

— Підеш цеглу возити. Душан з ристуванням допоможе, а Йосип коло мулярів, — Андрій розділював роботу, ця функція йому цілком свідчила. Він уже мав точну уяву, як буде будинок виглядати. Андрій взяв Івана за плече і повів за будинок, де під дошками була поскладана цегла.

— Для кого таке чудо будуєш? — Сивий і сам не знав,

чому про це запитав. Але що вдієш, вже пішло. Йому було цікаво, що Андрій скаже, чи розгубиться.

— Поки ще може, — відповів Андрій і ніяк при цьому не згадав дітей. Він же сам тому не вірив, що діти залишаться біля нього. І його небіжчик-батько не раз казав: «Што видиш на других, чекай і на собі». А на других бачив того, доброго і поганого, доброзичливості і заздрості. Бачив, як у їхньому селі розвалилася хата старої Кормалихи. На кілька днів її в новому будинку культури влаштували, потім в окружний центр забрали. До одної легкової автомашини усе змістилося. А сини її по великих містах розійшлися. — Буде де голову схилити, — додавив Андрій.

— Ще скоро так думати, і без схиляння у цій хаті проживеш, — закінчив Іван свої міркування, але Андрію зараз не до того, балачками нічого не збудуєш, ні будинок, ні щастя. У суботні підвечір'я, коли Андрій натрудився, сідав на лавочку, яку змайстрував ще колись на початку, як їм призначили отой бережок. Сідав і роздивлявся навколо, мов уперше бачив світ. Люди, мов мурашки, щось носять, приносять, виносять, щоб на мить порадуватись, що їм у чомусь пощастило. А все минуче — і радість, і щастя, і навіть та мить, коли приходить щастя. Зараз він тішився, що зустрілись давні друзі. Він знав, що завтра залишиться сам, із своїми планами. А мури нового будинку росли . . .

Іван Сивий носив цеглу і думав, як робота єднає людей. Не він перший це помітив. І до нього про це знали. «Андрій будує хату, — сплітав думки Іван. — Ці голі стіни нас еднають, ростуть під нашими руками, а потім Андрій відгородиться від усього світу, почне між чотирма стінами творити свій світ. Ні, ні, Андрій не такий. Гм, не такий? Може, зараз ні, бо ми тут, забув на хвилину. А завтра, післязавтра?»

— Іду, чи не заснув ти тут біля цегли? — Душан був завжди такий. Робити точно, без усяких там викрутасів.

— Але знаєш, така всячина у голову приходить. Хочу відкинути, але думка вертається і постійно свердлить голову.

— Бери більше цегли, то все зникне, — хотів було пожартувати Душан.

— Сам не знаю, чому таке приходить, — Іван вдавав, що не чув Душана.

— Роботи, може, багато?

— Минулого тижня зустрів нашого професора. Ну, той, що фізику викладав. А він мені: «Обдрюєш людей, обдурюєш?» Я і не знав, що йому відповісти. Бо й справді не знаю, як то воно в мене виходить.

— Бери, Іване, більше цегли, якось воно буде.

— Йому все ясно. Для нього все закон тяжіння вирішує.

Іван мимрив собі попід ніс, клав цеглу на цеглу. Опам'ятався, аж коли було треба її підняти і понести. Забагато взяв.

Вечоріло. У білих будинках тут і там заблимали світла. Почорнів недалекий березняк. Берег повільно втихав, лише біля Андрієвої хати роздавався гуркіт мішалки, брязкіт відра і глухий стукіт на рихтуванні.

— Хлопи, киньте вже, — Андрій сказав це так строго і по-хазяйськи, що ніхто не заперечував. Сьогодні з них справді досить.

З нашвидко збитої кухні запахла вечеря. Мулярі старанно вмивали начиння, ніби після якоїсь операції. Помили руки, з волосся вичесували вапно, мальту. Нікому не хотілось заводити розмову.

— Важко привикати, га? То не за паперами, — старий муляр це сказав без насмішки, але і так ніхто не збирався відповідати. Відчиняються двері, газдиня бере слово.

Андрій не знає, за що скоріше взятись, чи за пляшку, чи краяти хліб.

— Ей, хлопці, хлопці, — старий муляр, сідаючи, зітхнув, ніби його щось мучило. — Дивлюся на вас, молоді ви, але дуже скоро постаріли. Радості у вас замало. Очі повні смутку. Усмішку в них не знайдеш. Постійно лем робота, проблеми. Ей, хлопці, хлопці . . .

А хлопці мовчки випили горілки і почали сьорбати юшку. Андрій вдруге поналивав, бо як інакше віддячиться.

— Знаєте, нікому тепер не легко, — пробував замудрувати Мирон.

— І за моїх часів не було легко, але якось інакше . . . — старий муляр не закінчив думку, бо Андрій перебив, пригощає.

Йосип вже вертівся за столом, не любив він такого мудрування. Спочатку лише так для себе затягнув:

*Не рубай ліщину,
най орішки родить,
не бер парадницю, не бер парадницю,
най собі походить.*

Ніхто нікого не спонукав до співу, всі підхопили. Спочатку боязливо, але потім пісня вирвалась з цієї буди і пішла бережком. Було чути, як люди відчиняють вікна.

— Як за старих часів, як за старих часів, — Андрій почав знову частувати, тішився цій зустрічі, як мале дитя.

Іван встав із-за столу. Пісня обірвалась.

— Ну, я піду. Останній автобус скоро, — Іван прощався так, ніби завтра знову зустрінуться. Андрій його випроводив аж на кінець вулиці.

— Дякую, — почав Андрій тихо, ніби боявся, що хтось почує. — Будуй хату, Іване! Прийдемо, поможемо. Будуй, треба нам зустрічатись.

Іван Сивий дивився на свого приятеля із шкільних літ, на душі було сумно, а на вустах заграла кислувата усмішка.

Коли вже сидів в автобусі, намагався не думати про сьогоднішній день, повільно впадав у сон і здригався, коли автобус зупинявся. Притискав чоло до вікна і пробував угадати, де він зараз.

Місто вже спало. Пасажири висипали з автобуса і швидко розбрелись сонними вуличками. Іван оглянувся, за ним не йшов ніхто. На перехресті побачив будинок редакції. У голові зароїлись слова — «Тому вівсу однаково», «Будуй хату, Іване», «Тому вівсу . . .», «Будуй . . .»

— Усе залишу, все, — сказав голосно, але ніхто не чув.

Асфальтовий хлопець

Напевно, ви чули, як пахне асфальт жаркої літньої пори. На шляху розпалюється дочорна, а там, де вже не витримає сонячної спеки, надимає бульбашки, які тихо лопаються, коли ступиш на них. А ступити на них завжди спокуса, бо ж людина вже така, ступити на когось, щоб потім довго і ввічливо виправдовуватись. Перед асфальтовими бульбашками виправдовуватись не треба. Може, і я така собі асфальтова бульбашка, яка не тріснула, але виросла, щоб так і залишитись асфальтовою.

Потім прийшлося бачити цілі тисячі кілометрів асфальту, асфальтових доріг, по яких я ходив, шукав когось, не знаходив, бо мало у світі таких, як я. Я їх шукав на забутих і нікому не потрібних шляхах, які вже покрились сірим бур'яном і полохливою травою, яка ніби пробивалась з асфальту, але ні, вона росла з наметеного піску, тому й була така млява, слабка. Я виріс на асфальті, ніколи не скуштувавши чогось ліпшого, через те й не міг зрозуміти, як хтось може копірситись у болоті, у розкислій від дощу глині, і на radoщах верещати, що йому вдалось глибоко запустити коріння. Я блідий, як та бадиллина, але я радий, що виблід, що не схожий на тих червонощоких, які розкидають руками, мов гілками, не знаючи, що саме з ними робити.

Нещодавно мені на роботі казали написати автобіографію, бо їм треба, але хай буде хоча б на дві сторінки. Все про мене хочуть знати. І сам не знаю для чого — чи гроші дають, чи посаду, а, може, лише так, щоб сумно не було. Бо ж бачать — увесь блідий ходить. А вони рожеві, мов . . . На дві сторінки, казали. Ага, вже догадуюсь, коріння моє шукають. Ні, ні, не вдасться мене злякати. На дві сторінки хочете? Звідки наберу, га? Життя на дві сторінки не було. А за коріння ви не бійтесь! Що, може, за-



думали у ґрунт мене посадити? Нічого з цього не вийде. Пізно. Кажете, ніколи не пізно. Я сам знаю, що пізно. Та ні, не душа асфальтом облилась, ні. Деколи так смутно стає, що кинув би усе і пішов би геть із цього гамору.

Онде стояв я на вокзалі. Який там вокзал! Був це такий собі невеликий будиночок з дерев'яною хвірткою, яку ніхто не рушав, бо можна було обійти і просто до поїзда. Чого я вже все плутаю? Адже ще учора я був на тому ж вокзалі. І все це пригадую дуже точно. Невеликий будинок із цегли, біля нього дві лавки близько-близько до рейок . . . сядеш, натягнеш ноги, і чуєш, як поїзд відкидає від себе повітря на всі сторони, щоб втягнути у себе нове. Я не пробував сидіти на дощем вибілених лавках. Зразу ж сів у старий дерев'яний вагончик. Довгі, широкі, викривлені лавки у вагоні ніби й запрошували: «Будь ласка, сідай-те». Де я їх вже бачив оті лавки, де? Силую розум, нічого не виходить. Ага, на каруселі. Лише там інакше колишуться. І зараз мені здається, ні, я це напевно знаю, на них не можна сісти, бо й вони самі кудись везуться. Їм туди, напевно, треба. А мені? Запитую і постійно стою в дверях. На мене якимось дивно поглядають пасажири. Самі пенсіонери. Куди вони їдуть? Везуть їх кудись, чи самі туди захотіли? Вони такі схожі на мене. Усі такі бліді-бліді. Вагон залитий сонцем. Я ввічливо киваю головою і проходжу мимо ніжно-блідої бабусі, яка мені поступається місцем. Від духоти, яка панує у вагоні, мені закрутилась голова, вхопившись лавок, які захитались, я притис чоло до шибки. З останніх сил відчинив вікно. Війнуло свіжим повітрям, але мені ані трохи не полегшало. Через каламуть, яка найшла на очі, пробую роздивитись місцевість, яка залишається позаду. Все навколо якесь невиразне — і луки, і кущі верболозу, і будиночки, що ніби ковзнули з бережка і зупинились на краю, щоб не впасти до близької річечки. Мені байдуже, все це мене не торкається, і що воно мені говорить? Нічого. Я ще постійно щирий, душа ще асфальтом не заросла. Щоб не мучити очі цими для мене зайвими речами, уткнув я свій погляд на рейки, що біжать паралельно

з нашими. Поїзд трохи сповільнив, і я можу ліпше розпізнати сусідні рейки. Вони заіржавілі. Ніхто ними не їздить. Мені їх стало спочатку жаль, але потім передумав, адже це їх вина. Чого ведуть туди, де ніхто не їздить? То лише їх вина. Мені їх уже не жаль, навіть так трохи соромно за них, і за того, хто придумав той шлях.

Поїзд зупиняється. Дивлюсь через замурзане вікно. А між сусідніми рейками росте соняшник. Як може тут рости, серед цього мазутом пофарбованого каміння? Звідки взявся? Чого держиться? А вітер його не вирве?

Дивлюсь на приземкуватий соняшник, якому ніколи вирости. Пролунав гудок, по рейках шугнув поїзд. Соняшник то згинається, то знову вирівнюється, щоб знову схилитись . . . Поїзд промчав, а соняшник все ще дрижить. І наш поїзд вже рушив. Мене струснуло, ніби отой соняшник. Як довго він видержить? Якийсь час ще напевно витримає, бо вже дозрів. І зі мною так буде?

У вирі тих думок поїзд знову рушає. Присівши біля вікна, дивлюся, ніби хочу побачити щось знайоме, що не може від мене втекти. Поїзд входить у ліс. Я дивлюся ще уважніше. Через осінній ліс видно далеко. До вікна, тягнуться кленові листки. Вони вже повільно втрачають свою зелень, жовтіють і стають ще привабливішими. Відкриваю вікно, хочу зірвати кілька листків, але не вдалось. Скоро виходити. Поїзд сповільнив, нарешті зовсім зупинився. Тут він стоїть лише кілька хвилин. Почувся свисток, і колеса якось неохоче покотились далі. З вагонів ніхто не вийшов, лише я стояв на дрібному щебені і дивився на опущений і майже розвалений будиночок, в якому колись був черговий. Зараз ніхто не виходив зустрічати поїзд і мене. Зараз нікого там не було. Це я знаю точно, але все ж поспробував туди заглянути. До села звідси десь кілометрів чотири. Виднілися перші хати і густий смерековий ліс, який височів над селом і нагадував чорну хмару, що приносить із собою грозу і страх.

Чого це мене тривожить, адже мені нема в селі що шукати. Я там чужий, а в гірському селищі навряд чи люблять

чужих. А, може, і люблять — більше, як своїх, бо їхні набралися чужої манери. Саме отак я роздумував, коли під ногами щось хлюпнуло, і багно обляпало штани. Зігнувшись, я вирвав жмут трави, щоб витерти їх, і аж тоді побачив, що в руці разом з травою тримаю квітки. Коли я востаннє доторкався квітів?

Довго-довго я розглядав у руці оте диво природи. Поглядав то на квітки, то на себе, на болотом замазані штани. І справді, як я виглядаю? Чи я чимось схожий на людей, що живуть під цими горами і щоденно доторкаються оцих квіток? Напевно, нічим, лише тим, що страшенно блідий. Ні, бачив я одного такого, але про того говорили, що у терні виріс.

Було треба перейти луки, на яких окрім квітів виблискували мочали. Я обходив їх краєм, довго добирався до ріки. Як виявилось, зайво: ріка тут вже була, рядом зі мною. Кожна ріка під час повені забуде про свої береги, так і оця, розпещена, весела, на radoщах все забула. Аж на четвертий день скромно, соромливо якось повертається додому, до своїх берегів. А з людьми як воно? А зі мною? Хлюп — і я знову аж по коліна у воді. Опам'ятайся, ти виріс не для таких думок, а тебе весь час жене у воду, гне до землі . . .

Я ступив на твердий асфальт і був щасливий, бо тут я себе почував найліпше. Крім того, широку ріку не перескочиш. А мені на другий берег треба . . . Під мостом скипала бура вода. Глянувши через залізні перила, я побачив, як вода б'є у бетонні стовпи, і в її роззявленій пащеці жовтувата піна. Я голосно закричав, але через гуркіт води не було чути і власного голосу.

Ні, то не був той мішаний ліс, який я так люблю в осінню пору. Дача мого товариша стояла неподалік, а навколо густі смереки, які тягнулись вгору, ніби бережком дряпались до неба. Влітку у цих хащах знаходили свій притулок цілі рої комах, які пхалися в очі. Зараз все притихло, лише гуркотіння води долиняло й сюди, смереки несли його відгомін далі й далі, і мені здавалось, що це гудуть телеграфні стовпи.

Чому я зараз стою перед дверима чужої дачі? Хто мене сюди загнав? Я сам, чи може, Марія? Стою тут, як злодій. Який там злодій, коли ключі у кишені. А з Марією усе так дурно вийшло. Дурно, а все ж таки після усього цього нема де подітися. Зразу я зрозумів, що нема за ким йти. Ні, ні, ні, я гордий. Ха-ха-ха, і справді? Все сталося так смішно, наївно і смішно. На великому дзеркалі, що стояло біля туалетного столика написала великими буквами КІНЕЦЬ. Ні, не так, без крапки. Навіть без крапки. Де я вже все це бачив? У французькому фільмі? Вже й не знаю, бо ми вдома завжди хотіли бути схожими на когось. І ось маєш — кінець, без сліз, лайок. Все таке банальне. Банальне, а все ж таки болюче. Я знав, що більше слів не треба, що воно справді так, як дзеркало підказує і тому не сподівався на диво, не втішався ніяким прозрінням.

Тепер стою перед дачею мого приятеля. Ніколи ми з ним не були хтозна — якими друзями, але як то кажуть, доля з'єднує людей. Він раніш попав у таку саму ганьбу. Ні, ми познайомились ще до того. Позичив мені ключі; внизу, у підвалі, ховаю свої вудки та інше начиння для риболовлі. У нього все акуратно, все має своє місце, то і я пристосовуюсь. Звідси до озера вже не далеко, метрів п'ятсот. Мені нема чого поспішати, перевіряю, чи добре намотана жилка, чи вудки не замазані десь глиною. Після кількох хвилин ходи перекладаю їх з одної руки у другу. Із-за рідкої ліщини виблискує гладінь озера. Я ішов і роздумував, де покласти речі, де вигідніше місце, де мені краще сісти, звідки закинути . . . На брилі у воді мені не хотілось, там треба міцно держатись, щоб не впасти. Та й не міг; там уже стояв якийсь старший чоловік і кожного разу намагався кинути блешню далі й далі. Там, біля верболозу мені буде добре.

Відблиск води засліпив мені очі, я їх мружив, і перед ними переливалась веселка. Поверхнею озера летіли промені сонця, їм було легко і весело ковзатись на воді, спинялися за кілька метрів переді мною і спливалися в дальше кольорове диво. Переважав фіолетовий колір, який, коли

сонце заступала хмарка, змінювався на коричневий, потім знову виблискував ще яскравіше.

Мені це не здавалось, я у це вірив, що все навколо мене лише обман. Кілька разів я перекидав наживку, щоб дістати гачок якнайдалше. Але риба ні разу не доторкнулась до приманки. Все навколо насміхається з мене, ще й оті риби. Припливли близько-близько до берега, в'ються навколо поплавця, але на гачок ні одна . . . А я вхопився, скочив на гачок . . . І не багато було треба. А в той час на озері розкрутився справжній водяний карнавал . . .

На озеро лягали сутінки, вода чорніла. Риба обминала вудки, я ходив навколо лози, заглядав, чи десь інде не знайду вигідніше місце. Старий рибалка відійшов додому. При тих гамір навколо дач, що поглядали на озеро з того боку.

Я присів на бережок близько води. Вода мене притягувала, чарувала, втупивши очі в одне місце, я боявся їх підняти, бо весь краєвид кружляв навколо мене, не зупинявся. Бережки взаємно обмінялись місцями. Їм легко, зажмурю очі, і все вернеться на старе місце. А як мені бути? Мені тут не місце, адже я не лозина, що досить лише гілочку уткнути у землю і прийметься, запустить коріння.

«Ти ж візьми жезло твоє та простягни руку твою над морем, та й розділи його . . .» Так воно було у старих законах. І я поспробую, щоб очистити себе і потім чистим рости. Рости, як та лозина — швидко, углиб і вільно розкидати своє коріння.

І ступив я у воду, не відчуючи її холоду. Ще бачив, як вона ще більше почорніла, а небо заграло рожевим кольором. « . . . і води були йому греблею праворуч і ліворуч.»

* * *

. . . Знайшли його аж на третій день. Хвилі озера викинули його на той самий берег, з якого й ступив у воду. Трава обвивала його тіло, мов нове коріння. Позаду всіх, які збилися у купу і з відстані дивились на нього, озвався голос: «Не міг перейти на той берег, бо лише на себе ду-

мав». Ніхто і не глянув, хто це сказав. Людям було його жаль, а душу обливав страх.

За кілька днів після того вітер на шляху бавився з газетою. Дрібні рядки повідомляли про нещастя і запитували, чи хтось не знає, хто він, як його звати і звідки там взявся . . .

Стежки незаблудні

Якби геодезист Павло Скурка їхав цією трасою вперше, то, може, було б і цікаво. Але дванадцять років по тому самому шляху — на роботу і додому . . . набридло. І тому, хто не замінив би наші бережки за розлогу рівнину, і такому б приїлося. Але що вдієш, жити треба, бо ж і діти, повиростали, правда, але зараз їм найбільше давай. Він оцю трасу знав так, мов стара коняка, яка у літню пору, подрімуючи, напам'ять прямує додому. Кінь знає своє, Павло своє. Та й сам догадувався, що не було треба тягти, як тому коневі. Гм, конем хотів бути, а вийшов з нього осел. Так, так, зараз і йому все ясніше стало. Хлопче, земля — то не шкарпетки: забрудниш одні, інші на ногу натягнеш. Люди держаться землі. Правда, зараз йому розуму не позичати, він і сам десятьом міг би роздавати, та ще самому б залишилось. Ого, зараз воно й справді так, але, як то кажуть, пізно дитя бити, коли вже в штанях повно. Смішно? Смійся із самого себе, а ще краще міцно держись в автобусі, бо заверне вправо, чи вліво, і тоді знову ти іншим на сміх.

Автобус у п'ятницю — яблуку ніде впасти, але у Павла свій досвід. У найближчому селі треба ще п'ятьох робітників взяти. Отой у баретці та його приятель у зеленкуватому капелюсі вже трошечки набралися, але й вони додому хочуть. Для Павла автобус — одна велика родина. З містечка у місто не їздить сам. Знають один одного, вітаються, галасливо прощаються на зупинках. Навіть колись, щоб не думати весь час про роботу, сам із себе глузував і вигадав, що не погано було б зустрітись разом із сім'ями у ресторані, щоб ближче познайомитись. Та недовго оця думка сиділа в голові. Чоловіки би й погодились, а жінки. Не одна би сказала: «Го-го, значить, робота тебе не вимучила, ресторанчика панові захотілось». Як би їх чув.



Та ні, його б таке не сказала. Ну і що? Що з цього вийде? Зустріч із самим собою.

І справді, у Пашківцях наступило в автобус ще сім чоловік, з яких двоє майже чверть години розважали інших. Але ніхто не реагував так весело, як вони хотіли, то й зовсім замовкли. Нудно. Павло Скурка дивився на годинник на витягнутій руці, якою міцно держався залізного поруччя, щоб не впасти. Щоразу, коли шофер відчиняв двері, Павло заглядав на черевики, як пилюка робить їх сірими-сірими. Згодом хотів бути чародійником. Надовго заплющував очі й відгадував, де вони зараз. Але і це набридло, бо відгадував з такою точністю, що аж неінтересно було. Він пам'ятав, якими маленькими були верби, що росли біля потічка, котрий тягнувся близько залізниці. Він бачив, як з кожним роком витягували вони свої гілки-шії вище до неба, як розкидували, розмахувались своїми гілками-руками. Саме через них з автобуса не було видно ні села, ні поїзда, який соромливо сховався, бо ж який то поїзд — три виблідлі від непогоди вагончики поспішають то у місто, то знову повертаються у містечко.

Павлу вже почало дріматись. Дрімота приходила на тому самому місці, але найчастіше, коли вже доїздили до дому. Хтось його легенько поплескав по плечі. Він швидко кинув головою вбік, оглянувся. Молода дівчина звільнила місце, усміхалась до нього. Він дивився на неї примруженими очима і подумав: «Так усміхаються лише молоді дівчата». Сів та ще раз подивився на неї, кивнув головою на знак подяки. «Виросте з тебе красуня, — у думках додав Павло, — але тоді, напевно, я вже не буду теліпатися у цьому переповненому автобусі.»

Він знову впадав у солодку дрімоту, а на вустах так і залишилась спокійна усмішка, ніби весь час думав про щось надзвичайно приємне, хоч і далеке, і неосяжне.

Автобус зупинився. Тут стоїть кілька хвилин. Чекає тих, хто приїжджає поїздом. Люди вийшли на хідник, кілька чоловік смикнуло у близький буфет на другому боці вулиці. Павло Скурка випростав ноги, аж колінами вдарив у

сидіння. Він залишився в автобусі, не дивився у вікно, бо людей, які тут блукали, добре знав, не дивився туди, щоб не заважали його очам. І шофера нічого не цікавило. Вступивши очі в одне місце, сидів так, ніби проковтнув кілок. І саме тоді він знову після довгих років його побачив. Той перейшов поперед автобус, оглядаючись то в один, то в другий бік, дріботів короткими ніжками, лівою рукою вже автоматично поправляючи окуляри. Вони не падали, але він і так збивав їх на кирпатого носа. «Що він тут хоче? Кого шукає? Адже оте мандрування через нього . . .» — подумав Павло і насторожено дивився на свого давнього знайомого, з якого все те розпочалось.

* * *

Все почалось тоді, коли молодий інженер Павло Скурка роздавав розум і сміливість. Світ був зразу маленький для нього, для кожного і на все знайшов влучну відповідь. Що вдієш, був молодим, і все здавалось таким зрозумілим — по той бік одні, а там знову інші, по той бік правда, а на другому боці обман. Ого, його не обманеш, він же інтелегент, на руках диплом, і мораль своя, і совість не чужа . . .

У канцелярії були двоє. Павло і Янко. Його колега своїм виглядом не пасував до тонко помережених карт. Широкими плечима, високим зростом нагадував скоріш лісоруба. Коли вимірювали поле і було треба йти до берега, то Янко ніби ставав тим самим берегом, зігнувшись легко ступав аж на самісенький верх. Їх канцелярія була поруч шефової.

Усе розпочалось у середу. Пам'ятає це точно, хоч ніколи і ніде не записав. У містечко навалила хмара народу. Що вдієш, ярмарка! Рохкання свиней на возах у грубо збитих ящиках, квиління поросят у зав'язаних мішках, качки, гуси, кури, сварливі міські пані, скромні, соромливі, але невідступні від свого сільські тітки — усе це зразу виводило містечко з міри. У вузьких вуличках збилися вози, біля яких коні жадібно жували сіно. Пара, яка знімалася

над ними, свідчила, як швидко добирались у місто. Хаос? Ні! Просто, середа. Філософія села втягла у місто. Увійшла у місто і наробила стільки галасу, що не було навіть чим його втихомирити.

Павло і Янко дивились у вікно і думали про те саме, як би потрапити у цей гамір, щоб зустрітись із своїми.

У їхню канцелярію завідуючий входив не стукаючи.

— О-го-го, — затягнув уже з порога, і, зігнувшись над столом, роздивлявся карту маленького, забитого села.

— Хлопці, ви романтики! Всі ми так трохи романтики! Інші вимірюють і мріють про великі міські агломерації, а ви, правда, і я з вами, ганяємось бережками глухих сіл. Але кожен якось починає, — він говорив, молов і постійно роздивлявся по канцелярії, начебто щось шукав. — Ага, ага, щоб не забути, — продовжував, — пам'ятайте хлопці, — між словами робив довгі паузи, розмірковував, — ми приносимо людям порядок. Одні нас за те люблять, поважають, інші ставляться зневажливо до нашого ремесла, проклинають нас, мовляв, у них є свій порядок.

Завідуючий, якого всі називали шефом, підійшов до вікна, виглянув на вулицю, хоч через густі липи нічого не було видно.

— Павле! — перебив свої роздуми шеф. — Зайди до мене.

Молодий геодезист аж остовпів. Шеф його вперше назвав по імені.

Павло Скурка німо дивився на Янка і нічого не розумів.

* * *

Автобус знову рушив. Спускаючись вниз, червоними фарами прощався із сільськими будинками. Павло Скурка вузькими, немов тріщинки, очима дивився на поля. Знав той край. Роздивляється чужі поля, очима перескакує чужі потічки, заглядає у чужі кущі; а де його, коли востаннє бачив яруги за рідним селом, з яких після дощу газди збирали у вози жовтий пісок? Не раз на думку спало — зайти

у рідне село, нічого не просити, ніде не зупинятись, тільки так, безцільно пройтися тими стежками, пролізти хащами, продертися на галявину. Було таке. Але туди його не направляли. «А безцільно туди йти, — подумав пізніше, — нідочого.» Потім ще довго собі докоряв, чи розумно отак витріщати очі на чужі поля, з якими його нічого не єднає. Хтось замудрує і скаже: шукай коріння у собі. Трудно. Твоє коріння — то люди, з якими ти ріс, знався, плакав і сварився. Якщо їх немає, то здається, що тобі жили перерізали. Нема вже тих ланцюжків, які б тебе туди тягли. Які ж там ланцюжки?! То люди тягнуть! Нема їх, то і оце тяжіння слабне, зменшується, а в когось навіть і зовсім зникає. Батько помер вже років десять тому, мати попрощалась з ними, коли ще був студентом. До брата приходив рідко, не росли разом, то й чужими для себе стали.

Павло дивиться через вікно, очі залітають аж до темно-синього обрію, потім повертаються назад, бредуть берегами, долинами. Воно вже, напевно, так і буде, що оті береги, стежки, яруги, вимиті дощем, відбилися на лиці людей, які тут горбляться, ніби несуть на собі ситі хмари, що пливають низько-низько і розбиваються об верхів'я тонконогих смerek. Так воно і з людьми. Робота дає печать їх обличчю, натурі, а вони також залишають на ній свою печать. Бо можна навіть вгадати, хто який будинок збудував, як на подвір'ї влаштовано.

Автобус доходив до села. Павло хотів перевірити, чи справді воно так, але щось занепокоїло його. На другому боці шляху стояв автобус. Павло відвернув голову, щоб не дивитись туди бо може вгледіти свого колишнього завідуючого, який щоденно вертався додому — у місто, в якому зараз працює Павло. Автобус рушив. Павло не видержав, оглянувся, бо у голові настирливо гуло: «А з якого він краю? Що на ньому відбилось?» Павло здригнувся і прошепотів: «Слизьке.»



Павло не любив літній буковий ліс зразу після дощу. Навколо великих букових пнів лізли слизькі саламандри. Він їх швидко обминав, щоб не бачити, щоб якнайскоріше забути. Такою саламандрою здавався йому і його завідувачий. У вузькій канцелярії довгий стіл нагадує букву «Т», за ним стоїть шеф. На голові, над вухами, лежить якесь волосся. Лисина в нього аж блищить, до того він її ще й гладить широкою, як лопата, долонею. Якщо на верх голови посадить капелюха, то вже не шеф, а член фольклорного колективу. Та Павлові зараз не до жартів. Стоїть біля дверей, чекає, поки шеф не закінчить розмову з гостем. Направо від нього сидить отой незнайомий чоловік і обома руками тисне до себе портфель. Бліде обличчя і акуратно підстрижене волосся, темно-зелений вельветовий піджак свідчать про те, що то не один з тих, які довго і терпеливо висиджують на дерев'яних лавках в коридорі і чекають, коли їх покличуть. Оці з коридору соромливо натягують руку на привітання, втягають голову між плечі. Нічого не вдієш: селюки. Цей з портфелем не належав до соромливих. Напевно, лише вдавав, що уважно слухає шефа, бо очі блукали десь далеко-далеко.

— А-а-а! Павло-о-о! — шеф робив паузу і тим самим надавав своїм словам більшої ваги. — Знайомтесь, товариш Луцько. Чули вже про нього? Гм-м . . . Працює він, ну, як би сказати, на дуже відповідальній посаді. Його брат . . . Гм-м-м . . . Одним словом, це мій знайомий, а хочеться, щоб це був і ваш знайомий, оскільки має певні справи, які торкаються нашої організації, — шеф усяко крутив, хусточкою витирав чоло, розмахував руками, щоб сказати все, а при цьому не бовкнути зайвого.

Тепер і співрозмовник встав із-за столу, він був нижчий, ніж Павлові здавалось. Гість хотів було підійти трохи ближче до Павла, але шеф моргнув і Павло зрозумів, що йому слід йти ближче до них.

— Слухай, Павле, поговоримо з тобою трошечки, — завідуючий лівою рукою згорнув папери на край столу, щоб зручніше спертись на нього. — Думаю, що домовимось. Павло — наш молодий геодезист, інженер. Не знаю, Андрію, чи ти знав старого Скурку, того кравця? Так це його наймолодший син.

Вельветовий чоловік не сказав нічого, німо покивав головою.

Завідуючий знову трошечки зніжковів:

— Може, каву, чи коньячку? — запропонував шеф, але гість не попросив, а Павлові ніяк було. — Ну, щоб довго не тягти, — продовжував шеф. — Справа делікатна, але для такого здібного геодезиста, як ти, — завідуючий постійно дивився на Павла і притягав стілець ближче до стола, хоч не було треба, — це дрібниця. Його брат задумав у Шалдові дачу збудувати, але є тут одна перешкода, — шеф знову розтягував слова і час від часу облизував язиком сухі вуста.

Павло сидів як заворожений. Дивився на розлогу квітку, яка розтягнулася майже на всю стіну. Павло дивився довго і зосереджено, ніби хотів запам'ятати усі листочки.

Шеф раптом встав із-за столу, різко відсунув стілець і присів до свого гостя.

— Є тут певні труднощі. Але вони вам під силу, — шеф дивився на Павла. Дві пари зіниць втупилися у нього. Від них не втечеш. — Ця земля, на якій хоче будуватися, не його, хоч, правду кажучи, отець його колись її хаснував, але в паперах інакше стоїть. Треба так зробити, щоб добре було, щоб наш приятель, — він показав пальцем на свого знайомого, — був спокійний. Ти ще молодий, тобі треба успішно починати . . . Прочитай, переглянь документи, потім усе зрозумієш . . . — голос шефа підскакував, як порожній віз на бруківці міського ринку.

Другий би з ганьби згорів, але гість почав поратися у своєму портфелі, шурхотіли папери, але накінець закрив його. Запанувала тиша. Павло почервонів, розкашлявся, і це було все, на що змігся.

— Доктор Луцько нас запрошує на обід, — шеф злегка доторкнувся руки свого знайомого і задзвонив ключами у кишені.

— Та ні . . . я . . . — промимрив Павло і першим подався до дверей. — Мене чекають . . . — встиг ще сказати на порозі.

— Вже? — запитав його Янко, і, не відриваючи олівця від паперу, додавив: — Не ходи з ними по одній дорозі!

Але Павло вже не чув його останніх слів, вискочив у коридор. Хтось пробував його зупинити, але він лише махнув рукою і стрімголов злетів по сходах геть з цього будинку.

Опам'ятався аж на вулиці, коли в обличчя вдарило свіже повітря. А куди тепер? Геть, щоб їх не зустріти, та й вони на нього щоб не натрапили. Ніде не втечеш, адже на роботу і так вертатись треба. Перед очима постійно змішувались обличчя тих двох. Коли людина про добро думає і чинить його, то й лице у неї веселе. А у них? І в уяві усе злилось в каламуть.

* * *

Автобус зупинився під каштанами. Павло відігнав сон, бо вже кінцева зупинка. Павло трохи здивовано дивився навколо себе, підвів голову і усміхнувся до дівчини, яка саме простягла руки, щоб дістати свою валізку. Павло дивився на неї, потім опам'ятався і спробував дістати неслухняний чемоданчик. Він мордувався, заважав іншим, на решті дістав. Дівчина подякувала і зникла у натовпі. Він ще довго дивився туди, де зникло оте молоде диво. «Гм, світлий момент у моєму сьогоднішньому подорожуванні», — подумав Павло Скурка і повільно пішов вуличками до дому. Біля колишньої пошти зупинився. Зараз тут музична школа. Він трохи постояв, поспішати йому нікуди, бо вдома, напевно, все по-старому. Прислухався, як хтось бринькає по струнах, аж вуха болять. Потім передумав, бо ще хтось скаже «дивак» і побрів далі. Ішов спорожнілими вуличками містечка, у голові було так легко-легко. Цей

шлях додому він знав напам'ять. Завернути вліво біля промислової школи, перейти навколо дитсадка і він уже у своєму «вулику», як називав дванадцятиповерховий будинок, в якому зайняв трикімнатну квартиру, але і це не його заслуга. Більше про це подбала дружина. Але він ніколи не заперечував, що воно так. Вести порожні балачки про те, чиє це і кого, йому було противним, хоч ніколи високих ідеалів не добивався. Вважав себе таким же смертним, як і інші, лише вони своє життя прочовгають по горбатій землі, а він продрімає в автобусі . . .

Вдома знає точно, як усе виглядає. Останні дні в нього панує такий сірий настрій, нічого його тут не радує. Донька монотонно дудонить у своїй кімнаті, дружина лише підведе очі, коли появиться на кухні. Нудно.

Корчму, декілька днів тому розмалювали на зелено, а жартівники, які мов на те й чекали, коли малярі заберуть своє начиння, прозвали «Жабою». І справді воно так, коли дивишся на неї здалеку — ще мить і скочить. Різний шлях до забуття і до очищення. Павло вибрав «зелений».

Біля високих столів зустрів своїх знайомих з автобуса, які допивали вже друге пиво і млісно при цьому корчили чоло. Кивали на нього руками, запрошували до столу, піднімали порожні склянки, в яких на дні вже лише піна танула. Неподалік від них сидів дивний дядько, капелюх в нього держався на самій маківці, нижньою губою притримував сигарету, смачно потягував, густий дим лишав біля себе, а той ліниво лягав на плечі та й побрався попід столами геть з корчми. Дядько не дивився ні на людей, ні на стіл, встроївши очі у стіну, мимрив: «Покіль земля землею, день і ніч не перестануть мінятися так, як по сівбі приходять жнива». Спочатку зазирали на нього, але після третього пива привикли.

— Гей, інженер, — почулося з другого кута. Павло не оглянувся, п'яний голос все ж таки його насторожив. Він його впізнав. Ні, він не помилявся, навіть відчував, що незадовго важка рука ляже на його плече. Не хотілось заводити довгі розмови, які здебільша закінчувались або бра-

танням біля прилавка, або ще довшим притакуванням. І одне і друге відбирало у нього силу.

— Пан інженер! Ти думаєш, чого я тут? З радості? Всі там підемо, лем кожен інакше. Я пішки, а ти автобусом. Ха-ха-ха! — Павло вже його впізнав, але вдавав, що усі ці слова, оцей п'яний крик не адресований йому. Весь час дивився перед себе, лише через зуби запитав:

— Чого кричиш? Культуру, хлопче, ти за дверима залишив?

— Я не в кіно, — не відставав той другий і ще ближче підійшов ззаду до Павла, обдавши його горілчанним духом.

— Павле! Янко помер!

Павло вмиць оглянувся. Перед ним стояв увесь у сльозах його односельчанин, якого ще хлопцем прозвали комарем, так йому й залишилось, приросло до нього це прізвисько.

— Як помер? — запитав, нічого не розуміючи Павло.

— Так, — відповів «комар» і розплакався, як дитя. Навіть чудний дядько перестав мимрити попід ніс.

* * *

Янко не пасував за цей стіл, де лежали тонко застругані олівці. Але геодезист був неабиякий. Найліпше себе почував на полі або біля сільських хат. Ніхто з його колег не вмів так швидко втихомирить ворогуючих сусідів, які б за клаптик землі, за кусник межі поклали й своє життя. Знав, як з ними, бо й сам, може, такий був.

Стару хустину, чи кошулю будь-коли скинеш і пожбуриш у куток між старе лахміття, але як з труднощами? Янко був не з тих, що клопоти кидають за плече, аби потім ще більшими наросли. І в Янка їх вистачало, а до всього мав і страшенно амбіційну дружину, яка вчителювала у сусідньому селі і весь час дорікала йому, що ніде не тягнеться, лише над чужим маєтком горбиться. Інший би грюкнув кулаком, але він спокійно починав пояснювати. Пояснював так довго, аж замучився, потім лише похитав головою і вийшов з хати, щоб не викликати сварку.

Коли на другий день після шефової пропозиції, Янко увійшов у канцелярію, то не виявляв ні крихітки зацікавлення, що відбулося в кабінеті завідуючого. Спокійно відкладав із столу непотрібні речі, мовчки брав у руки якусь карту, біля неї примостив папку з документацією і пошепки, щоб довше запам'ятати, вичитував щось то з карти, то з паперів, які знову ховав у папку.

Павло не міг знайти собі місця, порпався у кишенях. Нарешті наважився:

— Що маю робити? — у запитанні злилась безрадість і страх.

— І мене це не обминало, — зрозумів Янко.

— Ну, і як ти?

— Важко радити. Десь днів п'ять тому, ну, не більше, був я у Слив'янках. Ти же знаєш, там я вимірював, і мене там приймали як свого. Двоє селюків, такі тверді, як гузи, що й сокиру на них би вищербив, ні на крок один одному не поступилися. А що, думаєш? Молодшого скоріше під смереки понесли, а той старший, і двох тижнів не видержав. Бракував йому.

— Та ні, сварка не єднає.

— Що ти знаєш, життя всіляке.

— Чи мені твої байки допоможуть? — дивиться Павло на нього гостро, ніби Янко й справді винуватий.

— Спокійно. Ти вдавай, що цікавишся усім тим.

— Вдавай, вдавай, як довго можна себе обманювати?

— Насамперед себе будеш, потім інших почнеш . . .

— І ти?

— Не поспішай ображати, коли хочеш, щоб тобі порадили.

— Я і сам знаю, що тут лише дві можливості.

— А як воно там виглядає?

— У кого портфель, у того й правда. Не важко догадатись. Якби їх була, то навряд чи би мене тривожили.

— А той другий, хто такий?

— Такий собі. Навіть ще гірший. Без одної руки. У лісі поламав, не зрослась, відрізали.

— Ей, хлопче, хлопче . . . — Янко відклав боком всю роботу і співчутливо дивився на Павла.

— Ти як би з цього вийшов?

— Я їм ніколи не давав знати, наскільки справі розумію. Вдавав, що не розбираюся в цьому. Так і почали на мене дивитись, та й зараз за такого вважають.

— За дурня? — не видержав вже Павло.

— Як хочеш, так і розумій, — Янко не нагнівався, сказав і розвів руками.

У той день ще раз заговорили. І самі не знали, що в них спільна дорога. Янко поспішав на автобусний вокзал. На перехресті достиг Павла. Коли вже був на рівні з ним, запитав тихо, щоб не злякати:

— Ти куди?

Павло спантеличено оглянувся не в той бік.

— Слухай, Павле, Квета тобі не порадить, — догадувався Янко, бо кого тут може Павло чекати, тут, на самому перехресті доріг. — Пам'ятай, над високим стоїть вищий, а над ним ще вищий, — додавив Янко і швидко перебіг на другий бік дороги.

* * *

Павло вискочив із «Зеленої жаби». Додому близько, і каменем докинеш. У голові постійно гуло: «Янко умер, Янко умер . . .» От, бачиш, йому вже не треба ні карту, ні усякі документи. Ота з косою підписала свій документ, свій вирок, а ті, що залишились, вже тобі виміряють, скільки треба. А чи багато треба?

Сивастий геодезист Павло Скурка помаленьку ішов додому. Так хотілось бути насамоті із собою. Проходив кривими вуличками, щоб якнайдовше добиратись до будинку, де живе. Високий будинок мружив очі, таємничо моргав; тут і там то загорялось даліше світло, то гасло.

Перед дверима власної квартири притаїв подих. Вслухався, що шепоче будинок. Через двері озивався телевізор.

— Чого дзвониш? Де твої ключі? — привітала його на порозі дружина. — Від телевізора мене відірвав, а там кіно. Вентуру показують, я ж його люблю, — висипала дружина, швидко за ним причинила двері, та й поспіхом знову до телевізора.

— Ти чого такий? Не свій, — закричала на нього від телевізора.

Павло стояв на порозі, синявий блиск від телевізора відбивався від його чола.

— Чого стоїш, як гість? — подразнено запитала дружина.

— Янко умер!

Дружина пильно поглянула на нього, але нічого не розуміла.

— Хто? Який Янко? Чий?

— Ми ж разом робили. З ним я починав.

Павло хотів поговорити з кимось, позгадувати, але зараз не було з ким.

— Їсти будеш? — кинула ще раз услід дружина.

Павло не встиг відкрити холодильник, заглянути туди, як озвався дзвінок. Його гострий, пронизливий голос насторожив усіх. Павло вже й хотів було вимінити його, але то часу бракувало, то охоти.

— Тату! Тебе кличуть, — почув голос доньки. Залишив усе так, подався до дверей.

Перед ним стояв сусід і рукою гладив густу бороду.

— Знаєте, я виносив сміття, зачинив двері, а ключі залишились з другого боку, у квартиру не можу дістатись. Допоможіть! — сусід неспокійно переступав з ноги на ногу. — Я знаю, пізня година, але . . . — виправдовувався сусід, коли побачив, що Павло щось шукає. — Візьміть викрутку, — порадив сусід і перший поспішав до своїх дверей.

* * *

Павло подався до залізничного вокзалу. Повітря тут пахло мазутом. Гожа літня днина дихала спокійно, мов не-

мовля. Квета стояла біля шлагбаума, ніби боялась сама перейти через колії, щоб не трапилось щось неочікуване. Але нічого не трапилось. Проміння післяобіднього сонця відбивалось від колій і створювало атмосферу догоряючого вогнища, від якого вже не багато користі, але все ж таки трошечки видно. На бережку стояла синява хата, покривлені яблуні ніби позгинали хребти, щоб більше сонця змістилося в її маленькі віконця. На пивниці, яка заросла травою, паслася пара овець. Квета дивилась на все те, хоч відчувала Павла за собою вже якусь хвилину. Чекала, коли все ж таки озветься, придумала, що видержить цю позу.

— Боїшся перейти? — запитав Павло ніжно-ніжно і ще ніжніше вхопив її за руку. На Калварії у той час не було нікого, закохані сюди ходили дедалі рідше. Одні боялись капличок, біля яких треба перейти, а латинські написи на них говорили про давнє і смерть, про страх і жаль. Краплі воску на дощем розмитих сходах наводили атмосферу, яка була далекою від поцілунків, обіймів та солодких слів. Молоді обминали ці місця, вибирали стрімкішу стежку.

Павло і Квета мовчки дряпались берегом. Вона і не дивилась у той бік, де серед старезних дерев стояв костюл. Берег тим самим ставав ще більш урочистим і чекав людської покірливості. Крутими стежками навлоко капличок до мурованого храму добирались лише бабусі, щоб затвердити, закріпити у собі віру і не піддатись обманливому шепотінню, яке всередині дратувало усі жилки своїм: «Попробуй, можна й інакше добратись, легше». Але їм легшого не хотілось. Ні, це не був страх, це була ця одвічна людська завзятість, яку вони скеровували тільки на самих себе.

Край розложистого куща ліщини кучерявився молодий грабок. Ліщина не дозволяла йому дуже розтягуватись, то й крутився, вертівся так довго, що й не встиг вирости.

З цього місця був залізничний вокзал як на долоні. Панував там спокій, лише з часу на час прогуркотів вагон з першої на шосту колію, потім знову кудись тягли. Сонце пере-

валилось на правий бік довгої долини, яка вела з міста. Обрій то рожевів, то знову блиснув синявою. Широкоплеча башта трохи ліворуч від вокзалу заважала заглянути на людські подвір'я.

— Чого мовчиш? Проблеми? — запитала Квета і притулилася до Павла. — Але ми сюди не прийшли для того, щоб їх розв'язувати . . . — замудрувала і підібгала ноги під себе. Квітчасте легесеньке плаття зашурхотіло, затремтіло.

Павло мовчав, жуючи стебло трави. Вже відчув його гіркуватий смак. Несміливо поклав руку на її довге волосся. Чув, як все навколо завмерло, постаті на вокзалі нагадували мурашок.

— Знаєш, я боюсь тебе образити, — в голосі було чути вину.

— Образити? — не розуміючи запитала Квета. Потім, ніби здогадавшись, весело розосміялась:

— Ха-ха-ха! Мене образити?! О-о-о! Ти такий! Тебе хвалять. І мій дядько тебе хвалив.

— Я його знаю?

— І він тебе. Разом з твоїм шефом хвалили тебе.

— Навіть із шефом? — Павло вдавав велике здивування, бо в голові почало розвиднюватись. «Ага, як усе з усім пов'язане», — подумав Павло, і в устах стало ще гіркіше, як від стебла трави.

— Казав, що ви разом сиділи, розмовляли, — Квета серйозно подивилась на нього, але в ту мить вискочила, знову розсміялась і побігла навколо кущів, де кінчався берег і починало поле. Насамперед її наздогнало сонце, безсоромно оглядало її постать, проникало через легесеньке платтячко.

Павло дивився на оцей сонячний рентген, а вона манила його і весело докоряла:

— Іди, біжи, ображати мене . . .

Вона стояла, усміхалась, а сонце творило дива . . .



Обоє із сусідом задріботили по сходах. Павло не довго мудрував у дверях, ще раз притис викрутку до дверей, у замку щось клацнуло і двері відчинились. Павло, ще постійно схилений, дивився на двері і чув, як швидко дихає за ними сусід.

Сусід був шофером автобуса, а густа іржава борода ніяк не пасувала до його професії. «Але що вдієш, — подумав Павло, — зараз все можливе, навіть повіриш, що дітей ле-леки носять.» Ні, цього не принесли, те він знав точно, бородатих навряд чи носять.

Сусід ввічливо запросив Павла далі, у квартиру. Павло не заперечував, бо година пізня, і якщо будуть торгуватись тут на коридорі, то ще хтось і вилає. Сусід тихо ступив у кухню.

— Там діти сплять, — пояснив сусід. — Самі, бо дружина на нічний зміні. На кухні пахло сигаретами, на столі стояла пляшка з дорогим коньяком, а далі вже такий безлад, який можуть залишити лише чоловіки.

Аж тепер Павло ліпше придивився до сусіда. У виблідлих джинсах і з пляшкою в руках він ніяк не нагадував шофера автобуса. Тільки тепер Павло побачив, що той не першу чарку потяг. Сусід дрібно поплював на пальці й елегантно налив коньяк у чарки.

— Я вам дуже вдячний, — почав сусід. — В будинку не знаю нікого, а до вас якось наважився. Трошечки вас знаю і чув про вас, — він говорив так впевнено, як говорять люди, які відчують, що вони вдома, і тут їм все дозволено.

У спальні заплакала дитина. Сусід пройшов по коридору квартири, замкнув двері, ключ кинув у кишеню і аж тоді заглянув у спальню. Плач притих. Сусід обережно зачиняв двері, щоб не розбудити й не тривожити малюків.

— Чому ви замкнули двері? Мені вже додому треба, — здивовано глянув на сусіда Павло. Здивування повільно переходило в обурення.

— Ой, йой, йой, сусіде, посидіти з вами хочу. Випиймо. Мене Степаном кличуть. У селі лише одного мене так назвали. Дід так хотів, щоб інакше було, не так, як у всіх. У Довгій Керті ви, напевно, були? Ну, а я саме звідти. Але що мені до вас рівнятись, — сусід знову потягся до пляшки, рукою перекинув чарку, яка скотилася на м'який килим. — Ви інженер, а я лише шофер . . .

— Я на це не звертаю уваги, — Павло говорив, ніби вибачався.

— Всі на початку так кажуть, а потім так задеруть носа, що їх і не впізнаєш. Але я . . . — він раптом перейшов на ти, — я всіх перескочив. Бачиш, у мене всього вдосталь, все є, — Степан простягнув руки, хотів бувало все показати, але горілка не дозволяла.

— Мені вже пора, — Павло встав і подався до дверей.

— Ні, ні, двері замкнені, ключ у мене, та й пляшка ще не порожня. Не вдавайте, — сусід знову перейшов на ви, — що вам все так легко прийде, — Степан засміявся, але раптом опам'ятався, — Гм, і про вас все знаю.

Павло пробував стримати себе. Він спокійно сів до столу, намагався не нервувати, а до того й самому було інтересно, що оцей може про нього знати. Його батька не пам'ятав, але Довгі Керти знав добре, бо довелось там вимірювати. Село на кількох місцях перетинає річка. То ховається за хату, то знову вигулькне, пробіжить, проскочить на той бік, а ти думай, як через неї доберешся до п'ятого сусіда. Ріка не така вже й повновода, то й мостів тут не будували. «Потічкарю, потічкарю», — зітхнув подумки Павло і знову подався до дверей, бо й справді треба, вже нічна година.

— Ви мало ще мене знаєте, недооцінюєте мене. Але то нічого. Я думав, що ви розумніший, ніж кожен день теліпатися стільки кілометрів.

— Не в кілометрах справа, — відсік йому Павло, якому вже надоїло слухати усі ті балачки. — А крім того, я вам двері відкрив? Відкрив.

— А я пляшку відкрив, та ще й душу хочу, — стояв на своєму Степан.

— Що ви хочете від мене? — Павло вже знервовано почав ходити по кухні.

— Вислухайте мене до кінця.

— Прошу, але кожен хай сам собі радить. Я не учитель, і не отець духовний. — Павлів голос наповнився злістю.

— Таким, як ви, і я міг бути. Мій тато хотів, мама хотіла, а я не хотів. Уявіть собі, що я не хотів бути таким, як ви. Розумієте? Нічого ви не розумієте. Лише, прошу вас, мораллю мені голову не морочте. Я автобусом керую, а вами хто? Мов якесь там хлопчисько бігаєте з міста в місто, з місця на місце. А за що? За ідеали?

— Що від мене хочете? Що вам треба? — Павло не розумів нічого, та й оті образи не міг вже перенести.

— Мені нічого не треба. Подивіться навколо себе. Мені й справді нічого не бракує. Поговорити з вами хочу. Зустрічаємось на сходах, киваємо один одному головою, і все. Життя помимо нас проходить. Мої стежки — то не ті, що їх креслять колеса автобуса. А взагалі, з вами важка бесіда, — Степан розвів руками. — Бачите, я сам, а з людиною поговорити хочеться, — він правою рукою перекинув пляшку, коньяк розлявся по столі і почав крапати на підлогу. Степан швидко полаштував все на свої місця, але все знову падало з рук. В ту мить розлігся плач. Степан залишив усе так, і перекинуту пляшку, і розгубленого Павла, та й побіг у спальню.

Павло встав, підійшов до дверей, які вели на балкон. Вони не піддавались його руці, і він ще раз рвонув. Двері ніби заплакали, і він зник у темряві. За собою не чув нічого. Лише коли піднімався сходами до своєї квартири, щось гримнуло, затріщало, задзеленчало скло, падаючи, лякало нічну темряву, тому тут і там запалювались вікна жовтим світлом. І знову все притихло, не було чути ні Степанової лайки, ні плачу дитини.



Шофер ехидно усміхається, заглядає у дзеркальце, щоб краще бачити Янка і Павла. Шеф розтягується на передньому сидінні біля нього. Він повчає своїх колег, при цьому кидає оком то на одного, то на другого, то знову вправо, щоб бачити, де вони зараз. Які ж вони колеги, коли з них насміхається, і насмішка навіть переростає у приховану злість.

Біля дороги вузьке поле, а далі ліси та й ліси.

— І справді, Павле, — шеф відвернув голову од вікна, оглянувся й продовжував: — Розумієш ти природу? Вмієш нею захопитись? — шеф звертався до Павла, бо Янко подрімивав. Заплющивши очі, довго і повільно їх розкривав, а потім легесенько-легесенько вії спадали. Усе робив так, ніби боявся, що побачать, більше того, що почують, якщо ворухить повіками, бровами.

— Павле, може вас зачарувати цей ліс? — на це запитання вже цілком збудився і Янко. Він не чекав Павлової відповіді.

— Я цей ліс знаю, — втрутився у розмову Янко і дивився на шефа, який оглянувся і чекав, що Павло скаже. — Він гарний, але від якогось часу вже не ростуть у ньому гриби.

— Ви, ви, прагматик, — злісно вигукнув шеф. — На красу через гриби дивитесь.

Янко збирався щось додати, але передумав, дивився у вікно, притулив чоло до шибки, ніби хотів бачити, що там за тим нещасним лісом.

Біля крамнички автомашини зупинилась. На ганок повиходили люди, дивилися на приїжджих, вгадували, хто то може бути, бо у Дубрівку не так вже й часто навідувалися панове. Зараз робота їх туди завела. Дубрівчанам смачної водички попиту захотілось, водопровід хочуть будувати. Але насамперед треба оглянути терен.

Павло і шеф ідуть попереду, за ними, заклавши руки за спину, іде Янко. Не дійшли і до будинку культури, бо скоро їх наздогнав сільський голова. Він сунувся їм аж під

ніс, щоб догодити. Його земляки отак не знають, а він уже навчився. Вони йому й не заздять, лиш би все гаразд було. Так трохи і вибачають оце підлабузництво. І зараз підскакує перед тими, щоб догодити, вловити кожне їх бажання.

— Я взяв із собою і гумові чоботи, нам же через річку треба перейти і видряпатись аж ген на берег, — одною рукою вказує а у другій держить пару чобіт.

Всі знову повернулись до сільського магазину, поза нього, навколо похиленого паркану, який від старості і непогоди обріс чорнозеленим мохом, дісталися аж до річки, яка тут широко розлилась, ніби хотіла посперечатись, що не така вже вона й маленька, перелякана, як оті дубрівчани, що німо дивляться вслід за тими у чорних гумових чоботах.

Четверо чоловіків перескакувало з камення на камінь. Зосереджено дивились на воду. Мовчки перебрели через річку, а далі було треба вилізти бережком на луку. Чоботи глибоко вгрузали у важке, масне болото.

Павло вишукував місце, де б скоріше вийти на берег. За ним пішов і шеф. Янко із головою села подалися по течії.

— Як там твої справи? — запитав Павла шеф, коли вже вийшли на луку і довго чистили від болота чоботи.

— Нормально, — спокійно відповів Павло, хоч і догадувався, куди веде шеф.

— Ти не забув? — тепер вже шеф уважніше поглянув на Павла, нервувало його і те, що той постійно бабрався з чобітьми. — Не бери це на легку вагу. До речі, я чув, що ти скоро будеш з тією справою ще тісніше зв'язаний . . .

— З того нічого не вийде.

— Твої особисті справи мене найменше цікавлять.

— Отой ваш знайомий . . . — Павло не скінчив, бо шеф його перебив.

— Зараз він і твій знайомий.

— У нього не має ніяких законних підстав.

— О-го-го! Знайшовся справедливий! — шеф почервонів, ходив по луці, вишукував торси трави, на якій ретельно очищував заболочене взуття.

Павло стояв, мов укопаний. Дивився на село, але нічого не бачив. Очима почав блукати аж по обрії. В ту мить почувався голос дзвону. Він заповнив усю долину, все село, виліз аж до них, і не було чути нікого, та й Павло зараз нікого не хотів чути і бачити.

* * *

Так важко Павло вже давно не вставав, а до того й сон ще такий приснився. Уночі їздив на червоному коні по зеленій долині. Вийде на верх, а там, внизу, пасеться табун коней. Гриви їм звисають, як гілки близьких беріз. За кущами вправо у такий же самісінькій долині білі коні пасуться. Не пускають туди нікого, лише його манять до себе.

Павло вже встав, але нічне видиво не ховалося з-перед очей. Що це може означати? Хто народжував отих червоногрових? Хіба вітер, що гасав полем, по стежках несходимих? Що може віщувати це нічне мариво? Де кінець отим червоно-бурих і білим коням? Куди мене тягнуть?

Павло скочив, як олень. Холод дерся через двері. Надворі дрібно моросив дощ. «Ой, і файно», — подумав Павло. По вулицях поспішали струмочки. Вони очищали стежки, по яких ще не пробували перейти люди. А хто ступить, то й слід надовго залишиться.

Людина з плаката

«Праведний вмирає, та й ніхто
сього не бере до серця, і люде по-
божні забираються з землі, та
ніхто й не думає, що се праведник
забирається з світа, щоб не бачити
ледарство.»

(Книга пророка Ісаї, глава 57)

Не стрів я ще селянина, шановний мій читачу, який би, прийшовши додому і переступивши поріг, сказав: «Там на Яшінковій тівко пшениці намолотимо, што ся нам і до сипанця не змістить. Треба сусіда попросити, чи би нам і свій не позичив». Біля пеца стоїть мати того газди-хвалька і пошепки просить від найменшого внука горнятко, щоб «зметати» своєму синові вуглики, бо йому пороблено, бо й сама знає, що цьогорічне жниво і до міхів позбирають, бо вже два місяці не ляляло.

Зате бачив я селянюку міського, який на повному серйозі (читайте: із шампанським) святкував своє призначення в ювілейну комісію з нагоди . . . енної річниці заснування міста. Коротко кажучи, з ним рахуються. І уявіть собі, любий друже, — ніхто не заперечує, ніхто насмішкувато не кривить уста, всі намагаються радіти з неабиякого успіху глави сім'ї.

А, може, нам і справді відкинути усі розумування і так трохи порадуватися радості інших і поспівчувати сльозою при невдачі других.

Коли попід старими липами та ще старішими каштанами прочмуділи останні автобуси, місто спорожніло, як гальба пива після останнього ковтка. Зостали тільки ті, які сумно дивились на пустий асфальт, де зникло те останнє, що їх з'єднувало з домівкою. По тротуарах блукали ті, яким



було ще скоро додому, бо їх там ніхто не чекав, або чекає дуже довго. Та ще було видно тих, які поспішали вулицями у невідкладних справах, широко розмахуючи руками. Останніх було найменше, бо й нагальних справ у провінції . . . самі розумієте. А ті, які траплялись, більш відповідальні звалювали на менш відповідальних, а ті . . . і так воно ішло аж униз, до п'ятого коліна міської ієрархії. Що вдієш, життя вже таке. Одні крокують ним, як ті жонглери, перекидаючи турботи з плеча на плече, а потім — гульк і на чуже. Інші їх то у собі, то на собіносять, поки їх зовсім не придавлять або розуму не збавлять, а, може, й утихи човгати по горбатій землі.

Осиф Кончишин сидів у канцелярії, повній світла. Воно відбивалось від скляних дверцят на шафі, перескакувало на іншу, потім на люстри, ще яскравіше роздаючи себе тій людині, яка сиділа за столом і швидко мережила олівцем папір. Усі вже відійшли, лише прибиральниця гримала відром в коридорі. Такої пори Осифові працювалося найвдячніше: хоч і полон, та добровільно-солодкий.

Осиф Кончишин вже давно перестав порівнювати світ, в якому опинився, з тим, який залишив у Вербівцях, де схід сонця був точкою відліку всього і вся. Йому й на розум не зійшло, щоб оце провінційне містечко, свою канцелярію, важливі справи хоч раз порівняти з тим, що мало свій власний порядок, своє місце у старій хаті, яку вже було хотіли звалити, але син і донька не дозволили. Ні, подібний крок — саме такими очима вимірювати світ і його куточки — він собі дозволити не міг. Може, й тому, що куточком великого світу для Осифа було і оце містечко. Осиф не був сентиментальним, та й до романтичності йому було далеко. Про таких привикли говорити, що вони середнього зросту. І він собі так думав, бо за ці слова можна все приховати. Він був скоріш приземкуватий, але енергія, що аж кипіла в ньому, робила його на погляд вищим. А дужий голос недвозначно давав наяво, що його пан знає, що хоче і де його місце. Розмовляючи, розмахував руками на всі боки. Співбесідники відступали від нього, щоб, не дай

боже, у мирній розмові не втратити зуб чи око. Після відходу колег він кохався обстановкою свого кабінету. Автомашина стояла на місці, чекала, щоб кожної хвилини, коли йому заманеться, бути наготові.

Осиф зміряв поглядом книжкову шафу, де рівними рядами, як солдати, стояли книги. Він любив порядок і в цій справі; не так, як у інших — одна велика, потім зовсім маленька, ні ладу, ні складу.

Та вже пора. Коли підійшов до машини, шофер дрімав. Автомашина стояла під липами. Колись тут студня була, жінки зі сусідніх безводних вулиць дзенькотіли відрами, заводили довгі балачки. Все змінилося, тільки липи стоять і дивляться на нових господарів.

— Куди? — сонно запитав шофер і довго, старанно вмощувався за кермом, ніби вибирався у довгу дорогу.

— Вниз, — буркнув Осиф і хряснув дверцятами. — До міського будинку.

Шофер мовчав, не пробував і усміхнутись. «Нащо я морочу йому голову дурними питаннями?» — подумав шофер, доки машина котилася вулицею, потім довго роздивлявся, де би її прилаштувати, бо вони вже на місці.

Осиф вискочив з машини. Вискочив так спритно, мовби тільки те й робив, що вправлявся у цьому кожен день і щогодини. Вискочив і дрібними кроками подався до міського будинку. Відлуння підборів несло коридорами будинку і стихло перед високими дверима. Осиф ще раз оглянув себе і легесенько постукав. Всі вже тут. Він завжди приходив останнім, вдаючи, що голова у нього розколюється від метушні, яку приніс робочий день.

Якщо саме так поводишся між ними, то, дивись, і дадуть спокій ще й доброзичливо кивнуть головою: мовляв, видно, намучився. Його, правда, ніхто не санував, та правила цієї гри Осиф точно дотримувал. Він і сам у мить розслаблення говорив, що життя — гра, та ще не забуваючи додати, що гру не слід плутати із розвагою. Він любив вигравати і вигравав. Принаймні, так йому здавалось.

Присів скраю, хоч голова комісії по святкуванню його кликав ближче. Скромність. Де ж вона в нього взялась? Виніс її з рідної хати, з рідних Вербівців? Ні, там щось таке і на думку не спало, там всі були однакові. Таке легесеньке, привчився, бо треба було.

Сидів скраю і роздивлявся членів комісії. Знав усіх, до подробиць їх знав, до таких подробиць, які б собі, правду кажучи, за капелюх не застокнули. Біля голови, елегантного чоловіка, який скоріш годився у модний салон, аніж . . . сидить його земляк.

От, бачиш, з одного містечка, а той другий такий неохайний, лисий, а до того ще й жадібний. Бач, який, а все ж таки тягне його за собою. Свій до свого, як то кажуть. Даремно ви один до одного строгі, ні, братці, мені через розум не перейдете. Ти мовчи, лисуне, чи не кожен тиждень синочка коханого з витверезника вибираєш. Від кого міг цього навчитись, га?! У генах все. Мене своєю підлабузницькою усмішкою не обдуриш. Таку і я вмію вистругати. Осиф кивнув йому на знак привітання. Лисун ввічливо відповів, витяг з кишені хусточку і голосно сякався. Ось тобі й культура! А ти її хочеш нас вчити? Які ж ми дурні, чужих людей у місто набрали, та ще на такі посади, а наші . . . Якби по-моєму було, я б цього не терпів. Торба ти, а ще інтелігента із себе вдаєш. Отой, що спереду, той тебе держить. Але час покаже, прийде і на вас мороз.

Осиф був би ще довше отак розмірковував, лаявся подумки, але низький дідок з густим волоссям, ретельно причесаним, замовк. Він доповідав про стан доріг у містечку. Гості прийдуть, все повинно бути гладко, без сучка.

— Товариші, має хтось зауваження до сказаного? — голова знову встав із-за столу, щоб надати словам більшої ваги. Він любив себе слухати, та й зараз голос його звучав сито, переконливо. Він послухав себе трошечки і знову сів за стіл.

— У мене є одна пропозиція, — підняв руку його земляк. — Треба нам дуже серйозно подумати, чи пустити

через місто, по новому асфальту, коней, — він знову голосно висморкався у ту ж саму хусточку, застромив її у кишеню, ще раз помацав рукою, чи не виглядає з неї, а потім спокійно продовжував: — Коні біду нароблять, загидять асфальт. На мою думку, цей пункт із програми треба викинути. Зрозумійте мене правильно: по цьому асфальту гості прийдуть. Я чув, що має прибути сам . . . — тут він багатозначно зупинився. Подивився на кожного з них і, спокійно підперши чоло, почав швидко щось нотувати.

Запала мовчанка. Все йшло так гладко, більше того — гладенько, і зразу, на тобі, — проблема. Голова швидко підвівся, аж із-під піджака вибилася краватка.

— Як нам бути? — він дивився в одну точку, і здавалося, що й справді туго роздумує, як вийти сухим із води. — Але коней я б там хотів мати. І телебачення прийде, і взагалі . . . люди коней люблять. Я вже домовився із сусіднім містом. Обіцяли десять пар позичити. Ви тільки собі уявіть: десять пар білих коней, а на них вершники. Хто ж там буде дивитись на асфальт? Ні, Імро, залишимося при конях.

Голова відкашлявся й сів. Він був вдоволений, що все так швидко і розумно вирішив. Лисун йорзав на стільці, врешті не видержав:

— Товариші, але де ж естетика?

— В конях, — перебив голова, і вийшло усе в нього так голосно, що ті, які сиділи найближче, аж підскочили.

. . . Добре, добре, коли б ще дужче погризлися. Ти б йому і волосся вискуб, тільки ж його нема. Але знаю я вас, крутії. Вдаєте, що сваритеся. Театр. А як усе закінчиться, руки будете один одному тиснути. Знаю я вас. Від мене не сховаєтесь!

— Ну, Йосипе, за тобою слово. Думаю, у тебе все гаразд, як завжди, — голова усміхався, підморгнув до Осифа і знову набрав поважного вигляду.

Гаразд, як гаразд . . . Що він має на думці, на що натякає? Може, на те, що в сім'ї трохи не клеїться? Маю замороку, донька вже вдруге розвелась . . . Але яке його

діло, я в його каструлю не заглядаю. І без нього знаю, як мені бути. Якось по-дурному у нас виходить. Все знаємо, про все подбаємо, розум роздаємо на всі боки, а самі собі деколи порадити не можемо. Донька . . . Люблю її, а справу налагодити не вмію. Почну з нею розмову, а вона, як розкрититься: «Через папери на життя дивишся». Грюкне дверима — кінець розмові. І з сином мені не повезло. Все десь тиняється, зникає з очей: як піде у п'ятницю з дому, то побачу його аж у понеділок. Бесіду з ним не заведеш. Ой, діти, діти . . . А тобі, може глузувати захотілось? Зачекай . . .

— Так, у мене справді все гаразд. Робота йде за планом. Пропаганда, наочна агітація — все уже на своєму місці. Лиш аби погода не підкачала, щоб дощу не було, вітру, бо вся робота нанівець, — Осиф вже забув на образі, так захопився пояснюванням, що ліва рука літала то туди, то сюди, аж сусіди зіщулились, щоб і справді лиха не сталося. Бо ж як потім? У людей свято, а в тебе синець під оком. І неприємно, та й мало що подумують . . .

Голова жестом зупинив Осифа.

— Хлопці, — обізвався по-дружньому, — треба зробити все, щоб у ганьбу не попасти. Треба так постаратися, щоб інші позаздрили, щоб до нас вчитися приходили. Щоб слава далеко летіла. На погоду ще скоро звалювати вину.

Його земляк то піднімав руку, то знову її клав на стіл.

— Прошу, — мовби аж тепер помітив голова.

— Товариш Кончишин, по-моєму, пізно здогадався, що може і таке бути. Треба було якіснішу фарбу і дорожше полотно купити, щоб потім не списувати можливий промах на небесну канцелярію.

Он ти як! Один одному притакаєте?! Яке ти взагалі маєш право про це говорити?! Твоя дружина з барахолки (так Осиф називав крам з дешевим товаром) ноги не витягне, а йому, бач, якіснішої фарби і полотна закортіло . . . За свої купувати, чи як?

Осиф не встиг порядно вилаятись, бо хтось постукав у двері. Постукав і зразу суне в них голову Юрко Ворос. До

речі, і він був причетний до всього цього. Кажуть, що колись грав баскетбол. Високий був досить, коли йшов, колихався з боку на бік, а друзі не раз жартома питали: «Ну, Юрку, што нове там, горі?» Потім працював у будівельній організації. Ходив містом з великими, згорнутими у трубу паперами. Виходило так, що без цих паперів і його самого місто не рушить з місця. Та ні,гнулося, а його перевели до Осифа — вести міську хроніку.

Зараз він тут, за дверима, зігнутий, як палиця, по якій в'ється квасоля.

— Товариша Кончишина . . . Кон-чи-ши-на . . . — шепотів з-за порогу.

Всі замовкли, морщили чола і криво, з-під лоба, косилися на Юрка, недовіжливо поглядали й на Осифа.

Чого сюди лізе, хто його сюди кликав? Ні, ні, голубе, з цих святкувань для себе нічого не витовчеш. Таких, як ти, тут досить, і вони вже давно розкинули сіті. Пізно, друже. Бути одним з багатьох, про кого пишуть « . . . і далші особи» — неінтересно.

Осиф поспіхом вийшов за двері, ще раз перевірів, чи щільно зачинив. Потяг Юрка коридором, щоб ніхто не підслухав.

— Що таке? Бачиш, обговорюємо, а ти голову у двері . . .

— Я не хотів, — Ворос виправдовувався, але Осиф його перебив, потягнув за рукав ще далі. Вони забились у куток, куди не сягало світло. — не знаю, що робити. — Юрків голос підскакував. — Я . . . я . . . не можу повірити, — він заїкався і якимось одразу поменшав.

Осиф бачив, що з Вороса і слова не дістане, спокійно поклав йому на плече руку і розважливо почав:

— Ну, ну, я думаю, з усім порадимо.

Тоді Осиф ще не знав про найстрашніше.

— З плаката щез . . . чоловік — ледь видушив із себе Юрко.

— Я знаю, що ти не п'єш, — завідуучий почав здалеку,

— але, може, ти занадто перевантажений. На черговій нараді про це поговоримо, завдання перекинемо, щоб тобі легше було, — в голові Осифа усе перемішалось, він навіть роздумував, чи не має кого знайомого в лікарні і чи не відвезти Вороса. — Спокійно, спокійно, все буде гаразд, ви ж не мале дитя . . .

— З великого плаката, отого, на ратуші, зник чоловік, людина щезла. Він був у такому синьому-синьому комбінезоні, з довгим ключем в руках. Ключ залишив під полотном, а сам пішов . . . — Юрко Ворос говорив трохи не плачучи, голос його задирався, як вищерблена пилка. Сягнув рукою до великого портфеля, який стояв при ногах, і вийняв звідки довгий ключ, який блищав новизною. Подав його завідувачу. Від дотику холодного заліза Осифа струснуло. В руках держав щось чуже, з чим не доводилось зустрічатись.

— Це ж проти логіки! — вигукнув Осиф і злякано подивився по коридору, але не було нікого.

— Зараз там лише біле полотно стоїть. Зовсім біле, — Юрко помалу опам'ятовувався, говорив зрозуміліше і намагався тримати себе в руках.

— Кажеш, біле . . . Гм . . . Біле . . . Погано . . . біле полотно . . . — Осиф відчував, як в нього на обличчі стягує шкіру, як по спині побігли мурашки. Він був блідий, як оте полотно, повільно впадав у відчай, але миттю опритомнів.

— Ніхто не сміє про це знати. Місто невелике, ви повинні його знайти. Беріть автомашину . . . Ні, ні, автомашину мені треба . . . — роздумував уголос Осиф, хоч і сам не знав, навіщо йому зараз автомашина. Привик до неї, ніби приріс. — А на кого був схожий, отой . . . ну, як там його звати, той, з плаката?

— Ні на кого . . . Ви ж знаєте, який з Цимбаля маляр.

— Слава богу, що на нікого. Легше знайдете. Про все мене постійно інформуйте. До розшуків залучіть і дальших. Тільки, прошу вас, ніякої паніки, ніякої паніки!

— А що з ключем?

— Не морочте мені голову з дрібницями. Сховайте, може, знадобиться . . .

— Ага, — промимрив Юрко і, колихаючись, побрів коридором. Внизу стояла автомашина. Шофер спокійно дрімав, а містом блукав чоловік у синьому комбінезоні.

* * *

Вже тиждень стояв біля ратуші. Як добре, що не дощило. Стояв, дивився і прислухався. Ніхто його не турбував, ніхто не чіпав. Лише права рука трохи звисала. Хтось, може, й подумав, що то малярів недогляд, але ні, то ключ її виснажував.

Міський гамір втихав, площа спорожніла, вряди-годи пройшов запізнیلیй гість. На місто падали сутінки, і синьому чоловіку на білесенькому полотні ставало сумно. Ні, він не плакав, і не знав, що воно таке, хоч бачив і довго дивувався, як то так, що одні сміються, інші плачуть, одні довго пам'ятають, інші скоро забудуть — і плач, і жаль . . . Це ніяк не вкладалося в його голову. Міг, правда, й запитати: у середу якийсь чоловік зупинився біля нього. Але був це якийсь дивак — одною рукою держався за раму і весь час дорікав сам собі, який він поганий, такий поганий, що всі його відцуралися. Чоловік з плаката подумав, що задля того його тут і поставили, щоб вислуховувати чужі скарги. Трошечки ожив, але після цього випадку ніхто більше не зупинявся. І він знову непричетно дивився у далеч, аж за стіни старовинних будинків.

Коли вечоріло й падала роса, полотно ставало зморшкуватим, і тоді здавалось, що він постарів або чогось боїться. А як виходив місяць і довго стояв над просторною площею, усе на ньому блідло — і синюватий комбінезон, і рожеві щоки, і ясний блиск очей.

Все ж таки наважився, помалу зійшов з полотна, ще тихше поклав під плакатом важкий ключ і так, у комбінезоні, вийшов з-поза ратуші на хідник. Постояв, довго роз-

дивлявся навколо, зокрема на ті місця, яких з плаката не було видно. Прохожі не звертали на нього уваги, бо тут вже і не таке творилось. Яке там диво: кожен одягається, як уміє і як може. Та й краще у свою миску заглядати.

Синенький комбінезон подався вгору містом. З одних дверей вдарило сигаретним димом, горілчанним духом і запахом людського поту. Усе те створювало своєрідну різку суміш. Він ще не знав, що ця міська пивна — місце радості і веселощів, місце забуття, де проковтують не лише рідку піну пива, але й гіркість буднів.

Зігнувся, коли входив у двері. Він був високий, синій комбінезон робив його ще довшим. На новенькому комбінезоні виблискували застіжки і гудзики.

— Слухай ти, молочний, принеси нам ще раз так, як було, — гукнув хтось із-за столу на офіціанта, який справді виглядав так, ніби все життя пив лиш молоко. Компанія грала із сірниковою коробкою. Коробка стукала то об стіл, то падала під ноги, або, гуп, і опинилась на пінному капелюшку.

Чоловік з плаката сів за стіл поблизу веселої компанії у джинсових і шкіряних куртках.

— Вам що принести? — офіціант ввічливо кивнув головою і ледь-ледь зломився в колінах.

— Мені? Нічого, — синенький комбінезон ще міцніше прилип до стіни і до стільця, витріщував очі, але на вустах у нього залишилась та сама оптимістична усмішка.

— Ви не в театрі! — офіціант попробував бути строгим, але його воскове лице викликало скоріш співчуття.

— Принеси йому те, що і в нас, робітних людей треба поважати. Сам не знаєш, коли пригодяться, — обізвався до офіціанта найстарший з веселої компанії. — Ідіть до нас, — це вже адресувалося йому.

Чоловік в комбінезоні підвівся і присів до гучної компанії. Порожня сірникова коробка зупинилась, замовкла. Всі з прихованою усмішкою дивились на нього, ніби кожен у голові снував якусь уїдливу думку, щоб трохи себе на інших порозважати.

— З підробітку? — запитав той, що покликав до свого столу.

— З плаката, — відповів гість і далі уважно роздивлявся навколо.

— Ха-ха-ха, значить, додати собі прийшов?! — розсміявся найменший з компанії у шкіряній куртці, на якій сизокрилий орел ніби на нього накинувся і не дозволяє рости.

— З плаката я зійшов, з того, що тут, на ратуші, — почав пояснювати синій комбінезон.

— Дивні жарти з нами заводиш . . . нас не обдуриш, — котрийсь із них підставив йому під ніс кулак, але побачивши, що ані це його не зворушило, опустив руку.

— Хлопці, може, й справді . . . — заявив найстарший і всі начебто злякались.

Чоловік у синьому комбінезоні, не попрощавшись, вийшов з пивної. Ніхто за ним не поспішав. Ще довго за ним не відчинялись двері.

Додому було близько. Пройшов по місту, біля ратуші зупинився і весь зблід, аж тепер відчув, що таке страх. Біля ратуші не було полотна. Куди зараз? Зійшов аж на кінець широкої площі. Біля банку зупинився, вслухався у вечірнє дихання міста. Кущі невеличкого парку вже кидали тіні. Цього він не боявся, лиш би майстерня була відкрита. У низькому будиночку не світилось, широка брама, що вела у просторий двір, була замкнена.

* * *

Осиф Кончишин не міг дочекатися кінця наради. Сидів, підперши рукою голову. Широку долоню поклав на чоло, щоб інші не бачили зморшки, не заглядали в очі, не вичитували з них.

Ех, мені би ваші турботи . . . Але я ще вам покажу, як треба справлятися з труднощами. Аматори . . . Тобі, лисуне, і в голову не може таке зійти . . . Лиш би того з плаката знайшли. Зайде кудись, почнуть розпитувати, розкаже

про себе . . . Такі чутки підуть, що аж . . . А тут ще гості в місто наїдуть . . . О, ні, ні, ні . . .

Голова запрошував на вечерю. Осиф ввічливо виправдався, посылаючись на завтрашній день, і швидко збіг по сходах.

Автомашини на місці не було. Осиф розгублено дивився навколо. І зразу став безрадним, мов дитя, якому кажуть іти пішки, хоч на возі і для нього місця досить. Безрадність повільно переростала у злість, потім лише сплюнув убік і подався пішки.

Біля магазину з меблями бовваніли дві постаті.

Мої дурні, прогавили, значить, не знайшли. Певно, вже мене бачать, то й вдають, ніби метикують, як їм далі бути, а самі чекають, що я підкажу. За руку вас лише водити. Ой, і люди зараз пішли, з такими далеко не зайдеш, нічого не доробишся, не доб'єшся.

Юрко Ворос та маляр Цимбаль здивовано глипнули на шефа.

— Ви тут? — запитав Юрко і, коливаючись, мов маятник, підійшов ще ближче.

— Де моя машина? А того знайшли? — висипав із себе Осиф.

— Машина? — пошкрябав підборіддя Юрко. — Її ваша донька забрала.

— Для чого? — просичав Осиф. — Хто дозволив!?

— Хто дав дозвіл, не знаю, — правив Юрко, — а що вона у Вербівцях, це точно.

Осиф перевів дух . . . Он воно як, додому потягло . . .

Прямісінько над площею блискавка розпанахала чорносиню плахту, рвонув грім, у близьких липах аж загуло, ніби велет-лісоруб розчахнув навпіл могутнє дерево. Воно, падаючи, харчало, стугоніло і з усієї сили вдарило об землю — та аж задвигтіла. Всі троє присіли від переляку. А, випроставшись, не повірили власним очам: на ратуші білів плакат. Навперейми кинулись до нього, спотикаючись на мокрій бруківці.

І спинилися, мов укопані: з полотна так трохи самовпев-

нено, трохи насмішкувато на них позирав . . . Мірко, Осифів син.

— Боже мій, боже, — простогнав Осиф, — що воно робиться? Я, мабуть, збожеволоію . . .

Притулився до муру і обхопив голову руками.

Вранці, йдучи до роботи, Цимбаль ступив ногою у чималу калюжу. Він ліниво, скоріше за звичкою, вилаявся, зняв черевик і вилив з нього воду. А та в ранковому сонячному промінні заграла всіма відтінками синього.

Не лякайте лелек

Мені завжди сумно, коли бачу, як з хати виносять старе піаніно, бо здається, ніби замовкла, обірвалась пісня. У Маників сьогодні свято. Донька Надія одержала квартиру.

Але на початку були коні, чи, може, заплакана весна. На полях ще тут і там, як онучки, білили плями снігу. Коні тягнуть довгу смереку. Вони по коліна в болоті, мовби нові сірі чоботи натягли. Дмитро Маник лає їх, смикає за віжки, обходить широкі калюжі, зігнувшись, обминає кущ, який і так впіймав його за рукав і не пускає, а коні тягнуть. Смерека перевалюється у болоті, коричневий стовбур сіріє, втрачає колір та ще й бруднить все навколо, тягне за собою ожину. Дмитро лає коней, а вони спокійно тягнуть, бо вже привикли до його лайки, як привикли до весняної грязюки.

— Но, поражена, чом стоїш? — і злість аж у горлі дере.

І справді, чого він так лає? Він же привик до них, а вони до його лайливих слів. Як усе в голові втихомириться, то ніжно гладить їх по гривах, ласкаво приговорюється. Зараз їх сварить, щоб самому стало легше. Але все це й так по-дурному виходить: викричиться на коней, самому трохи полегшає, а пізніше такий жаль прийде, хоч сховайся і плач.

На кінських спинах появилось біле з різким запахом мило; запах кінського поту змішувався з подихом весни. Коні зупинились, над ними куйовдилась пара, вони різко смикали зубадлами, хоч вони вже на місці. Коні форкають, їх ніздрі дражнить дим, який пробивається із-за кущів і гушавини, яку їм не здолати.

Дмитро засмальцьованим рукавом ватянки витер коням спини, прикрив їх старим покрівцем, а сам пішов відпасати ланцюг від смереки. Заболочений ланцюг не піддавався, неприємно студив руки і, ніби гадюка, вився навколо них.



Нарешті відв'язав і кинув убік. Ланцюг задзвонив, аж коні сполохались. Він оглядався навколо, де б знайти хоч трошечки снігу, щоб витерти руки і рукави, які пахли кінським потом. Хотів витерти і штани, по яких ще недавно вештався ланцюг. Знайшов. Довго розтирав долоні, начебто готувався до зустрічі з кимось. На розмочену землю падали дрібні шматочки брудного снігу.

Коли коні відчули, що газда міцно узяв віжки, рвонули, мовби знову тягли щось важке. Рвучкіше потягли вагу, за нею зміївся ланцюг. Вони обминали букову гушавину, ланцюг то бився об пеньок, то вхопився тоненького стовбура бучка, дзвенів і тут же стихав, коли його тягли сірими калюжами.

За буковими хащами була галявина. З колиби, яка стояла близько куців, валив дим. Там, де починався рідкий буковий ліс, Дмитро поставив коней, віжки прив'язав до молодого бучка, витяг зубадла і кинув запрягу оберемок сіна.

У колибі пахло димом, його запах перебивав усе інше. На стіні висів хомут, старе лахміття. Біля дверей, як сторожа, стояли сокири з довгими пориськами. У куті — стіл, збитий з берізок, а біля нього широка лавка, яка служила і за ліжко. Пусто, немає нікого. І добре, що нема. Відпочине, скине з себе бруд. Потім передумав, бо ж треба ще хоч раз обернути. Дим щипав очі, пхався у горло. Перед колибою почув голос. То брат Василь з кіньми завів розмову, лагідну, доброзичливу. В ту мить не дим, а злість влилася в горло. Він і не почекав, поки брат увійде в колибу, став на поріг і зверху дивився на старшого брата, плюнув вбік, аж потім сказав:

— Трісну із усім. Уже маю всього досить — і болота, і коней, і лісу.

Брат усміхався, він ніяк не лякався того, що каже отой «шмаркач». Він деколи навмисне глузував з нього, бо ж був на чотири роки старший. Але Дмитро розвів руки, вже не говорив, але почав кричати:

— Ти що стоїш?! Я скінчив! Ти розумієш? Нічого не розумієш. Набридло мені все це!

Василь насамперед подумав, що лясне йому кілька, щоб той опам'ятався. Але потім зрозумів, що зайво, бо обличчя у брата аж горить від люті, і тоді з ним не жарти.

— Чого кричиш? Кого хочеш налякати? Мене? Коней? Слава богу, хоч людей тут нема. А тато знає, що ти надумав? Коні вже сіно розгребли . . . — сказав Василь і поспішно пройшов повз Митра у колибу.

Дмитро розігнався до коней, швидко згорнув сіно, яке валялось під їх ногами, рвонув віжками, і тільки грубезний ланцюг залишав за собою сліди.

* * *

Хай ніхто не думає, що Гамеричан, так звали Кобаня, який у суботу виміняв свою хату на місце для танців, не мав з того ніякої користі. Здер добре з них, аж соромно було. А все ж таки приходили до нього, просили, він погоджувався не зразу, любив, коли його просили, гарним словом обходили. Сільські парубки вічно добивались цього і раділи, мов діти, що повезло з ним. Після такої розмови обидві сторони відходили задоволені із своєї перемоги.

Коли в хаті музиканти із сусіднього села пробували свої смички, Гамеричан одягнув лайбик і вийшов надвір. Сиве волосся ще більше вибілділо. Може, й тому, що й лайбик був сивий, з роками вибілд, лише сріблястий ланцюжок, який тягнувся від гудзика до кишеньки, підказував, що його хазяїн не будь-хто.

Ковбань після повернення з Америки купив трохи маєтку і почав газдувати, але не хотів бути схожим на односельців. Лайбик із срібним ланцюжком, на якому висів годинник, носив кожен день, не знімав його ні під час жнив. Срібний ланцюжок і німий годинник у кишеньці і зараз робили його паном.

Гамеричан хмурився. Дивишся на нього і думаєш, що в його житті ніяких веселощів не було. Та ні, були — коли у суботу найняв парубкам хату. А вони знали, чому саме його хату вибирають. У всіх хатах долівка глиняна, а у

нього — дошки, дилі, як тут кажуть. На таких дошках можна вже витанцьовувати, а на глиняній дупнеш, нічого не чути, земля дупіт вбирає у себе.

Гамеричан взяв від хлопців пляшку горілки, сховав під лайбик і поніс у стодолу. Він її знайде, бо йому ж неінтересно заглядати, як молоді тупцюють на його делях. А дилі все видержать — і людську радість, і гнів, і жаль, і бійку, яка сховалась під стріхою цієї хати. Всього тут було. Можливо, й від того у Гамеричана таке пооране зморшками чоло, а він його ще більше морщить. Буйна грива сивого волосся не піддається вибрикам життя. Та ще одне притягувало парубків у Гамеричанову хату. Стояла вона на кінці села, далі вже лише луки, за ними поля. Вискакуй, вискай, скільки тобі завгодно. Пісня, танець, гамір і п'яний крик летить над луками, зникає за кущами, які у ту вечірню пору виглядають, як страшки. Лише зараз вони нікого не налякають.

Гамеричан знайшов собі місце біля річки, при трьох вербах. Пляшку не залишив у стодолі, взяв її із собою, щоб сховати біля коренів верби. Нарвав трави і кинув на неї, щоб не було слідно. Потім ще раз розгріб усе, потягнув з пляшки, і знову ця сама процедура . . .

За хату він не боявся. Його дружина знала, як з парубками. Її не обдурять, то скоріше вона їх. І хто б сказав: така слабенька жінка, як стебло, а все газдівство на ній, та ще й оті суботні танці. Хустина з турецьким узором від цієї метушні сковзнула і ледве держиться на голові. При такій нагоді завжди брала оту хустину, бо ж у хаті трапляються всякі люди. Сиве волосся стирчало з-під хустини, але все це пристало до її швидкої ходи, до її старання. Всі її слухали, ніхто не наважився заперечувати. При Гамеричановій вдачі вже б три бійки знялись і притихли . . .

Коли Дмитро став біля високого порога, схиливши голову, щоб не розбити чоло, у вируванні тіл важко було когось розпізнати. Хата пахла дешевим сигаретним димом, людським потом, від підлоги здіймалась пилюка. Все повиносили, комора була повна всячини. Гамеричанові аж не

вірилось, що у цю маленьку комірку стільки можна всякої всячини увібгати. Під час кожного такого «вичищування» великої передньої кімнати, приходила ця думка в голову. Але завжди гроші вигнали її з голови. Скільки вони не тягли усе з кімнати у комору, стільки й думала Гамеричанка, що ж за зароблені гроші купити. Врешті-решт ніколи нічого не купувала за них, ховала в зелену мамину хустку. Гамеричанові до них зась, тому так і щосуботи поводився.

Дмитро став осторонь від дверей. Правда, дверей тут вже не було. Їх зняли, занесли у сіни, щоб не заважали, щоб більше місця було.

На другому кінці хати, біля вікна, яке заглядало на людські обійстя, двоє парубків надирали свої голоси, ще й руками собі допомагали — то піднімали їх вгору аж до трамів, то опускали вниз, та й самі нахилялись.

Виведу конічка,

Гей, на зелений овес.

Музиканти зразу ж підхопили мелодію. Співаки замовкли, лише очі їм блищали. Біля другого вікна, яке заглядало на тьмою обвите подвір'я, якийсь дивак, що хотів відрізнятись від гурту, усе тягав і тягав:

Гнеська субота — тот остатні день . . .

Тільки це знали всі, ніхто і в пісні не хотів думати, що після неділі знову треба чекати аж до суботи . . . Щоденна сірість нікого не радувала.

Музиканти невпинно грали, в їх ритмі танцювала вся хата. Гамеричанка стояла біля пеца, тремтячим голосом дорікала близьким парам:

— Но, розвалять пец, розвалять, йой, розвалять . . .

На її бідкання ніхто не звертав уваги, бо молола це кожного разу. У хаті біля вікна стояло кілька дівчат, у руках жужмали білі хусточки. Одна вже на перший погляд відрізнялась від них. Волоссям і круглим блідим обличчям. Здавалось, на неї ніколи сонце не засвітило, тільки блисло на волосся та й у ньому залишилось. І вбрана вона була трохи інакше, ніж сільські дівчата. Такі сукні тут не носили, хоч бачили їх, коли приходилось побувати у місті. Ще

й очі у неї були не такі. Не перескакували з місця на місце, не ловили парубочькі погляди, а якось ліниво бродили навколо того хатнього вирування, понад розпалені голови танцюристів.

Дмитро задивився на цю блондинку з коротко підстриженим волоссям. У голові все клав на своє місце, як підійти до неї, як попросити дозволу, як за руку взяти. Намагався пригадати всі манери, щоб вийшло акуратно. Невимушено, без всяких церемоній запросив незнайому до танцю. Вона пішла з ним так, немовби робила це весь вік.

Новій парі поступились. Дмитро танцював зосереджено, зрідка глядячи на блондинку. Вона також не позирала на нього, але кудись через його плече, здавалось, що у неї нема ніякої насолоди від забави, танцю, що вона тут лише так, принагідно. Музика притихла, і Дмитро відвів блондинку на місце. Подякував і соромливо сказав: «Я ще прийду». Потім, стоячи біля порога, думав, чи вона чула його. Вона так і стояла біля вікна, до нікого не обізвалась, ніхто до неї не зважувався.

Музиканти знову покликали до танцю. Дмитро вже трохи сміливіше підійшов до блондинки. Запрошуючи її, за собою зачув:

— Митро лем з вчительков, наші му не по дяці.

Він вже трохи сміливіше пригорнув її і трошечки зніжковів, коли гостріше глянула на нього.

— Вас я тут вперше бачу, — прошепотів. Хотів якось влучніше, якось інакше почати, але вийшло так просто, як у сільських парубків.

— І я вас також, — відповіла вона з викликом. Здавалось, оцю нічим не здивуєш.

Йому здавалось, що всі дивляться на нього, моргають. Він почервонів і перевів погляд на стіни. Але тут не було нічого цікавого, тільки кілька розмальованих тарілок. Світло розколисаної лампи ніби пробувало заглянути у всі кутки. Кидало свій відблиск аж під стелю, де виднілись загнуті гвіздки, на яких недавно висіли ікони. Зраз святих там не було. Їм незручно було дивитись на забаву, бачити

розпалені від танцю обличчя. Гамеричаниха їх винесла у темну комірку. Тут нічого не видно, доноситься до них лише звук бубна, від якого двигтять уся хата. Дмитро глянув на музикантів. На їх обличчі така завзятість, немов все злилось в одне — і руки, і ноги, і скрипка, і смичок. Нічого для них не існує.

— Я вже піду, — прошепотіла незнайомка у танці. Дмитром це трохи затрясло. На знак згоди лише покивав головою.

Мелодія замовкла, але гамір в хаті не втихав.

— Надворі тьма, світа не видно, — сказав Дмитро і якось благально подивився на блондинку. Тут у сінях він бачив лише відблиск її волосся.

На подвір'ї і біля дороги, яка вела в поле, білили постаті сільських дівчат.

— Я знаю дорогу, — запропонував Дмитро. — Так ви учителька? — продовжував швидко, щоб не образилась, а ще гірше, не відмовила, що поспробує сама добиратись додому.

— Учителька, — відповіла блондинка, але у тому слові прозвучали нотки гіркості і неповаги до самої себе.

— Аж сюди вас послали? Може, за які гріхи? — Дмитро аж тепер собі усвідомив, що меле дурниці, адже він про неї нічого не знає, а вже гріхи підраховує, як сільська баба.

— Ой так, так, за солодкими ночами гіркі дні приходять, — зітхнула вчителька і сама вибралася на дорогу. — Ну, я піду, дорога ня доведе.

Дмитро мовчки подався за нею. А на подвір'ї Гамеричанової хати хтось заулюкував, потім галасливо затяг:

Парібчиня моє,

Як єс мі вигасло . . .

Розбрехались сільські пси, пісня притихла, але собачі витівки не перестали. Сільська вчителька дрижала на всьому тілі, йшла мовчки, але весь час думала і оглядалась, чи не вискочить із-за плоту якесь кудлате чорне псисько. Від страху і забула, що разом з нею і її «танцюрист». Привикла сполягатись на саму себе. Людині це й

дешевше виходить, і не так жаль, коли хтось відмовиться. В її короткому житті і таке довелось пережити. І справді, нащо людям стільки псів?

— А як вас . . . тебе . . . звати? — Дмитро легесенько доторкнувся її плеча.

Вона зупинилась, притаїла подих і зашептала:

— Меланка. — її ніжний шепіт заникав у собачому гавканні.

Дмитро повів рукою по її гладенькій шиї, рука сковзнула на плече. Він її міцно притис до себе. Так стояли в німих обіймах. Меланка опам'яталася, скинула із себе руки і зашепотіла:

— Ні, ні-і-і . . . Не треба, — в її голосі просьба і страх, і жаль.

Дорога різко завернула вліво. Дмитро зупинився, взяв Меланку за руку.

— Я знаю коротшу дорогу, — сказав це так, ніби зразу змужнів, зразу все зрозумів.

Побрели трохи даліше а там вже травою вкрита дорога. Шлях вів далі у село.

— Туди. — показував рукою Дмитро, але нічого не було видно, лише темні патики плоту.

Меланка слухняно йшла за ним. Зараз вже ніде не втечеш.

— Де ми? — запитала вчителька і почала пильніше вдивлятися у пітьму.

— Тут колись була вчителєва загорода. Посадив сад, а сам відійшов. Все вже повиростало, але ніхто про це не дбає, бо нічиє. Трава непокошена, одна повалиться, друга через неї переростає.

— Тут так страшно, — молода вчителька хотіла ще щось сказати, але Дмитро її притулив до себе, принішкла. Широкими очима хотіла розглянути, що все тут росте. Чорний пліт, чорні дерева і висока трава стояли у німій покорі, ніби їм самим було сумно з того, що її так зус-трічають.

— А тебе як кличуть? — запитала і довго їй довелося чекати на відповідь.

— Митро, — він справді так трохи ганьбився за своє ім'я. По дідові йому прийшлося його носити.

Вона відчула, що Дмитро трохи зніяковів і швидко хотіла завести на інше розмову.

— А чого ми у цій забутій загороді? — в її шепотінні був присмак боязкої таємничості.

По стеблах трави задріботів вітерець, трава легесенько зашелестіла, і знову все притихло. З чорного дерева злетів птах, закричав, луна пішла садом. А їм здавалось, що крик птаха розбудить село, рознесе новину. Вони ще бачили, як птах зник над почорнілим плотом. Може десь далеко-далеко падала зірка, але над ними небо було чорно-сіре, як каламутна вода. Трави засипали, і було чути їх спокійне дихання.

* * *

Ваньо Маник був ще хлоп, як треба. Він так і держався. Тепер стоїть у хаті біля пеца, сперся рукою на нього. Це його улюблене місце, бо аж рукавом фарбу з пеца зітер. Сиве, але ще буйне волосся, кожушанка, довгі ноги — усе це робить Маника і міцним, і поважним. А кожушанка мов приросла до нього. Навіть у літню пору, коли день вдався, як у неділю, натягував її на себе. Якщо хтось закидав, то він лише буркнув: «Не перегріє». Тепер стояв, спершись на пец, дивився на вікно, за яким йшов дощ.

— Руки аж сверблять, стільки роботи, а воно собі спокійно ліє, — гудів попід ніс і час від часу поглянув на дружину, яка сиділа за столом, перебирала горох. Дивився на неї і сам себе запитував, чи любив колись цю жінку. Зараз вона сиділа трошечки згорблена за столом, роботою витягані жиласті руки лежали на столі, але і наперекір віку все ще швидко згортали і кидали горох у миску, брязкіт якої зливався з гудінням дощу. Напевно любив цю жінку. Тепер дивиться на неї і згадує молодість, і закохується у спогади

про оце дівчисько. Гм, як воно чудно виходить — старіє людина, а спогади про щось гарне, миле залишаються, переносяться через всі бурі, через всі труднощі, з якими довелося у житті спіткатись.

Ваньо Маник так стояв, примруживши очі, і все, про що згадував, бачив перед собою. Лише все було таке мале, малесеньке, дрібненьке, що зразу же зникало, і не появлялось більше, замість нього залишилось порожнє місце.

У сінях було когось чути, то повернувся додому молодший.

— Змокнув єс? — запитала співчутливо мати і почала збирати миски зі столу.

— В лісі два рази змокнеш, — замудрував Дмитро і почав кидати на припець мокрий одяг. Незадовго одяг розпарився, була його уся хата. Дмитро визув гумені чоботи, ноги були мокрі, від води і хатнього тепла ще більше зморщились. З чобіт вилив воду, дивувався, скільки там набралось, і лише кивав головою.

У сінях знову щось грюкнуло. Через поріг переступив Василь, найстарший син.

— Тьфу-у! Ой, і погода.

— Коні де? — запитав старий, бо щодо погоди і сам бачив, яка.

— Уже я їм кинув.

Ванько Маник відійшов від пеца, сів на лаву під вікном і дивився на бережок, як вода струмочками біжить. Дивився так зосереджено, немов боявся, що його маєток візьме.

— Што там нове? — запитав і не відривав очей від вікна, дивився на струмочки, які врізувались у його бережок, несли дрібні камінці.

Брати глянули на себе, не знали, до кого саме звертається батько.

— А-а . . . Митро хоче все кинути, — поспішав Василь.

Батько ще пильніше подивився у вікно, потім швидко відійшов від нього і став посеред хати. Дмитра він любив. Обох любив, хоч і ніколи не давав їм про це знати. Така

вже вдача. Ні, Дмитра більше любив. І сам не знав, чому. Ніхто, правда, ніколи про це не запитував, а він і не збирався пояснювати, наскільки, кого і як любить. Цього у них ніхто ніколи не робив. Батько ще міцніше зморщив чоло, аж у ямках запала злість, сиві брови сповзли на очі. Він глянув у вікно і йому здалось, що там не дощ, а сніг падає. В таку пору? Здрігнувся, брови підскочили і знову бачив, як тонкими ниточками зв'язане небо із землею.

— Не випускай землі з рук, бо потім твої власні діти тя проклянуть, — сказав батько і знову сперся на пец. Але зараз він був весь насторожений, здавалось — кине́ться від цього пеця і почне увесь свій маєток охороняти. Не дозволить рушити.

Василь в той час стояв біля дзеркала. Виходило якось по-дурному, у ці хвилини вичесував своє пелехате мокре волосся.

— У суботу лем з вчительков ся крутив. По селі ся рознесло . . . — жалував Василь і постійно дивився у дзеркало. Виходило так, мов не розмовляв з тими, хто в хаті, а з тим, що проти нього дивиться.

— Тоді квітки збирають, як квітнуть, — попробувала заступитися за молодшого мати, але чоловік глянув на неї згостра. Не любив, коли всі мудрують, бо ж зараз і без того розумно.

Дмитро стояв біля дверей, хоч і не збирався відходити, втікати з хати. Стояв біля дверей, а шумування дощу приспавало його думки. Він хотів гукнути: «Я вже не дівчак», але не закричав, лише непричетно дивився по хаті. Як любив цю хату, все, що в ній. Все для нього було любе. Зараз на все це дивиться якимось порожніми очима, і все було таке сіре, невиразне — і стіл, і лавки, і відро з водою, і розложистий пец, лише люди грали у всіх кольорах, ніби різнокольорове світло засяяло на їх обличчя, тут і батько весь коричневий, червонощокий брат і жовтим-жовта, як соняшник, мати. Увесь цей кольоровий ярмарок перервав Василь.

— Він одцвілі квітки збирає . . . — почав якось таємни-

чо, нав'язуючи на мамин закид. — У суботу його з вчителькою бачили. Прийшла до села, а дитину дома лишила. Така то квітка.

— То не правда! — кинувся Дмитро до брата.

— Але правда. Якщо сама не призналася, то хтось тобі мусить сказати, — Василь приступив ближче до брата.

Батько думав, що зараз хтось когось утне, але ні, Дмитро вийшов у сні. Батько вийшов за ним, поклав руку на плече і мовчки повів до дверей. На батьковому чолі набігли глибокі зморшки. Пробирав держати себе в руках, не кричати, не лаяти. Подумав, що ліпше зробить, коли сяде за стіл. За столом, на який клали хліб, гріх було лаятися. І самому зараз пригадалась та давня історія з його батьком, коли думав, що вже газдою став, і продав коня, щоб ліпшого і молодшого купити. Батько так довго дорікав і насміхався, що аж до гострої сварки доходило. Щоб мати останнє слово, його батько завжди кинув: «Доброго коня і в стайні куплять.» Сварка розгорілась з новою силою. Пригадав, і зараз не так смішно, як ганьба. Але ж він на власні ноги пробував стати. Пробирав, а його збивали з ніг, не давали рости. Гм, він зараз на свого сина накинеться, щоб не порвати традицію, або скоріше оту дурну привычку. У той час сам клявся, що коли в нього будуть діти, то він на них такий строгий не буде і стільки докорів не зсипле на їх голову.

— Нас, хлопче, лем робота спасе, — батько пробував міцно держати себе в руках. — Іщі дід твій не одному тут у селі говорив: «Тримайся землі, то не впадеш». За те його і поважали. За порадою до нього ходили. А ти хочеш на все плюнути. На те не треба багато розуму. Може, і я міг інакше, а зарив єм ся до той землі, як кріт. Дай собі поради, бо хто в болото лізе, звичайно, іщі го там і попхнуть. Гей, гей, і в п'ятдесятому першому сиділи тут за столом і біля пеца, гучали, гучали і нічого з того не вийшло. Я їм не таке загадав, дивилися на мене з розкритими ротами. Ой, ой, ліпше свій хліб недопечений, ніж чужий перепечений. Пішли геть панкове, а ми так і зістали на цій землі, бо вона

наша, а ми її. За тонкий кінець хапаєш, хлопче, — вже-вже здавалось, що старий Маник трісне виробленою рукою по столі від жовчу, який аж в горлі застряв. Але ні, він скоріш благов, просив.

— Чому ви ся до вчительки пустили? — обурився Дмитро.

— Не пара тобі, — кинула мати і батько на цей раз не заперечував і не пробував перебивати.

— Не той час пішов, — держиться Дмитро свого. Потім щось зійшло на думку і додав: — Виходить так, якби я вже заручений з нею був, — сказав Дмитро і криво глянув на брата.

— А чи я про те? Ти своє мелеш . . . — батько вискочив із-за столу. — Відійти від нас збираєшся. Уже лем подумаю на те, то ня починає мучити. Може, іщі нам дають пару років погаздувати, а ти . . . Я тут тіж навіки не буду . . .

Надворі постійно дудонів дощ. Ваньо Маників знав, що чим дрібніші краплі, тим довше буде йти. Глянувши у вікно, махнув рукою і виходило так, ніби йому все одно чи іде дощ або ні, це ж не з його . . .

* * *

Хата прокинулась пізніше, ніж люди. Вона сонно натягувалась у кутках, не пропускаючи через невеличкі віконця світло, а коли прецінь пробилось, то заганяла його у хаморідь, а там зникало, ставало такою ж сірою пільмою, як і до того. Хата почала швидше пробуджуватись, коли у сінях мати гримала горшками, батько надворі відрами, а сини повільно, зглибока вдихаючи у себе ранкову сірість, шукали чоботи і вчорашні онучки. Треба ж батькові допомогти. Все роблять мовчки. Нікому не до розмов, та й ніхто не наважується заводити бесіду. Мати боїться. Всіх любить, любить любов'ю, яка притаманна лише сільським жінкам. У ній притаїлась покірність і терпеливість, боязкість і ніжність, доброзичливість, ста-

ранність. Така й вона. Всіх біля себе хоче мати, які б не були. На неї можуть і накричати, а вона не погнівається. Бо ж вона, можливо, тому й на світ прийшла. Їй так здалося, вона тому вірила, як вірила, що вони її не залишать такою непоміченою, що раз знайдуть час, щоб повернути їй жіночу радість, щастя. Вона терпелива. Чекає. Не діждеться від своїх — зроблять це їхні діти. Онуки ж будуть інші, але й вона до них буде іншою. А зараз бери на себе буденні турботи і неси їх на плечах, як важку ношу свіжо покошеної трави.

Батько натягував свої довгі ноги — то поспішав у стодолу, то з повними руками сіна до коней у стайню. Коней він дуже цінував. Дощ іде, коней прикриє, а сам мокне, ще й із себе старий піджак скине, лиш би . . . Що там і казати, ніхто в селі їх так не розумів. Якось у неділю після смачної мачанки у батька була добра дяка і він сказав таке, що люди міняють обличчя — то сміються, то улесливо підходять до інших, щоб потім ще міцніше укусити, то плачуть і прикидаються, то знову уважно і напружено за чимось стежать, а коні — ні, вони не обманюють. Зараз і сам не знав, чому пильніше не придивлявся до Дмитра і Василя. Які ж то хлопці вирости. Він більше дивився на їх руки, на їх спритність, ніж на їх характер . . . Батько мовчав, мовчки робив усе, не перекинувся словом ні з одним. Мерзить його вчорашній день, але ж то його хлопці, він ніяк не може зрозуміти, що відлетять, як ластівки з гнізда у стайні. Сам же синам частенько показував спорожніле гніздо, кивав пальцем і тихо кликав їх у стайню, коли ластівки завітали з вирію.

А хлопці, як і ластівки, навчилися літати, чому б їм не спробувати, який же світ за їхнім дахом. Василь знав своє. Йому нікуди летіти. Він вирішив вже давніше. Нікуди йому летіти, тут всього вдосталь. Але чому про нього не згадав, про нього ні слова не сказали. Через це його брала злість, яку переносив на роботу. Від своєї тіні не втечеш, як не втечеш від неспокійних думок. А він думав, що усі ці колючки, які кидав на брата, то вода на його млин . . .

Дмитро стояв на подвір'ї. Для трьох міцних чоловіків тут справді роботи не було. Поглянув на небо, яке не віщувало нічого доброго, хмари бігли проти вітру. З-поза Крушка донеслося легесеньке гудіння — то грім розбивався аж десь при Клені.

Дмитро твердо вирішив: піде в місто, пошукає роботу. Коли влазив у нові штани, ніхто його не зупиняв, хоч мати на нього так благально дивилась, очима просила, як ніколи перед тим. На порозі його стрів батько, глянув скося і лише через зуби процідив:

— Де хто літує, най там і зимує.

— Виганяте ня? — не видержав Дмитро. Так грюкнув дверима, як і не хотів.

— Все зіпсуєш . . . — закричала на старого жінка і розплакалась.

— Все має свій час, а він . . . Де женеться? До прірви? А страченого часу і конем не догониш, — але батька вже ніхто не слухав. Сина вже тут не було, а мати, що стояла біля пеца, через плач вже нічого не чула.

Дмитро знав, що йому вже не вертатися в ліс, хоч лісу ліпше розумів, як високим міським коминам. Попробував влаштуватися на роботу. Вибирати нема чого. Коням він розуміється, а тут взуттєва фабрика. Казали, придивляйся, привчайся, молодих людей їм треба. Отой лисий у канцелярії насмішкувато кинув, що ніхто з неба розумний не впав. Дмитро хотів йому буркнути, що він лисий народився, та й так і залишився. Але сміливість зникла. В селі, вдома утнув би таке, але тут ніяковів, рукою пригладжував волосся. Треба ще якісь папери і все. Автобусом кожного дня. Привикне? Інші привикли, чим він гірший? Чи додому приймуть, про це зараз Дмитро не подумав. Хотів якомога скоріше вибратися з цього заплутаного будинку — двері й двері . . .

На вулиці, якою вже можна було вибратися з міста, бо надумав йти пішки додому, зустрів Меланку. Тут вулички не такі же широкі, що один одного не побачить. Вона

йшла якось заклопотано. Побачила його, аж коли стояв перед нею.

— Ти? — здивовано запитала. — Я була у кравчині. Уяви собі, плаття все ще не готове, — говорила швидко, очі обминали його, не зустрілись з його очима.

Дмитро стояв, як укопаний. Сьогодні йому не до таких зустрічей, та ще після таких розмов, таких докорів, на-смішок.

— Ти куди? — запитала Меланка, і Дмитро не знав, де діти очі. Її м'який голос пригадав недавню зустріч.

— Додому.

— Як? Може, пішки?

— Пішки. Я знаю коротший шлях.

— А я? — запитала і задивилась на нього. Він втупив очі на кінці своїх черевиків і знизив плечима. — Чудний ти. Такого я і в книжках не знайшла. Мовчазний, соромливий. Що ж, будемо вечора чекати, щоб розмову нав'язати.

— Хочеш, покажу коротшу дорогу, може, колись пригодиться, — запропонував Дмитро, а вона не заперечувала.

По обох боках вулиці стояли будинки корінних міських жителів. Там, де місто кінчалось, вони загнули вліво, злетіли стрімким берегом, на якому виднілася давно протоптана стежка. З поля задуло гарячим вітром. За річкою, яка зараз пливла спокійно, стояли циганські кучі. З-поза густого верболозу їх майже не було видно. Місто залишилось позаду, лише останні хати, ще бачили їх. Це були довгі будинки, до яких прибудовували стайню, стодолу. Усе газдівство було в одному ряду. Тепер їм здавалось, що хати витягають шиї, щоб ліпше чути і бачити їх. Обоє поспішали, щоб обминути ці непривітні місця, де людське око дошкуляє, щоб люди даремно язиками не торочили.

Було треба перейти луку, за нею між вербами, у глибокому руслі, вертілася річка, злісно шипіла, коли їй прийшлося зупинятись біля повалених дерев. Вербки кидали на луку розхристані тіні.

— Нам на той бік треба, — сказав Дмитро і першим подався до річки вишукувати місце, де б і вчителька перейшла без великих труднощів.

— Знайшов? — питає Меланка і все ще стоїть у високій траві.

Дмитро киває головою і дивиться у воду, яка з усіх боків обмиває повалене дерево.

— Ну, я тут.

— Чому ти про себе тоді всього не сказала? . . .

— Фі-га . . . вже розносять мене по селі . . . — Меланка хотіла вигравати у розмові.

— В селі нічого не втаїш. І про дитину знають, лише я . . .

— Ти ж не питав, — поспробувала лагідніше.

— Тепер легко так говорити, — у голосі Дмитра відчувся смуток і жаль, мовби жалів сам себе.

Він поспішно перейшов через повалене дерево. Став на другому боці, дивився на неї, на її розгубленість, яка ніби додала їй вроди. Дмитро простягнув руку, хоч не було треба, бо дерево досить грубе. Коли стояла на дереві і, як пострілений птах, махала руками, зупинилась на мить, глянула на нього.

— То моя ганьба, — сказала і руки затріпотіли у повітрі.

— Дивись, щоб не було ще одної, — кинув Дмитро жартома, але вона не розібрала, чи він це тільки так, або ще на щось натякає.

Ступивши на землю, молода вчителька зітхнула і знову, як русалка, побрела зеленим озером трав. Кілька хвилин вона йшла попереду, хоч не знала дороги. Дмитро дивився на неї, як високо здіймає ноги, витягує їх аж над траву, ніби боїться на неї ступити, задавити,

— За ганьбу кожен сам платить. Її не розділюють. Була така історія . . . — опам'яталась, зупинилась.

— Тобі видніше, напевно, і про те в книжках написано, — сказав Дмитро якимсь недбайливо і, човгаючи ногами по траві, подався першим. За ним лишалися вузькі зелені колії.

Меланка підбігла до нього, вхопила за плече і крикнула:

— А ти хто такий? Бач, який сповідник знайшовся. Чого пристав до мене, як кліщ? Ти думаєш, мені легко? Яке твоє діло? — пролунало це як вибух у цьому зеленому світі. Але ніхто її не втихомирював, бо слова так і звисали з верхів'їв трави, по довгих стеблах спускались вниз і зникали у мільйонній мережі коріння.

Дмитро перелякано дивився на неї. І коли злість потрохи зникала з її лица, підійшов до неї і погладив її. По обличчі котилась сльоза.

— Пішли, — запропонував, боявся її плачу.

Обоє перейшли биту дорогу, вліво починалася дальша, глибока, що колеса, напевно, не було видно. Вже давно тут ні один віз не пройшов, вона покрилася мохом і травою. Тут, на цій дорозі Меланка вперше засумнівалась, чи правильно зробила, коли пішла з оцим сільським диваком. Вона була б і далі солодко розмірковувала, але з-під ніг почали вискакувати жабки. Вискочили і зникали у траві. Вони вибралися на стежку, яка вела поруч з глибокою дорогою, і дерлася вгору-вгору аж до самого лісу. Меланка знову зупинилась, придивлялась, як мурашки поспішають у свої гнізда. Вліво під лісом перелоги. Тут давно вже ніхто не орав, газда дав відпочити землі, а земля йому. На перелогах росли дрібні польові квіти, вони пахли так сильно, аж у голові паморочилось.

— Тут сядемо трошечки, так гарно навколо, — Меланка зразу вишукувала місце, де б не поламати дрібнеське квіття.

Дмитро дививться на її білі ноги, на квіти, які ніби створювали навколо них кольоровий, запашний танець.

— Хтось нас тут побачить, — зауважив Дмитро.

— Боїшся? Хто вовка боїться, хай у ліс не ходить, а він же тут, рядом . . . — кутики її вуст грають усмішкою.

— Та ні . . . — Дмитро хотів ще щось сказати, але вона не дозволила, бо для чого тут розум і обережність, коли навколо так гарно.

— А як її звати? — по-діловому запитав Дмитро.

— Кого? — Меланка вдавала, що не розуміє.

— Дитину.

— То дівчинка, Надя. Зараз вона у моїх батьків.

— Скільки ж їй? — Дмитро запитував як слідчий, а Меланка покірно відповідала.

— Два, але ти б не сказав, вона така . . . — і пішло, Меланка забула про Дмитра, постійно веде про свою Надію.

Дмитро дивиться навколо. Він хоче, щоб вона зауважила, що це його не цікавить. Пробиє не думати про все те, але не виходить. Дмитро боїться, що село його висміє, а село сміятися вміє — довго і голосно.

— Меланко, — ніжно зупиняє її Дмитро, — ану, про щось приємніше, — він подивився на неї такими очима, ніби казав: «Які там розмови, тут все ясно . . .»

Вийшли на галявину, де виструнчались старі велетні — буки. А Дмитрові пригадалась мелодія, вертиться у голові і ніяк не може вирватись.

*Ідеме, ідеме,
Ей, дражки не знаєме,
Ей, добри люде знають,
Ей, та нам повідають.*

Пісня не може висковзнути, трясла ним, штовхала вперед. Перед ними з'явилась звивиста дорога, яка вела в долину. Він узяв Меланку за руку, бо пісня в ньому не вщухала. Обабіч дороги цілими кущами росла папороть. Листя папороті виструнчилось і пахне так, що збожеволіти можна.

На подвір'ї з'явився Дмитро з першими краплями дощу. Ваньо Маник стояв біля хати, підпершись мотикою, чекав, коли розбіжаться перші струмочки по дворі, щоб їх об'єднати в один яроч і вивести геть із свого газдівства.

— Раз, може, будеш банувати, — сказав синові.

— За чим?

— Будеш утікати додому, а при тому вдавати, што толем так . . . Хто відійде, уже не знайде спокій, або . . .

— Або?

— Або задубієш, обростеш мохом, як той камінь, щоб

нічого до тебе не дійшло. Пам'ятай: хоч би і по новій дорозі йшов, про стару не забудь . . .

— Тату . . . — Дмитро глянув на батька, хотів припинити цей потік слів.

— Ні, ні, будете хотіти повернутися, але не буде куди і до кого.

Старий Маник злісно кинув мотику і пішов у хату. В цю мить розлялось, як з відра. Не було треба вже ні мотики, ні ярків, ні старого Маника.

Дмитро стояв у сінях. У цю хвилину його зовсім не цікавило, як буде колись виглядати це обійстя, як розбіжиться поміж пальцями батькове майно, як зміниться його хотар. Він стояв у цих сірих сінях, а з голови не вивірювався дурманний запах папорті. Пригадував, чим пахла Меланка, але все звивалося у похмілля з папороті.



Все змінюється, навіть і тоді, коли й справді не доходить до ніяких змін. Напевно, це і тим, що люди старіють, то й погляди на одні і ті ж речі різні.

Але на подвір'ї Маника справді багато змінилось. Не впізнав би і двір, і загороду, не говорячи вже про хату. Як його знали, і зараз би пропонував, що оце не так, це інакше. Такий був старий Маник.

В дитинстві з високого дерева усе здавалось малим. Видряпаєшся на самісінький вершочок, аж гілки колишуться чи то від твоєї ваги, чи від твого тремтіння рук. Тобі страшно і тут же цікаво оглянутись за себе, де аж око залетить, зупиниться. Страх мовби кружляє навколо тебе, але не доторкається. І він хоче посмакувати на твоєму захопленні, напрузі. Злізеш униз, і аж тоді страшно стає. Якщо ляжеш під дерево і дивишся на його верхів'я, голова обертається, і знову приходить оте тремтіння душі, таке подібне до того попереднього.

Потім усе зникає, навіть і той холод, що лоскотав між лопатками. Високе зразу здається не таким страшним. Так

воно виглядає і з життям. Спочатку все таке складне, роками оцей клубок розмотується, а деколи розмотати його так і не зможеш, треба просто розірвати нитку і почати знову намотувати день по дні.

Меланка стоїть на подвір'ї, яке належало колись старому Манику. Не кожному довелось постояти на його широкому дворі. Чужих і прохожих навіть до хвіртки не пускав. Чужого і він не рушав, то й на своє не хотів допустити.

Все змінилось. І двір. Він чогось і не такий широкий здається, як тоді, коли заглядала туди з вулиці. Стоїть на подвір'ї, і вона вже не та. Лише оця приваблива усмішка так і залишилась і постійно грає на обличчі. Правда, зараз вона трохи кислувата. Пригадалось оте Маникове «Ані тот пес не добрий, што ся свого двора не тримать», коли він прощався з Дмитром. Тепер і Дмитро і вона на його. Василь збудував хату на нижньому кінці села, але й так обходить їх. І самі не знають, чи йому соромно, чи гнівається. А Дмитро? Зміряв республіку і повернувся додому. Кидало його у Кладно, Остраву, загнало у Кошиці, аж нарешті він знову дома. Худий він такий, як і його батько, але лицем на матір вдався.

Меланка все ще стояла на подвір'ї. Дивиться навколо, ніби вперше тут була. Але не відчувала ніякої радості.

Донька Надія одержала квартиру. Їй повезло. Коли б так могла, як не може, вона б усім допомогла. А то все якось змішалось, поперепліталось, що ніколи й радуватись. Воно й сонце всіх не зігріє. А вона усе своє життя прислуховувалась, привчалась не від тих, хто старий, але від тих, хто щось уже пережив. Ось зараз не вміє порадити доньці Ользі. Після Надії ще дві в неї були — Ольга і Марія. Ольга розходиться з чоловіком. Болить це Меланку, бо ж і ця її. Тут же і Марійку згадала, хоч найдалше від неї живе.

Меланка опустила руки, чоло зморщилось, зблідло лице. Вона стояла така самотня, безсила, безпомічна. Зовсім її не радувало, що зараз їй тут місце, вона тут газдиня. Помаленьки міряє кроками трав'яне подвір'я, туфлі

губляться у траві, бере їх в руки і так, босоніж, йде до хвіртки. Холодна трава вириває її із задуми. Вона з непокосом виглядає на вулицю, дивиться на нижній кінець села, чи не побачить внука. Витягає голову понад пліт, чи не вгледить Степанка. Це ж Ольга до бабусі сина привела, бо в неї зараз і без нього не легше . . . На вулиці нікого не видно, лише за мостом двоє чоловіків щось натужно несуть, відпочивають, плюють у долоні, піднімають і знову тягнуть далі. Але їй це не дуже цікавить. Вертається назад до хати. Тут аж остовпіла. З другого боку долу берегом біжить внук. Ні не біжить, летить, мов куля. Здалеку махає руками, кричить. Бабуся його не розуміє, та й сама не знає, що їй робити. Хлопець падає на коліна, але знову швидко встає і біжить . . .

— Бабусю, бабусю, там на луках повно лелек, — хлопець хапає ротом повітря. — Я був . . . бачив . . . вони мене не чіпали, і я їх не лякав.

Бабуся притулила внука до себе, гладить його русяве волосся і шепоче:

— Не треба їх лякати, вони любов приносять.

Меланчині очі злітають на комин, де чорніє, як велика шапка, порожнє лелече гніздо.

Чепіги й палець

«Окраєць хліба твердий,
як спрацьована долоня.»
(Ярослав Івашкевич)

— Стій! Го-о-о! Вже тя поразити іде! — Андрій Сова стоїть над столом, ріже хліб і сало і водночас поглядає через вікно на коней, які раз у раз смикають віз.

Стояла суха осінь. Газдове намагались надолужити прогаяне. Витівки літа ще й зараз було видно на спицях коліс, за котрі міцно держалась сухуща глина.

По боках сільської дороги купчилося листя, мовби мозаїка людського бідкування. Але що селякам до таких сентиментів, до опалого і припаленого осіннім вогнем листя. Тепер з возом всюди доберешся — оце їм у голові. По твердому сільському шляху наввипередки черкотять порожні вози, а навстріч повагом повні, надриваючись під тягарем.

Андрій Сова надумав сьогодні вивезти гній, бо на Грабівці, як лиш трохи поросить, то і не думай дістатися.

Він швидко загортає «мериндю» у стару газету, що лежала на підвіконні, кидає оком на коней, згинається по батіг на порозі. Потім ще витирає масні від сала руки, об іще масніші ногавки і йде до запрягу. Ще раз оглядає віз: чи крізь гнійниці не вилазить гній, чи їх не тисне вгору, чи вила держаться і не загубить їх по дорозі, та ще кілька разів попробував ворухнути плугом, який поклав на верх воза, але той тримався міцно, ніби приріс і чекав порядної роботи.

Андрій спокійно розв'язує віжки, які обвив навколо кланиці, легесенько ними повів, і коні його зрозуміли. Потягли, вага нап'ялась, як струна, і тут же газда зйойкнув:

— Го-о-о! Пр-р-р! Стій! — останнє слово кинув коротко і суворо та ще й сам уперся ногами, щоб коней втримати. Дишель звівся високо вгору і вдарив коней по храпах. — Кого чорти несуть? — лайнувся, коли дорогу перетяла чорна «Волга».

Шофер зрозумів, що тут стояти не з руки і рушив далі на нижній кінець села, щоб розвернутись. Та й коней довго не вдержати, повний віз штовхав їх уперед. Газда вйокнув, коням полегло, і вони плавно потягли вгору селом. Андрій спокійно поклав руку на кланицю, другою притримував віжки. З повним возом не міг поспішати. Коли залишав подвір'я, знав, що вийде в поле, то й отам на подвір'ї залишив усі турботи, лайки і сварки, навіть і недосказані думки з якогось злого приводу. І тепер йому було так легко-легко, думки піднімались вгору, літали і разом з осіннім листям падали вниз, поверталися, щоб ще раз зашуміти в голові, потім навіяти інші, приємніші.

За мостом починався бережок, газда готувався допомогти коням. Міцніше сперся об кланицю і дивився на коней, як напинається шкіра на їх хребтах, як наскакують жили на задніх ногах. Все було таке, звичне як давно бачив, давно знав. Тепер уважно дивився під ноги, де ліпше ступити, міцніше натиснути і допомогти гривастим. В ту мить, коли було треба найбільше нагнутись і натиснути віз вперед, ззаду затрубила автомашина. Її голос був такий пронизливий, що вдирався аж під шкіру. Андрій Сова налякався, залишив віз, випростався, міцніше стиснув повіддя в руках і тягнув Сиву більше вправо. Коні перелякано застригли вухами, пішли врзнобій і ледве вдержали віз.

— Ошалів єс? — кинув Андрій за себе і смикнув віжками, щоб зупинити запряг. Машина також зупинилась. Відчинились двері, а з них виборсався невисокий, приземкуватий чоловік з рідким руським волоссям.

Андрій його зразу і не впізнав, хоч догадувався, що то може бути лише хтось із міста, бо на такій машині приходять тільки з міста з важливими новинами. Він ковзнув зором по своїх заялжених штанях-ногавках, потім глянув

на руки, на віз, на плуг, який повільно вглиблювався у гній.

— То ся мені любить, газда є газда, — обізвався чоловік у темно-синьому костюмі з сивастими смужечками.

Тепер вже Сова його впізнав, але все ж таких подив не зникав з його обличчя. З партійним секретарем він мав змогу зустрічатись здебільша у місті, а тепер він тут, за його возом. Петра Яблунського знав ще з тих часів, коли той, будучи молодим лісорубом, знайомився із людьми. Тоді ще ніяковів від кожного запитання, з яким до нього звертались як до молодого інструктора. Петро тоді сам собі не раз дорікав, чого туди ліз, бо ж у лісі було все простіше. Зітнеш дерево, то воно кричить лише тоді, коли падає, а потім мовчить. Ріс Петро, змінювався його вид, та й одяг на ньому дедалі солідніший. Та дідько би побрав оце дрантя. В такому вбранні він рідше зустрічався, вітався з давніми знайомими. Він до них не поспішав, а їх знову робота не відпускала. «Ов-ва, який гладенький», — подумав Андрій, коли Петро простяг йому руку і якимось по-панськи, завчено-люб'язно усміхався . . .

— Добрий час вам випав, — озвався Петро, не зводячи очей з Андрієвих рук.

Та Андрієва широка долоня відчувала не начальницьку руку, а лише один її палець. Останні ніби обрубки, а найбільший у секретаря справді стирчить, мовби весь час когось застерігає.

— Ішов я до вашого села, навколо так гарно, — продовжував Петро, але його слова зникали у гримотінні порожнього воза, який мчав протих них і здіймав за собою пилуку і сухе листя.

— З красоти хліба не напечеш, — замудрував Андрій, розкашлявся і почав вертатися, бо йому ніколи було марнувати час. — Што вас до нас веде? — продовжував Андрій, при цьому дивився на автомашину і знудьгованого шофера. В його голосі змішувався неспокій і зацікавлення.

Петро ніби й не чув запитання. Він уважно оглядав свої нові черевики, на які лягала сіра пилука.

І Сова подивився на лаковані черевики. Він ніяк не жалів секретаревих черевиків, дивувався, що у Петра такі маленькі ноги.

— За тобою іду, — заявив секретар.

— То мусить бути велика новина.

— Для тебе не дуже приємна, — секретар одвів очі вбік.

— Може, переживу, — Андрій Сова почервонів, де й поділася впевненість, з якою зустрічав Петра. Він підійшов до воза, взяв чепіги плуга і почав поправляти, хоч і не було треба.

В селі Андрія поважали, деякі навіть заздрили, бо він знав і письмо, і землі розумів.

— З вашого села до нас надійшов лист. Анонім. На тебе, — секретар говорив тихо, боявся, чи хтось не підслуховує. Але шофер байдуже дрімав. А коні? . . У них свої турботи, людські їм чужі.

— Навчи Василя писати, та тя опише, — попробував пожартувати Андрій. Коли помітив, що секретар не підхопив жарту, попробував з іншого кінця. — Відведу коней трохи даліше, — запропонував, — не встоять довго на одному місці, так і до біди недалеко.

Секретар покійно ступив кілька кроків за возом, аж поки Сова знову не зупинився.

— А-а, што там про мене пишуть? — Андрій розтягує слова, поправляє зброю.

— Що ти у п'ятдесят третьому з партії виступив.

— Було таке.

— І запитують, що там нині робиш.

— Ти сам знаєш, як було, — Андріїв голос набрав на силі, аж затрусився.

— Чому ж ти не зайшов до нас, не поговорив?

— Бо не люблю високі пороги даремно оббивати . . .

— Впертістю не допоможеш.

— А кому треба допомагати? Мені?

— Тобі.

— То бери в руки віжки, чепіги і помагай. А я підудягти нову сорочку і краватку.

Секретар мимохить підвів руку і замахав своїм застережливим пальцем, аж коні нашорошили вуха.

Але Андрія вже не вдержиш: підійшов упритул до Петра, випростав руки. Не просив, не задкував.

— Ти вже і чепіги нездатний взяти в руки. Боїшся, щоб мозолі не наскочили.

Андрій підскочив до воза, рвонув на чепіги, аж коні наполошилися.

— Стій, проклята, — свій гнів Сова переносить на конячину. — Хтось вам напише, а ви . . .

Сова не доказав, бо Петрова рука поплескала по його плечі:

— Дисципліна, товаришу! У всьому повинна бути дисципліна.

— Не лякай і не повчай мене, як малого хлопця. Я маю свою дисципліну. Одне — молоти язиком, а друге — втискати плуг до землі.

— Все береш на дуже легку вагу, — секретар знову якось неприродньо почав розмахувати рукою. Над Андрієвою головою кілька разів просвистів палець.

— Го-го-го! Лем ти ня не лякай. Ти дуже добре знаєш, як тоді було. Янка Мурянчиного за голову поставили, все мав, все йому дозичили, а він сам собі на міг дати ради. Якої грали, такої і танцював. А мені з такими не по розі . . .

Петро Яблунський від тих слів аж порожевів, але лише кинув рукою. Збирався було йти, але як, коли не сказав головного, заради чого й приїхав. Дрібні чорні черевики знову попрямували до Андрія.

— Ти зрозумій, — Петро постукав пальцем по своєму лобі, немов насамперед сам хотів щось збагнути. — Тебе хочуть, — він знову зупинився, роздумував, чи вибрав правильне слово, щоб не образити Сову, бо той уже не з наймолодших, — но, як би я тобі сказав, є така думка . . .

— Не треба коло мене ходити . . . — Сова дивився на нього прямо. — День за днем та ближче до смерті. А

пам'ятай Петре, з одного дерева і хрест, і лопата, — Андрій вже відчував, яку вістку йому готує секретар.

— Ти вже і не такий молодий . . . — Петро знову затягував розмову, потім наважився: — Маєш відійти з партії, за недисциплінованість.

— А ти? . . — запитав Андрій, у горлі щось не дозволяло і слину проковтнути.

— Андрію, не один рік ми знайомі, — Петро дивився у цю мить на автомашину, чи шофер його не вирве з цієї неприємної ситуації.

— Так, так, — зітхнув Андрій, — май одне на думці, што легко попсувати, тяжко потім направляти.

Сова сплюнув убік, взяв у руки віжки, міцно взяв, мов боявся, що коні втечуть. Але коням нікуди було тікати, та ще й з важким возом. Андрій ішов збоку, то дивився на верх, де виднілися чепіги, то довго-довго по боках дороги, аж в очах ставало синьо-сіро від заростей густої рокити. З рокитового молодняка вже обдуло листя, лише тонкі лозинки покрученої рокити стояли частоколом. Йому здавалось, що і коням стало важче тягти, що й на них наліг біль господареві душі. Але ж їм трьом усе це витягти на Голгофу-поле, і тут, біля воза, йому одному спало на думку, що зараз навколо хліба крутиться багато принагідних людей. Бо Сова знав своє: як поореш, так і жатимеш. Та від таких думок йому ніяк не стало легше.

— Вйо-о, Сива, вйо-о! — закричав, хоч і не було потреби.

Петро Яблунський вже покинув село, і синій димок за «Волгою» вже розвіявся, зник у канавах при дорозі. Тепер тихо сидів за шофером, намагався не думати ні про Андрія, ні про його коней, але коли глянув на свій виструнчений палець, зустріч із Совою верталась на думку.

— Осифе! — зненацька обізвався до шофера. — Ти якої думки про того Сову?

Шофер пильно стежив за дорогою, навіть не пробував на мить озирнутись, і, ніби звертаючись до переднього скла, відповів:

— Такої, як і ви.

— Ага, — спромігся Петро на відповідь.

Потім цілком несподівано (навіть для самого себе) спробував нарівняти отой «вказівний перст», яким притиснути його до долоні. Але той, клятий, не корився його зусиллю.

Зміст

То вітер задув	/5/
Мандри у совість	/12/
То мій страх	/23/
Серце з горла вискочить	/30/
Мороз ліпше вміє	/37/
Будуй хату, Іване!	/48/
Асфальтовий хлопець	/63/
Стежки незаблудні	/71/
Людина з плаката	/93/
Не лякайте лелек	/107/
Чепіги й палець	/130/

Іван Яцканин
УСЕ ЗАЛИШИШ

Видання перше

Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі,
відділ української літератури
в Пряшеві

як свою 439 публікацію

Відповідальний редактор Віталій Конопелець
Художній редактор Ладіслав Цупер
Технічний редактор Анна Надьова
Обкладинка Іван Хапчак

Друкували Дуклянські друкарні, д. п. Пряшів — Стор. 139
АА 7,26 (текст 6,13, графіка 1,13) — Ва 7,94 — Тираж 400
13/3

Кчс 15,— о.

ISBN 80—08—00659—5

Ivan Jackanin

VŠETKO ZANECHÁŠ

Prvé vydanie

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
v Bratislave,
oddelenie ukrajinskej literatúry
v Prešove

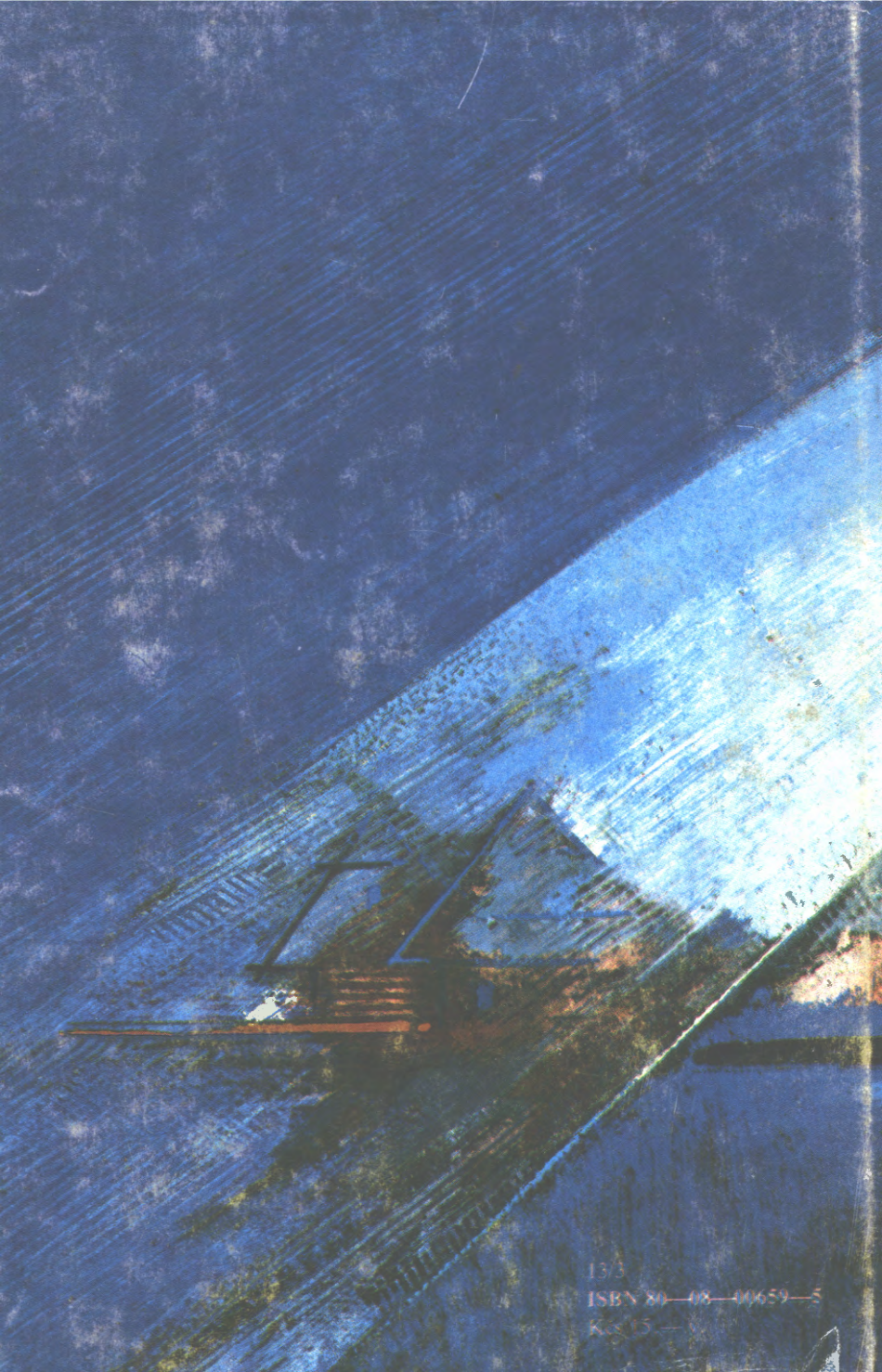
ako svoju 439. publikáciu

Zodpovedný redaktor Vitalij Konopelec
Výtvarný redaktor Ladislav Cuper
Technická redaktorka Anna Nagyová
Obálku navrhol Ivan Chapčák

Tlačili Duklianske tlačiarne, š. p., Prešov — Strán 139 —
AH 7,26 (text 6,13, grafika 1,13) — VH 7,94 — Náklad 400
13/3

Kčs 15,— v.

ISBN 80—08—00659—5



13/3

ISBN 80-08-00659-5

Kč 5,-